

KUŞATMA ALTINDAKİ YURTTAŞLIK ALANI

Susturma, Baskılama ve Suçlulaştırma Pratikleri

TÜRKİYE
İNSAN
HAKLARI
VAKFI **30**^{YIL}

KUŞATMA ALTINDAKİ YURTTAŞLIK ALANI

Susturma, Baskılama ve Suçlulaştırma Pratikleri

Hazırlayanlar

Aslı Davas

Serdar Tekin

İzmir, Kasım 2021

TİHV AKADEMİ

Cansu AKBAŞ DEMİREL

Feride AKSU TANIK

Nermin BİTER

Aslı DAVAS

Lülüfer KÖRÜKMEZ

Hanifi KURT

Güldem ÖZATAĞAN

Zeynep ÖZEN BARKOT

Serdar TEKİN

Nilgün TOKER KILINÇ

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VAKFI

Mithatpaşa Cad. 49/11 Kızılay 06420 Ankara

Tel: (312) 310 66 36 • Faks: (312) 310 64 63

E-Posta: tihv@tihv.org.tr

Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Türk Medeni Yasası'na göre kurulmuş,
hükümet dışı ve bağımsız bir kuruluştur.

Statüsü 30 Aralık 1990 tarihli ve 20741 sayılı Resmi Gazete'de
yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Bu metin, Avrupa Birliği tarafından desteklenen “İnsan hakları ortamının yeniden inşası için ifade, basın, örgütlenme ve toplantı özgürlüklerini savunmak” projesi kapsamında hazırlanmıştır. İçerik Türkiye İnsan Hakları Vakfı’nın sorumluluğundadır ve Avrupa Birliği’nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

İçindekiler

1. Giriş	1
Kavramsal çerçeve ve araştırmanın kapsamı	3
Yöntem ve sınırlılıklar	4
2. Büyük Gerileme	6
Otoriterleşme çalışmaları ve Türkiye örneği	8
Anayasasızlaştırma ve güvenlikleştirme döngüsü	10
Sınırsız olağanüstü hal ve Türkiye'nin ikili devleti	12
Kuşatma altındaki yurttaşlık alanı	15
3. Eleştiriye Susturmak: İfade ve Medya Özgürlüğü İhlalleri	20
İfade özgürlüğü ihlallerine genel bakış	21
“Cumhurbaşkanına hakaret” ve “örgüt propagandası”	24
Haberciliğin suçlulaştırılması	27
Sivil şiddet saldırıları, kaçırılan ve öldürülen gazeteciler	29
Sosyal medyada asayiş	29
Kültürel ve sanatsal ifade biçimlerine yönelik ihlaller	31
4. Sokağı Kapatmak: Toplantı ve Gösteri Özgürlüğü İhlalleri	32
Toplantı ve gösteri özgürlüğü ihlallerine genel bakış	33
İhlale hedef olan konu ve gruplar	35
İhlal yolları ve ihlalciler	37
Toplantı ve gösterilere yönelik kolluk şiddeti	39
Etkinlik yasakları	41
Sivil şiddet saldırıları	42
5. Siyaseti Suçlulaştırmak: Örgütlenme Özgürlüğü İhlalleri	44
Örgütlenme özgürlüğü ihlallerine genel bakış	45
Kapatılan örgütler	49
Polis operasyonları	50
Örgütsel etkinliklerin engellenmesi	52
Yargısal taciz, tutuklama ve ceza davaları	54
Seçmen iradesinin yok sayılması	56
Sivil şiddet saldırıları	58
Executive Summary	60

1 Giriş

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti 2 Mart 2021 günü —elinizdeki çalışmanın hazırlıkları henüz sürerken— İnsan Hakları Eylem Planı başlıklı bir program başlattığını duyurdu. Adalet Bakanlığının “özgür birey, güçlü toplum, daha demokratik bir Türkiye” şiarıyla hazırladığı program,¹ özel bir tanıtım toplantısıyla bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kamuoyuna açıklandı. Erdoğan tanıtım konuşmasında İnsan Hakları Eylem Planı’nın “bir dilek ve temenni belgesi” olmadığını, “belgede yer alan hususların amaçlandığı şekilde hayata geçebilmesi için devletin tüm kurumlarına ve siyasete büyük iş düş[tüğünü]” özellikle vurguladı.²

Bağımsız insan hakları örgütleri, hükümetin bu reform beyanına karşı eleştirel ve temkinli bir yaklaşım sergilediler. Eleştiriler belgedeki eksiklere ve görmezden gelinen yapısal sorunlara işaret ediyor,³ temkinlilik ise hükümetin samimiyetine ilişkin kuşkulardan kaynaklanıyordu. Örneğin İnsan Hakları Derneği (İHD) Genel Başkanı Av. Öztürk Türkdoğan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Osman Kavala ve Selahattin Demirtaş kararlarının uygulanıp uygulanmayacağını sordu; örneğin Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) Başkanı Dr. Metin Bakkalcı, ihlallerin büyük bölümünün özel bir eylem planı olmadan da derhal engellenebileceğine, bunun için mevcut yasal mevzuatı uygulamanın yeterli olduğuna dikkat çekti.⁴

Nitekim, Eylem Planı açıklandığı andan itibaren yaşanan insan hakları ihlallerine kısaca bakmak, bu uyarıların ne denli isabetli olduğunu açıkça gösteriyor. Temsili bazı örnekleri zikretmekle yetinelim.⁵

- **2 Mart 2021:** İnsan Hakları Eylem Planı’nın açıklandığı gün Erzurum Karaçoban ilçesinin HDP’li Belediye Eş Başkanı Halit Uğun önce gözaltına alındı, ardından İçişleri Bakanlığı tarafından görevinden azledildi ve yerine Karaçoban Kaymakamı kayyım olarak atandı. Yine aynı gün Şırnak Valiliği il genelinde her türlü açık yer toplantılarını, eylem ve etkinlikleri 15 gün süreyle yasakladığını duyurdu.

¹ Adalet Bakanlığı, *İnsan Hakları Eylem Planı* (Nisan 2021), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/1262021081030insan_haklari_eylem_plani.pdf.

² “Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan’ın İnsan Hakları Eylem Planı Tanıtım Toplantısı Konuşması” (2 Mart 2021), <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-03-02-insanhaklari.pdf>.

³ Uluslararası Af Örgütü, “Yeni Eylem Planı, İnsan Haklarına Verilen Derin Hasarı Onarma Konusunda Kaçırılmış Bir Fırsattır” (25 Mart 2021), <https://www.amnesty.org.tr/icerik/turkiye-yeni-eylem-plani-insan-haklarina-verilen-derin-hasari-onarma-konusunda-kacirilmis-bir-firsattir>.

⁴ *Gazete Duvar* (2 Mart 2021), <https://www.gazeteduvar.com.tr/insan-haklari-eylem-plani-kavala-ve-demirtas-kararlari-uygulanacak-mi-haber-1514934>.

⁵ Örnekler TİHV’in Mart 2021 günlük insan hakları raporlarından alınmıştır, <https://tihv.org.tr/gunluk-ih-raporlari/>.

- **6 Mart 2021:** İstanbul'un Kadıköy ilçesinde yapılan Dünya Emekçi Kadınlar Günü mitingine müdahale eden polis LGBTİ+ sembollerinin ve gökkuşağı renginde şemsiyelerin miting alanına alınmasına izin vermedi. Miting sonrasında LGBTİ+ aktivistlerinin olduğu bir taksiyi durduran polis, taksidelerini fiziksel şiddet kullanarak gözaltına aldı.
- **10 Mart 2021:** İstanbul'da Feminist Gece Yürüyüşüne katılan 12 kadın, eylem sırasında atılan sloganlarda "Cumhurbaşkanı'na hakaret edildiği" iddiasıyla evlerine yapılan polis baskınlarında gözaltına alındı.
- **17 Mart 2021:** Sosyal medya paylaşımları nedeniyle 2 yıl 6 ay hapis cezasına mahkum edilen HDP Kocaeli milletvekili Dr. Ömer Faruk Gergerlioğlu'nun milletvekilliği TBMM'de düşürüldü. Aynı gün Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı HDP'nin kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu.
- **19 Mart 2021:** İHD Genel Başkanı Av. Öztürk Türkdoğan sabaha karşı evine yapılan polis baskısıyla gözaltına alındı. Sorguda kendisine "yasa dışı silahlı örgüt üyeliği" suçlaması yöneltilen Türkdoğan aynı gün "adli kontrol" ve "yurt dışı yasağı" şartıyla savcılık tarafından serbest bırakıldı.
- **20 Mart 2021:** Resmi Gazete'de yayımlanan Cumhurbaşkanı kararı ile Türkiye İstanbul Sözleşmesi'nden çekildi. Ülke genelinde bu kararı protesto eden çok sayıda kadın polisin fiziksel şiddetine maruz kaldı.
- **21 Mart 2021:** Milletvekilliğinin düşürülmesine karşı "adalet nöbeti" başlatan Dr. Ömer Faruk Gergerlioğlu TBMM'de sabaha karşı gözaltına alındı.

Reform beyanının gösterişli sözlerle kamuoyuna açıklanmasından sonraki yaklaşık üç hafta zarfında yaşanan ve aslında çok daha geniş bir ihlal silsilesinin sadece bir kesitinden ibaret olan bu olaylar, İnsan Hakları Eylem Planı adı verilen belgenin gerçek bir yol haritası olmadığını ve olamayacağını, hatta samimi bir "dilek ve temenni belgesi" bile olmadığını açıkça gösteriyor olmalı. Ancak, gösterdiği tek şey bu değil.

Söz konusu ihlal vakalarının ve elbette nice benzerlerinin işaret ettiği yalın gerçek şu: Türkiye'de insan hakları ve daha özel olarak ifade, medya, toplantı/gösteri ve örgütlenme özgürlükleri son derece sistematik bir saldırı altındadır ve sorunun temelinde sadece uygulamaya ilişkin yanlışlar değil, fakat esas olarak mevcut siyasi yapının —iktidarın ve rejimin— kendisi vardır. Bu, aynı zamanda, elinizdeki çalışmanın da temel bulgusu olarak tarif edilebilir.

Kapsamını ve yöntemini aşağıda ayrıntılı olarak açıkladığımız bu araştırma, demokratik toplum düzeni için asli ve kurucu nitelikte olan ifade, medya, toplantı/gösteri ve örgütlenme özgürlüklerine yönelik ihlallere odaklanarak, söz konusu özgürlükleri hedef alan baskıcı devlet pratiklerinin Türkiye'de 2015-2019 yılları arasındaki beş yıllık dönem zarfında nasıl bir seyir izlediğini irdeliyor ve demokratik yurttaşlık alanının siyasi iktidar tarafından nasıl ve hangi mekanizmalarla kuşatılıp daraltıldığını, nasıl ve hangi mekanizmalarla tahrif ve tahrip edildiğini somut veriler ışığında görünür kılmayı amaçlıyor.

Kavramsal çerçeve ve araştırmanın kapsamı

Araştırmanın merkezi kavramı olan “yurttaşlık alanı” ile ne kastettiğimizi açıklayarak başlamakta fayda var. Yurttaşlık alanı (*civic space*) gerek Türkiye’de gerekse uluslararası literatürde nispeten yeni bir kavram ve çok daha yaygın biçimde kullanılan “sivil toplum” ile doğrudan ilgili olsa da onunla aynı anlama gelmiyor. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, yurttaşlık alanını “toplumlarımızın siyasi, ekonomik ve sosyal yaşamında *sivil toplumun rol oynamasını mümkün kılan çevre*” olarak tanımlıyor mesela.⁶ Dolayısıyla kavram, sivil toplumun kendisinden ziyade yurttaşların sivil toplum aracılığıyla kamusal sorunlara etkin biçimde müdahil olmasına olanak veren *koşullar bütününe* işaret ediyor.

Böyle bir kavrama neden ihtiyaç duyulduğunu anlamak güç değil. Günümüz dünyasında sivil toplum üzerindeki baskı büyük ölçüde nitelik değiştirmiş durumda. Birçok hükümet rahatsız edici bulduğu bağımsız sivil toplum örgütlerini yasaklamak veya kapatmak gibi “eski” baskı yöntemlerinden ziyade bu örgütlerin çalışma koşullarını güçleştirmeye, etki alanlarını daraltmaya ve eylem kapasitelerini zaafa uğratmaya yönelik daha incelikli “yeni” baskı yöntemlerine başvuruyor artık.⁷ Diğer bir deyişle, sivil toplum hükümetler tarafından resmen ilga edilmiyor, biçimsel olarak var olmaya devam ediyor, fakat çeşitli yollarla etkisizleştiriliyor, işlevsizleştiriliyor ve gayrimeşrulaştırılıyor. Böylece yurttaşların kamusal meselelere etkin biçimde müdahil olma koşulları tahrif ve tahrip ediliyor, yani yurttaşlık alanı daraltılıyor.

Elinizdeki çalışma bu çerçeveyi büyük ölçüde benimsemekle birlikte kritik bir noktada ondan ayrılıyor. “Yurttaşlık alanı” kavramını sadece sivil toplumu değil demokrasilerde siyasi çoğulculuğun vazgeçilmez koşulu ve örgütsel bedeni olan partileri de kapsayacak şekilde kullanıyoruz. Bu revizyonun iki gerekçesi var. Birincisi, siyasi partiler yurttaşların kamusal meselelere müdahil olmalarının ve toplumun müşterek geleceğini şekillendirme sürecine etkin biçimde katılabilmelerinin temel araçlarından biri. Dolayısıyla siyasi partilerin maruz kaldıkları örgütlenme özgürlüğü ihlalleri de —sistemik bir nitelik arz ettikleri ölçüde— yurttaşlık alanını daraltan yapısal etkenler arasında değerlendirilmeli. İkincisi ve kuramsal açıdan belki daha önemlisi ise şu: Yurttaşlık alanının baskıcı hükümetler tarafından taammüden daraltıldığı koşullar altında “sivil toplum” ve “siyasi toplum” arasındaki olağan ayrımın kaçınılmaz olarak bulanıklaştığını ve kesişim alanlarının genişlediğini görmek durumundayız. Bizzat “yurttaşlık alanı” diye ayrı bir kavrama ihtiyaç duyulmasına yol açan baskı koşulları aynı zamanda bu kavramın münhasıran sivil toplum bağlamında kullanılmasını da güçleştiriyor. Örneğin sivil toplumun eleştirel işlevi (aktörlerin niyetlerinden bağımsız olarak) “siyasi muhalefet” anlamı taşımaya başlıyor ve siyasi muhalefete yönelik baskı da sivil toplumun hareket ve etki alanını daraltan sonuçlar doğuruyor.

⁶ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, “Protecting and expanding civic space”, <https://www.ohchr.org/EN/Issues/CivicSpace/Pages/ProtectingCivicSpace.aspx> (abç).

⁷ Antoine Buyse, “Squeezing civic space: restrictions on civil society organizations and the linkages with human rights”, *The International Journal of Human Rights* 22/8 (2018), s. 966-988.

Kavramsal çerçeveye ilişkin olarak altını çizmek istediğimiz son bir nokta daha var: “Yurttaşlık alanı” kavramını hak temelli bir bakış açısından ele alıyoruz. Daha özel olarak (1) ifade ve medya özgürlüklerini, (2) toplantı ve gösteri özgürlüğünü ve (3) örgütlenme özgürlüğünü bu alanının normatif temeli olarak değerlendiriyoruz. Kişiler ancak bu özgürlüklerin korunduğu koşullar altında kamusal sorunlar hakkında bilgiye erişebilir, kendi görüşlerini oluşturup serbestçe paylaşabilir, karar alıcıları eleştirebilir, taleplerini dile getirmek ve sorunlara müdahil olmak amacıyla bir araya gelebilir ve böylece içinde yaşadıkları toplumun müşterek geleceğini şekillendirme sürecine etkin bir biçimde katılabilirler. Dolayısıyla “yurttaşlık alanı” derken, söz konusu özgürlükler tarafından güvenceye alınan etkinliklerin ifa edildiği tüm mecraları —ve mutlaka vurgulamak gerekir, yasal anlamda “yurttaş” statüsüne sahip olsun veya olmasın, göçmenler ve mülteciler de dahil olmak üzere bu mecralarda söz söyleyip etkinlik gösteren herkesi— potansiyel olarak kapsayan bir alandan bahsediyoruz.

Yurttaşlık alanının yukarıda zikrettiğimiz hak kategorileri temelinde kavranması aynı zamanda araştırmanın kapsamını da ortaya koyuyor. Elinizdeki çalışma Türkiye’de yurttaşlık alanının daraltılması sürecini ifade, medya, toplantı/gösteri ve örgütlenme özgürlüklerine yönelik olarak 2015-2019 yılları arasında gerçekleşen ihlaller üzerinden inceliyor.

Söz konusu beş yıllık zaman dilimine odaklanmamızın iki temel nedeni var. Birincisi, 2015 yılını Türkiye’nin “demokrasiden çıkış” sürecinde kritik bir eşik olarak değerlendiriyoruz. 7 Haziran 2015 genel seçimleri akabinde “Kürt sorununda çözüm süreci” adı verilen müzakerelerin sonlandırılması ve silahlı çatışmaların yeniden başlaması, sokağa çıkma yasakları boyunca yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin yanı sıra, sivil toplumun ve siyasal muhalefetin ülke çapında güvenleleştirilmesini de beraberinde getirdi.⁸ Dolayısıyla siyasal rejimin fiilen dönüşüm geçirdiği ve yurttaşlık alanını çok çeşitli biçimlerde kuşatıp daraltan baskıcı devlet pratiklerinin yoğunlaştığı bir dönüm noktası teşkil ediyor 2015 yılı. İkinci olarak ise 2015-2019 arasındaki beş yıllık döneme bakmak, yurttaşlık alanına yönelik saldırıların OHAL öncesinde, OHAL döneminde ve OHAL sonrasında nasıl bir seyir izlediğini karşılaştırmalı olarak inceleme imkanı sunduğu için önemli. Nitekim ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak sunacağımız bulgular Türkiye’de olağanüstü hal pratiklerinin olağan yönetim biçimi haline geldiğini gösteriyor.

Yöntem ve sınırlılıklar

Araştırmanın veri seti TİHV Dokümantasyon Merkezi’nin hazırladığı günlük insan hakları raporlarına dayanıyor.⁹ Metin şeklinde saklanan 2015-2019 yıllarına ait günlük raporların

⁸ Sokağa çıkma yasaklarıyla ilgili olarak TİHV tarafından hazırlanan raporlar ve bilgi notları için bkz. <https://tihv.org.tr/sokaga-cikma-yasaklari/>. Ayrıca bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, “Türkiye’nin Güneydoğusundaki İnsan Hakları Durumuna İlişkin Rapor” (Şubat 2017), https://www.ohchr.org/Documents/Countries/TR/OHCHR_South-East_Turkey2015-2016_TURK.pdf.

⁹ TİHV Günlük İnsan Hakları Raporu, Dokümantasyon Merkezi’nin hergün taradığı aşağıdaki gazete, haber ajansı ve internet sitesi haberlerinden ve TİHV’in ilişki ağından edindiği bilgilerden yararlanılarak hazırlanmaktadır: AFP, Alinteri, BBC, Bianet, Birgün, Cnnturk, Cumhuriyet, Deutsche Welle, Diken, El Cezire, ETHA, Evrensel, Fırat Haber Ajansı, Gazete Duvar, Gazete Karınca, Haber Sol, Habertürk, Halkinsesi.tv, Hürriyet, İleri Haber, Jinnews, Kızılbaşrak, Mezopotamya Ajansı,

nicel olarak işlenebilir, tutarlı ve özgün bir veri setine dönüştürülmesi öncesinde, uluslararası düzeyde kabul görmüş veritabanları¹⁰ incelendi ve olası değişkenler belirlendi. Bu değişkenlerin arşivlenmiş dokümantasyon belgeleri üzerinde içerik, kapsam ve süreklilik açısından test edildiği bir önçalışma sonunda nihai 52 değişken kesinleştirildi. Bunlar beş ana grup halinde sınıflanabilir:

- Zaman ve mekanla ilgili değişkenler (olayın gerçekleştiği yıl, ay, şehir);
- ilgili hak kategorisi (olayın ifade, medya, toplantı/gösteri ve örgütlenme özgürlüklerinden hangisi veya hangileriyle ilgili olduğu);
- tanımlayıcılar (vaka tipi, ihlal tipi, ihlal yolu, varsa iddia veya gerekçe vb.);
- etkilere ilişkin değişkenler (maruz kalan kişi sayısı, maruz kalan kurum veya grup, yaralama ve öldürme olup olmadığı, gözaltı ve tutuklama olup olmadığı, dava açılıp açılmadığı, hapis ve para cezaları vb.);
- ihlale maruz kalanlar arasında özel grup varlığı (dernek, vakıf, sendika, meslek odası ve siyasi parti yöneticisi, seçilmiş siyasetçi, avukat, akademisyen, basın yayını çalışanı, sanatçı).

2015-2019 yılları arasındaki günlük raporlar taranarak, ifade, medya, toplantı/gösteri ve örgütlenme özgürlükleri çerçevesinde değerlendirdiğimiz ihlal bildirimleri tespit edildi (toplam 9.750 bildirim) ve metin formatındaki bu bildirimler 52 değişken uyarınca özgün bir veritabanında toplandı. Dökümantasyon Merkezi'nin tek bildiriminde birden çok ihlal yer alabildiği ve bazı ihlaller birden fazla hak kategorisiyle ilgili olduğu (yani kesişim içerdiği) için, bu ilk veri tabanından hareketle “ifade ve medya özgürlükleri”, “toplantı ve gösteri özgürlüğü” ve “örgütlenme özgürlüğü” başlıkları altında üç ayrı veritabanı oluşturuldu ve her bir veritabanına başlığa özel yeni değişkenler eklendi. Bu veritabanları aracılığıyla ifade ve medya özgürlükleriyle ilgili 2.779, toplantı ve gösteri özgürlüğüyle ilgili 4.771 ve örgütlenme özgürlüğüyle ilgili 5.498 ihlal bildirimleri incelendi.

Çalışmanın birbiriyle yakından ilgili iki temel sınırlılığı var. Birincisi, asli veri kaynağımız olan günlük insan hakları raporlarının büyük ölçüde basın taramasına dayanması nedeniyle ihlal bildirimlerinin “iddia” niteliğinde olması. İkincisi ise veritabanımızda yer alan ihlal bildirimlerinin TİHV Dokümantasyon Merkezi tarafından tespit edilebilenlerle sınırlı olması ve dolayısıyla hakikatin ancak bir bölümüne ışık tutabilmesi. Bu sınırlılıklara rağmen, öyle umuyoruz ki tespit edilebilen ihlal bildirimlerinin sistematik olarak incelenmesi Türkiye’de yurttaşlık alanının daraltılması sürecinde hak ihlallerinin oynadığı rolün somut verilerle görünür kılınmasına katkı sunacaktır.

Milliyet, NTV, Reuters, Sendika.org, Siyasi Haber, T24, Tr724, Vatan, Yeni Asya, Yeni Yaşam, Yüksekova Haber, Yurt.

¹⁰ BM Evrensel İnsan Hakları Endeksi; İnsan Hakları Bilgi ve Belge Sistemleri için geliştirilen OpenEvSys veri tabanı aracı; İnsan Hakları Ölçüm Girişimi Metodolojisi; İnsan Hakları Verileri Projesi.

2 Büyük gerileme

Anayasa hukukçusu Bülent Tanör ilk olarak 1991 yılında yayınladığı *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu* başlıklı çalışmada sistematik nedenlerden kaynaklanan “son derece vahim ihlaller”in Türkiye’de “yaygın ve sürekli” olduğunu, “adeta kurumsallaşmış” bir nitelik taşıdığını, dolayısıyla Türkiye’nin “insan haklarına saygılı, uygar, demokratik ülkeler” arasında sayılamayacağını kaydeder.¹ Fakat şu notu da düşer:

“Türkiye, askeri darbe ve rejimlere sahne olmasına ve demokrasininin kısıtlı oluşuna rağmen, terimin gerçek anlamında bir ‘otoriter rejim’ örneği sayılamaz. Siyasi hayatta sınırlı da olsa bir yarışma ve çoğulculuk vardır. İktidarın kaynağı seçimlerdir. Demokratik meşrûluk esastır. Bütün aksaklık ve keyfilik eğilimlerine karşın, kurum ve kurallarıyla bir ‘anayasal yönetim’ anlayışı vardır. Kuvvetler ayrılığı ve parlamenter rejim birer olgudur; 1982 Anayasası bunları yok etmiş değildir. Hukuk devleti, yargı bağımsızlığı ve yargısal denetim (idare mahkemeleri, Anayasa Mahkemesi) alanlarında gerilemeler olmuşsa da, eldeki güvence ve olanaklar yine de azımsanmayacak düzeydedir. Nihayet, tarihsel birikim ve yönelimde olumlu yönler vardır. Ülke 1839’dan beri ‘insan hakları’, 1876’dan beri ‘anayasal yönetim’, 1908’den ve özellikle 1945’ten bu yana da ‘çoğulculuk’ mecrasında önemli mesafeler almıştır.”²

Hemen belirtelim ki Tanör’ün 1991 itibariyle doğru bir biçimde tasvir ettiği bu tablo bugün artık geçerli değil.³ Yukarıdaki pasajda zikredilen unsurlar üzerinden tek tek giderek açalım ne kastettiğimizi. Birincisi, Türkiye’nin mevcut siyasal rejiminde bugün kurum ve kurallarıyla işleyen bir *anayasal yönetim* anlayışından söz edilemez. Türkiye 2010 yılındaki “suistimalci anayasa değişikliği”nden itibaren tedricen anayasasızlaştırılmıştır.⁴ İkincisi, *kuvvetler ayrılığı ve parlamenter rejim* artık birer olgu olmaktan çıkmıştır. 2017’de olağanüstü hal koşullarında gerçekleştirilen plebisiter anayasa değişikliği yoluyla parlamenter sistem resmen ilga edilmiş; yerine “Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi” veya

¹ Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, 3. baskı (İstanbul: BDS Yayınları, 1994), s. 158.

² Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, s. 149.

³ Türkiye’nin yakın tarihli anayasal dönüşümünü Tanör’ün yukarıda aktardığımız tespitleriyle kıyaslayarak tartışan bir değerlendirme için bkz. Berke Özenç, “Türkiye’de Anayasal Düzenin Dönüşümü”, *Ayrıntı Dergi* 35 (2020), s. 126-133.

⁴ “Anayasasızlaştırma” için bkz. İbrahim Kaboğlu, “Anayasa Fetişizmi ve Anayasasızlaştırma İkilemi”, *Anayasa Hukuku Dergisi* 2/4 (2013), s. 7-8; Kemal Gözler, “1982 Anayasası Hala Yürürlükte Mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir Deneme”, <http://www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma-v4.pdf> (30 Mayıs 2016); bu kavrama aşağıda tekrar döneceğiz. “Suistimalci anayasacılık” ve “suistimalci anayasa değişikliği” hakkında bkz. David Landau, “Abusive Constitutionalism”, *University of California Davis Law Review* 47 (2013), s. 189-260; Kemal Gözler, “16 Nisan’da Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Bir ‘Suistimalci Anayasa Değişikliği’ Midir?”, *Elveda Anayasa* (Bursa: Ekin, 2017), s. 81-104.

zaman zaman “Türk tipi başkanlık” diye adlandırılan, yürütmenin mutlak üstünlüğünü esas alan ve kuvvetler ayrılığını fiilen ortadan kaldıran bir yönetim sistemi tesis edilmiştir.⁵ Üçüncüsü, *hukuk devleti, yargı bağımsızlığı ve yargısal denetim* yok denecek düzeydedir. Hukuki öngörülebilirlik büyük ölçüde tahrip edilmiş, yargı gücü yürütmenin kontrolüne tabi kılınmış ve siyasi iradenin değişken beklentilerine uygun hareket edecek şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Öyle ki yerel mahkemeler ve idari organlar, siyasi iradenin tasvip etmediği Anayasa Mahkemesi kararlarını fiilen yok sayabilmektedir.⁶ Nihayet dördüncüsü, *siyasal çoğulculuk ve seçim güvenliği* ağır biçimde zedelenmiş durumdadır. Örneğin Türkiye’deki muhalefet partileri arasında en fazla seçmen desteğine sahip ikinci parti konumunda olan Halkların Demokratik Partisi’nin (HDP) eski eşbaşkanları ve milletvekilleri 4 Kasım 2016’da başlayan operasyonlarla tutuklanarak cezaevine konmuş, çok sayıda milletvekilinin vekilliği düşürülmüş, seçilmiş belediye başkanları İçişleri Bakanlığı kararıyla görevden alınarak yerlerine kayyım atanmış ve son olarak Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı HDP’nin kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi’ne başvurmuştur.

Nitekim Türkiye’nin anayasacılık, hukuk devleti ve demokrasi açısından yaşadığı bu büyük gerilemenin, ülkelerin siyasal rejimlerini “hukukun üstünlüğü” ve “demokrasiye bağlılık” açısından değerlendiren belli başlı küresel endekslere de yansıdığını görüyoruz. Örneğin Freedom House’un yıllık raporlarına göre 1990’dan 2017’ye kadar “kısmen özgür” ülkeler arasında sınıflandırılan Türkiye, 2018’den itibaren “özgür olmayan” ülkeler grubunda yer alıyor.⁷ Dünya Bankası verileri Türkiye’nin hukukun üstünlüğü açısından 2015 ve sonrasında 1990’lardan daha kötü bir noktaya geldiğine işaret ediyor.⁸ Dünya Adalet Projesi’nin (World Justice Project) Hukukun Üstünlüğü Endeksi ise Türkiye’de 2015-2021 yılları arasında en sert gerilemenin “sınırlı hükümet” ve “temel haklar” konusunda yaşandığını gösteriyor.⁹

Türkiye’de yaşanan bu büyük gerilemeye analitik bir perspektiften yaklaşabilmek için aşağıda ilk olarak güncel otoriterleşme çalışmalarına eğilerek Türkiye örneğinin literatürde öne çıkan noktalarla benzerliklerini ve farklılıklarını ele alıyoruz. Daha sonra, sırasıyla, 2015 yılının neden ve hangi anlamda bir kritik dönemeç olduğunu, olağanüstü hal yetkilerinin istismarıyla tesis edilen yönetim biçiminin mahiyetini ve bu sürecin yurttaşlık alanı açısından nasıl bir bakiye yarattığını tartışıyoruz.

⁵ Bu yeni rejimin mahiyetine dair genel bir değerlendirme için bkz. Levent Köker, “Başkancı Rejim: Popülist Yarışmacı Otoriterlik mi, Diktatörlük mü?”, *Birikim* 377 (2020), s. 6-25.

⁶ “Yeni Rejimin ‘Hukuku’: Hukuksuzluk Karşısında İnsan Hakları”, 15. *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı: Nihai Rapor ve Sonuç Bildirgesi* (2018), s. 7-14, <https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/03/2018-türkiye-insan-haklari-hareketi-konferansi-bildirgesi.pdf>.

⁷ Freedom House (2021), <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2021>.

⁸ Dünya Bankası’nın GovData360 (2021) verilerine göre 1996-2021 arasında Türkiye’de hukukun üstünlüğüne ilişkin grafiğe [bu bağlantıdan](#) ulaşabilirsiniz.

⁹ World Justice Project Rule of Law Index (2021), <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2021/Turkey/>.

Otoriterleşme çalışmaları ve Türkiye örneği

Otoriter siyasetin küresel yükselişi, hem demokrasiden çıkış süreçlerini hem de müesses demokrasilerdeki aşınma ve gerileme süreçlerini içerecek şekilde “otoriterleşme” çalışmalarına güncel bir aciliyet kazandırdı. Bu alanda giderek büyüyen bir siyaset bilimi literatürü olduğunu ve söz konusu literatürde çağdaş otoriterleşme süreçlerinin üç karakteristik veçhesine vurgu yapıldığını söyleyebiliriz.

Bunlardan ilki, otoriterleşmenin adım adım veya “tedrici” bir şekilde gelişmesi.¹⁰ Günümüz dünyasında demokratik rejimler, örneğin askeri darbeler yoluyla bir gecede ilga edilmekten ziyade, bizzat seçimler yoluyla iktidara gelmiş liderler tarafından adım adım tahrif ve tahrip ediliyorlar. Demokrasiden çıkış, devrim veya hükümet darbesi gibi tek bir “olay” yoluyla değil, zamana yayılmış bir “süreç” içinde gerçekleşiyor. Nitekim literatürde bu süreci betimlemek üzere başvurulan “gerileme”, “zayıflama” veya “daralma” gibi terimler de son tahlilde otoriterleşmenin bu tedrici boyutuna işaret ediyor.

Güncel otoriterleşme süreçlerinin bir diğer belirgin özelliği büyük ölçüde yasal ve anayasal biçimlerin istismarı (“suistimalci anayasacılık” ve “otokratik legalizm”) yoluyla gerçekleşmesi.¹¹ Başkanların görev sürelerini peyderpey uzatarak ilanihaye görevde kalmalarını sağlayan, yasama ve yargı hilafına yürütmeyi güçlendiren, anayasal fren-denge mekanizmalarını açıkça ilga etmeden işleme hale getiren ve muhalefetin hareket alanını sistematik olarak daraltan düzenlemeler, yasaların ve anayasanın yine yasal ve anayasal yollarla değiştirilmesi suretiyle hayata geçiriliyor.

Son olarak, çağdaş otoriterleşme süreçlerinin “melez” rejimler üretmeye yatkınlığı bilhassa vurgulanıyor karşılaştırmalı siyaset bilimi literatüründe.¹² “Rekabetçi otoriterlik” diye tanımlanan bu tür rejimler, başta seçimler olmak üzere demokrasinin bazı biçimsel unsurlarının otoriter yönetim pratikleriyle harmanlanması esasına dayanıyor. Böylece seçimlerin gerçekten var olduğu ama hiçbir biçimde adil olmadığı, muhalefetin iktidara rakip olabildiği ama seçim kazanma imkanının sistematik olarak tırpanlandığı, sistemin hem rekabeti mümkün kılarak siyasal meşruiyet ürettiği hem de rekabetin iktidar lehine sonuçlanmasını yapısal olarak kolaylaştırdığı melez bir düzen ortaya çıkmış oluyor.

¹⁰ Nadia Urbinati, *Democracy Disfigured* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014); Steven Levitsky ve Daniel Ziblatt, *How Democracies Die* (London: Penguin Books, 2018); César Rodríguez-Garavito ve Krizna Gomez, “Responding to the Populist Challenge: A New Playbook for the Human Rights Field”, *Rising to the Populist Challenge* (Bogota: Dejusticia, 2018), 11-53; Andrea Cassani ve Luca Tomini, ‘Reversing Regimes and Concepts: From Democratization to Autocratization’, *European Political Science* 19 (2018), s. 272-287.

¹¹ Landau, “Abusive Constitutionalism” (yukarıda dn. 4); Javier Corrales, “The Authoritarian Resurgence: Autocratic Legalism in Venezuela”, *Journal of Democracy* 26/2 (2015), s. 37-51; Kim Lane Scheppele, “Autocratic Legalism”, *University of Chicago Law Review* 85/2 (2018), s. 545-583; Aziz Huq ve Tom Ginsburg, “How to Lose a Constitutional Democracy”, *UCLA Law Review* 78 (2018), s. 78-169; Paul Blokker, “Populist Constitutionalism”, *Routledge Handbook of Global Populism* (London: Routledge, 2018), s. 113-128.

¹² Steven Levitsky ve Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010); Andreas Schedler, *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism* (Oxford: Oxford University Press, 2013).

Türkiye'ye ilişkin çok sayıda akademik çalışmanın açıkça gösterdiği üzere, günümüzdeki otoriterleşme süreçlerinin bu karakteristik unsurları Türkiye için de ziyadesiyle geçerli.¹³ Öte yandan, Türkiye örneğinin bu tablodan farklılaşan bazı önemli hususiyetler içerdiğini ve yukarıda zikrettiğimiz unsurlarla sınırlı bir analitik çerçevenin yanıltıcı olacağını söylemek de mümkün. Bu açıdan önemli bulduğumuz bazı noktaların altını hızla çizelim. (1) AKP hükümetleri döneminde otoriterleşmenin yıllara yayılan tedrici bir tarzda ilerlediği doğru olmakla birlikte, 2015 yılından itibaren bir *nitel sıçrama* yaşandığını; ani, hızlı ve kuşatıcı bir rejim değişikliği momentinin tedrici otoriterleşme sürecini bütünleyip derinleştirdiğini not etmek gerekiyor öncelikle. (2) Keza Türkiye örneğinde siyasetin hukukla ilişkisini tarif etmek bakımından “otokratik legalizm” tanımının yeterli olmadığı, buna aynı zamanda bizatihi *yasadışı* eşlik ettiği, yani otoriter yönetim kalıplarını tahkim eden yasal düzenlemeler ve anayasa değişiklikleri kadar, mevcut yasaları ve bizzat anayasayı fiilen yok sayan iktidar pratiklerinin de otoriterleşme sürecinde kritik bir rol oynadığı vurgulanmalı. (3) Nihayet, 2015'ten itibaren şekillenen rejimin sadece “demokrasi” açısından değil fakat “hukukun üstünlüğü” açısından da melez bir nitelik taşıdığını, devlet organlarının eşzamanlı olarak mevcut yasaların içinde ve dışında hareket edebildiği bir “ikili devlet” yapısının rekabetçi otoriterliğe eşlik ettiğini belirtelim.¹⁴

Elinizdeki çalışma, Türkiye'de siyasal rejimin otoriterleşmesi ve yurttaşlık alanını daraltan baskıcı devlet pratiklerinin yoğunlaşması açısından 2015 yılının kritik bir dönemeç olduğu kabulüne dayanıyor. Bu kabule ilişkin bazı öntespitlere yukarıda (Giriş bölümünde) yer verdik. Ancak yanlış anlaşılardan kaçınmak üzere hemen belirtelim ki 2015 yılını bir dönüm noktası olarak takdim ederken, otoriterleşme sürecinin 2015'te başladığını ileri sürüyor değiliz. Kastettiğimiz şey daha ziyade şu: Türkiye'de siyasal rejimin zaten tedricen geçirmekte olduğu otoriter dönüşüm, 7 Haziran 2015 genel seçimleri sonrasında “çözüm süreci”nin sonlandırılması ve silahlı çatışmaların tekrar başlamasıyla birlikte yeni bir evreye sıçramış, bir “fiili rejim” niteliği kazanmıştır. Bu sürecin bir ayağını kamu gücünün *anayasasızlaştırılması*, diğer ayağını ise kamusal alanın (dolayısıyla sivil toplum ve demokratik siyasetin) *topyekûn güvenikleştirilmesi* teşkil eder. Aşağıda anayasasızlaştırma ve güvenikleştirme pratiklerinin birbirlerine eklenerek nasıl bir döngü yarattıklarına daha yakından bakıyoruz.

¹³ Ergun Özbudun, “Turkey’s Judiciary and the Drift Toward Competitive Authoritarianism”, *The International Spectator* 50/2 (2015), s. 42-55; Karabekir Akkoyunlu ve Kerem Ökem, “Existential Insecurity and the Making of a Weak Authoritarian Regime in Turkey”, *Southeast European and Black Sea Studies* 16/4 (2016), s. 505-527; Berk Esen ve Şebnem Gümüşçü, “Rising Competitive Authoritarianism in Turkey”, *Third World Quarterly* 37/9 (2016), s. 1581-1606; Murat Somer, “Understanding Turkey’s Democratic Breakdown: Old vs. New and Indigenous vs. Global Authoritarianism”, *Southeast European and Black Sea Studies* 16/4 (2016), s. 481-503; Koray Çalışkan, “Toward a New Political Regime in Turkey: From Competitive toward Full Authoritarianism”, *New Perspectives on Turkey* 58 (2018), s. 5-33; Zafer Yılmaz, “Erdoğan’s Presidential Regime and Strategic Legalism: Turkish Democracy in the twilight zone”, *Southeast European and Black Sea Studies* 20/2 (2020), s. 265-287.

¹⁴ Aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere, “ikili devlet” kavramlaştırmasını Ernst Fraenkel’in ilk olarak 1941’de yayımlanan aynı adlı eserine atıfla kullanıyoruz. Bkz. Ernst Fraenkel, *İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı*, çev. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2020).

Anayasasızlaştırma ve güvenlikleştirmeye döngüsü¹⁵

Anayasanın siyasal iktidarı sınırlandırma kapasitesinin taammüden aşındırılması anlamında “anayasasızlaştırma”, Türkiye’deki fiili durumu tasvir ve tahlil etmek üzere anayasa hukukçuları tarafından önerilen bir kavram. Örneğin Kemal Gözler “1982 Anayasası Hala Yürürlükte Mi?” başlıklı makalesinde, aralarında sokağa çıkma yasakları ve Barış İçin Akademisyenler vakasının da bulunduğu bir dizi örneği inceleyerek, 2016 başı itibarıyla Türkiye’de devlet organlarının sistematik olarak anayasaya aykırı davrandıkları, duruma göre anayasanın bazı maddelerinde emredilen şeyleri yapmadıkları veya başka bazı maddelerinde yasaklanan şeyleri yaptıkları, böylece anayasanın resmen yürürlükte olsa da fiilen bağlayıcı olmaktan çıktığı sonucuna varıyor.

Anayasasızlaştırma, anayasal organların yürürlükteki anayasayla kendilerini bağlı hissetmemeleri, istediklerinde bu anayasanın bazı maddelerine aykırı davranışları ve bu davranışlarının bir müeyyideyle karşılaşmamasıdır. Anayasasızlaştırma sürecinde yapılan anayasaya aykırılıklar, yoğun, sistemli ve kötü niyetlidir. Bunun sonucunda da anayasa kısmen veya tamamen bağlayıcılığını yitirmekte ve devlet iktidarını sınırlandırma ve devlet karşısında vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini koruma fonksiyonunu yerine getirememektedir.¹⁶

Gözler’in haklı olarak vurguladığı üzere, anayasaya aykırı her eylem veya işlem anayasasızlaştırma anlamına gelmez. Anayasasızlaştırmadan söz edebilmek için bunun taammüden yapılması, anayasaya karşı kötü niyet içermesi, yoğun ve sistematik bir mahiyette olması gerekir. Öte yandan, anayasal organlar eliyle icra edilen anayasasızlaştırma süreci, anayasanın bütünüyle ortadan kaldırılması anlamına da gelmez. Anayasasızlaştırma, devrim veya hükümet darbesi yoluyla anayasanın ilga edilmesinden yahut da anayasal metrukiyet durumunda olduğu gibi normların tamamen etkisizleşmesinden farklı bir fenomendir. Anayasanın ortadan kaldırılmasını değil, *iktidarı sınırlandırma kapasitesinden yoksun bırakılmasını* ifade eder. Kritik nokta, normların “seçici” bir biçimde uygulanması veya uygulanmaması, bazı durum ve kişiler için uygulanması, başka bazı durum ve kişiler için uygulanmamasıdır.

Anayasasızlaştırmanın bir “olay”dan ziyade bir “süreç” olması ve ancak yarattığı kümülatif etkiyle görünür hale gelmesi, sürecin tam olarak nerede ve nasıl başladığını saptamayı zorlaştıran, hatta belki imkansız kılan bir unsur. 2010’daki suistimalci anayasa referandumu; 2011-2013 arasında TBMM’de sürdürülen fakat sonuçsuz kalan ve aslında mevcut anayasanın meşruiyetini siyaseten aşındırmaya hizmet eden “sivil anayasa” çalışmaları;¹⁷ 2013’te Gezi protestolarının yaygın ve yoğun bir polis şiddetiyle bastırılması

¹⁵ Bu döngüye TİHV Akademi’nin daha önceki bir çalışmasında dikkat çekmiştik. Bkz. Serdar Tekin, *Üniversitenin Olağanüstü Hali* (Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2020), s. 19-22. Aşağıdaki bölüm, zikredilen çalışmanın ilgili sayfalarındaki analizin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹⁶ Kemal Gözler, “1982 Anayasası Hala Yürürlükte Mi?” (yukarıda dn. 4), s. 55; ayrıca bkz. Kaboğlu, “Anayasa Fetişizmi ve Anayasasızlaştırma İkilemi” (yukarıda dn. 4).

¹⁷ Ertuğ Tomuş, “The People and Its Embodiment: Authoritarian Foundations of Constitutions in Turkey”, *The Failure of Popular Constitution Making in Turkey* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), s. 80-82.

ve bu süreçte milyonlarca yurttaşın anayasal haklarından soyundurulması; nihayet Erdoğan'ın 2014'te halkoyuyla cumhurbaşkanı seçilmesinden itibaren kendisini parlamenter sistemin anayasal normlarıyla bağlı saymaması ve bunu açıkça ilan etmesi¹⁸ — tüm bunlar, bugünden geriye baktığımızda, Türkiye'nin anayasasızlaştırılması sürecinde kritik rol oynayan adımlar. Dolayısıyla 2015 yılına geldiğimizde, anayasasızlaştırma sürecinin zaten epeyce zemin kazanmış olduğunu, yani anayasanın siyasi iktidarı sınırlandırma kapasitesinin epeyce aşındırılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan, 2015 yılını Türkiye'nin otoriterleşmesi açısından kritik bir dönemeç haline getiren şey sadece “anayasasızlaştırma” değildi. Kürt sorununa barışçıl çözüm amacıyla yürütüldüğü ifade edilen müzakerelerin 7 Haziran 2015'teki genel seçimler akabinde sonlandırılması ve çatışmaların yeniden başlaması, anayasasızlaştırma sürecinin aynı zamanda kuşatıcı bir “güvenlikleştirme” süreciyle eklemlenmesine yol açtı.

Güvenlikleştirme, en basit ifadesiyle, bir meselenin devlet aktörleri tarafından “varoluşsal tehdit” kapsamına alınması ve böylece siyasi/kamusal tartışma konusu olmaktan çıkartılması olarak tanımlanabilir.¹⁹ İlk adım, herhangi bir sorunun aciliyet taşıyan bir tehdit olarak tarif ve takdim edilmesidir (söylemsel pratikler). Bu adım başarılı olduğu takdirde, yani kamuoyu ve/veya kurumsal aktörler tarafından benimsendiği takdirde ilgili sorun bir “beka meselesi” haline gelir ve olağanüstü önlemler devreye girer (kurumsal pratikler). Güvenlikleştirme süreci hukuk devleti ve demokratik siyaset açısından bünyevi bir riskle maluldür, zira güvenlikleştirilen bir konuda kamusal tartışma kısıtlanır, hesap verebilirlik ve yargı denetimi zayıflar. Anayasasızlaştırma gibi güvenlikleştirme de kendiliğinden gerçekleşmez; aksine bir “güvenlikleştirici aktör” tarafından icra edilir. Spesifik bir sorunla sınırlı kalabileceği gibi, kötü niyetli, yoğun ve sistematik bir biçimde genelleştirilebilir. Yani güvenlikleştirici aktörün niyetine ve gücüne bağlı olarak istismar edilebilir, mücavir alanlara ve hatta siyasi alanın tamamına yayılabilir.

Nitekim, Kürt sorununda müzakerelerin sona erdirilmesini takiben Türkiye'de yaşanan şey tam anlamıyla buydu. Sivil ve siyasi alanın “terörle mücadele” adı altında bütünüyle güvenlikleştirildiği; Barış İçin Akademisyenler vakasında olduğu gibi kamusal eleştiri ve itirazın “varoluşsal tehdit” muamelesi gördüğü ve hemen hemen her konunun siyasi iktidar tarafından “beka meselesi” olarak takdim edilebildiği bir sürece tanık olduk. Buradaki başat örüntüyü anayasasızlaştırma ve güvenlikleştirme mekanizmalarının birbirini tahkim edecek şekilde kullanıldığı bir sarmal olarak betimleyebiliriz. Anayasanın sistematik olarak ihlal edilmesi ve siyasi iktidarı sınırlandırma kapasitesini yitirmesi, suç olmayan fiillerin suç sayılmasına, muhalefetin kriminalize edilmesine, kamusal alanın bütünüyle veya elden geldiğince güvenlikleştirilmesine olanak sağlar. Yani

¹⁸ Örneğin bkz. “Erdoğan: Türkiye’de sistem fiilen değişti”, *BBC Türkçe* (14 Ağustos 2015), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150814_erdogan_sistem.

¹⁹ Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998); Thierry Balzacq (der.), *Securitization Theory: How Security Problems Emerge and Dissolve* (Londra: Routledge, 2011). Kapsamlı bir literatür incelemesi için bkz. Güldem Özatağan, Hanifi Kurt, Zeynep Özen, Feride Aksu Tanık, *Sivil Alanın Kapanışında Güvenlikleştirme Söylem ve Pratiklerinin Rolü: Kuramsal Çerçeve* (İzmir: TİHV, 2020), <https://tihvakademi.org/wp-content/uploads/2020/11/Guvenliklestirme.pdf>.

anayasasızlaştırma süreci, sivil toplumu ve demokratik siyaseti güvenlikleştiren pratiklere geniş bir hareket alanı, bir tür serbest yayılım sahası açar. Buna karşılık, etkili veya başarılı bir güvenlikleştirme de anayasasızlaştırma sürecine toplum nezdinde bir tür meşruiyet kazandırır; iktidarın ve kurumların anayasal normlar dışında hareket etmelerinin haklı ve zaruri bir şey olarak görülmesine zemin hazırlar.

Bu döngünün en önemli bakiyesi, anayasal normların topyekûn ortadan kalkmadığı fakat uygulanıp uygulanmamalarının güvenlik mülhazalarına ve durumun icaplarına bağlı hale geldiği, dolayısıyla kamu kurumlarının alenen anayasal sınırlar dışında hareket edebildiği “ikili devlet” formasyonudur.

Sınırsız olağanüstü hal ve Türkiye’nin ikili devleti

2015 yılının ikinci yarısından itibaren anayasasızlaştırma ve güvenlikleştirme döngüsü içinde şekillenen “yeni rejim”in mahiyetine dair özlü açıklamalardan birini bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptı. 26 Ocak 2016’da mülki idare amirlerine hitap ettiği bir konuşmada Türkiye’nin hukuk devleti olduğunu ve hiçkimsenin kendisini yasaların üstünde göremeyeceğini vurguladıktan sonra şunları söyledi Erdoğan:

“Sizden ricam bu. Mevzuat şöyledir, böyledir, yeri geldiği zaman koyun mevzuatı bir kenara, kendi zihinsel inkılabınızı devreye sokun. ‘Ben bunu bu şekilde yaparım’ deyin ve yapın. İşte bu, iradeyi kullanmaktır. Kim için kullanıyorsunuz bunu? Vatandaş için. Hiç çekinmeyin kullanın.”²⁰

Cumhurbaşkanı’nın mülki idare amirlerine yasaları açıkça yok sayabileceklerini vazettiği bir konuşmada hukukun üstünlüğünden bahis açmasını Türkiye’deki mutad “devlet sinizmi”nin sayısız örneklerinden biri olarak görüp geçebiliriz elbette. Öte yandan, bu sözlerin basitçe sinizmden ibaret olmadığını, aksine *fiili durumun doğru bir tasviri* olduğunu da söyleyebiliriz. Söyleyebiliriz zira Cumhurbaşkanı mülki idare amirlerine “yeri geldiği zaman” mevzuatı bir kenara koyabileceklerini vazederken, konuşmanın muhatabı olan mülki idare amirleri bunu zaten bilfiil yapmaktaydılar. Örneğin Eylül 2015’ten itibaren “örgüt mensuplarının yakalanması” ve “halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması” gerekçeleriyle çok sayıda il ve ilçede mülki idare amirleri tarafından ilan edilen süreli ve süresiz sokağa çıkma yasakları açıkça anayasaya aykırı idi ve mülki idare amirlerinin milyonlarca yurttaş açısından temel hak ve özgürlüklerinin kullanımını durduracak bir “tedbir” olarak sokağa çıkma yasağı ilan etme yetkisi yoktu. Fakat sokağa çıkma yasakları mülki idare amirleri tarafından yine de resmen ilan edilmiş ve uygulanmıştı.²¹ Dolayısıyla Erdoğan’ın sözleri bir tür sinizm ifadesi olmaktan ziyade, devlet organlarının eşzamanlı olarak hukukun hem içinde hem dışında hareket edebildikleri, üstelik bunu alenen yapabildikleri bir fiilî durumu tasvir ediyordu.

²⁰ *Hürriyet* (26 Ocak 2016), <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-kaymakamlara-seslendi-40045474>. Konuşmanın video kaydı Cumhurbaşkanlığının resmi web sitesinde erişime açık; özellikle bkz. 14:40-15:05 ve 18:50-19:30, <https://tccb.gov.tr/haberler/410/38624/kamu-gorevli-icin-mukfat-vatandaslarimizin-etti- hayir-duadir>.

²¹ Sokağa çıkma yasaklarının anayasaya aykırılığı konusunda bkz. Gözler, “1982 Anayasası Hala Türürlükte Mi?” (yukarıda dn. 4), s. 5-10.

Bu fiilî durumu ve daha genel olarak 2015 yılının ortasından itibaren anayasasızlaştırma ve güvenlikleştirme döngüsü içinde şekillenen fiilî rejimi —Ernst Fraenkel’in aynı adlı klasik çalışmasından hareketle— bir “ikili devlet” rejimi olarak tanımlamak mümkün.²² Kendini hiçbir biçimde hukukla bağlı saymayan bir “tedbir devleti” ile en azından mevcut kanunlar uyarınca işleri yürütmeye çalışan bir “norm devleti”nin birlikteliğini anlatır bu kavramlaştırma. Norm devleti yürürlükteki kanunlara ve mahkeme kararlarına göre işleyen, mevzuatı uygulayan, olağan işleri usulünce yürütmeye çalışan iyi kötü nizami bir sistemdir. Tedbir devleti ise bir teyakkuz sistemidir; hukuki öngörülebilirliğin temelini oluşturan genel normlara tabi olmaksızın “siyasi karar” ve “durumun icapları” uyarınca hareket eder. Öte yandan, bilfiil var olan ama varlığı resmen kabul edilmeyen bir “örtülü operasyon aygıtı” değildir tedbir devleti; “yeri geldiği zaman” yasaları açıkça yok sayabilen, kamu makamları eliyle resmi fakat hukuk dışı işlemler tesis edebilen ve bunları istediği gibi değiştirebilen aleni bir güçtür. Bu iki devlet birbirinden net sınırlarla ayrılmış kurumsal yapılara değil, kurumların işleyişindeki ve resmi mercilerin yapıp etmelerindeki farklı hareket tarzlarına tekabül ederler. Diğer bir deyişle, onlar sözgelimi “parti” ve “yargı” gibi sabit kurumsal tezahürleri olan organlardan ziyade, rejimin iki ayrı *operasyonel kipi*, iki ayrı işleyiş yordamıdır.

Tedbir devleti ve norm devleti arasındaki işbölümünün esası —dolayısıyla aslında ikili devletin yönetim mantığı— kısaca şöyle ifade edilebilir: Tedbir devletinin hareket alanı siyasal güvenlik veya “beka” meseleleriyle sınırlıdır, fakat siyasal güvenliğin nerede başlayıp nerede bittiğine, başka bir deyişle neyin beka meselesi olduğuna, elbette gerekli tedbirin mahiyetini de içerecek şekilde, yine tedbir devleti karar verir. An itibarıyla siyasal güvenlik kapsamına sokulmayan konularda ise yasalar var olmaya, iyi kötü uygulanmaya devam ederler. Norm devletinin işi, dolaysız siyasi tasarruftan şimdilik masun yaşam alanlarında yasal düzenin —haliyle, kırılğan bir biçimde— sürdürülmesidir. Başka bir deyişle, olağan işleri olağan kurallara göre yürütmek, tedbir devletinin henüz dokunmadığı konu ve alanları düzenlemek, nisbi bir normallığı veya en azından normallik görüntüsünü devam ettirmektir. Dolayısıyla ikili devlet rejimi, hukuk devletinin *tersyüz edilmiş* halidir aslında. Hukuk devletinde tedbir kararlarının sınırını hukuk normları çizer, oysa ikili devlette hukuk normlarının geçerlilik sahasını tedbir kararları belirler.

Bu tersyüz edilmiş gerçeklik, 15 Temmuz 2016’daki başarısız darbe girişimini takiben başlayan OHAL döneminde tam teşekküllü bir rejim hüviyeti kazandı. Kamu gücünü elinde tutan makamlar, OHAL ilanının yürürlükte olduğu ve üçer aylık periyotlarla yenilendiği iki uzun yıl boyunca, Anayasa’nın *belirli sınırlar çerçevesinde* kendilerine tanıdığı olağanüstü hal yetkilerini kullanmakla yetinmeyerek alenen ve taammüden söz konusu sınırların dışına çıkan, dolayısıyla *anayasal zemini ve tanımını olmayan* bir yönetim biçimi tesis ettiler.²³ 15 Temmuz öncesindeki fiilî uygulamalardan farklı olarak, OHAL

²² Fraenkel, *İkili Devlet* (yukarıda dn. 14). Ayrıca bkz. Serdar Tekin, “Diktatörlük Kuramına Bir Katkı: Ernst Fraenkel ve İkili Devlet”, *Birikim* 354 (2018), s. 74-83; Serdar Tekin, “İkili Devletin Güncelliği Üzerine Notlar”, *Ayrıntı Dergi* 35 (2020), s. 120-125.

²³ Kerem Altıparmak, Dinçer Demirkent, Murat Sevinç, “Atipik KHK’ler ve Daimi Hukuksuzluk: Artık Yasaları İdare mi İptal Edecek?”, İHOP Olağanüstü Hal ve Uygulamaları Bilgi Notu (8 Mart 2018), http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2018/03/Atipik_OHAL_-KHKleri-1.pdf.

döneminde tedbir devletinin ana enstrümanını kanun hükmünde kararname (KHK) oluşturdu. 23 Temmuz 2016’da yayımlanan 667 sayılı ilk KHK, bu açıdan paradigmatik diyebileceğimiz bir önem taşıyordu. Bu “master” KHK’nin temel özelliği, Anayasa’ya aykırı OHAL işlemlerinin hangi usul ve esaslar çerçevesinde yapılacağını hükme bağlaması, tabiri caizse tedbir devletinin *kendi anayasası* olarak iş görecek bir yol haritası çıkarmasıydı.

Örneğin, söz konusu KHK’nin 3. ve 4. maddeleri, “Terör örgütlerine veya Milli Güvenlik Kurulunca Devletin milli güvenliğine karşı faaliyette bulunduğu karar verilen yapı, oluşum veya gruplara üyeliği, mensubiyeti veya iltisakı yahut bunlarla irtibatı olduğu değerlendirilen” kamu personelinin, herhangi bir adil yargılama süreci olmaksızın doğrudan kamu görevinden çıkarılmasını düzenliyordu. Nitekim 667 sayılı KHK’nin ardından çıkarılan diğer kararnamelerle —resmi verilere göre²⁴— toplam 125.678 kamu çalışanı herhangi bir mahkeme kararı olmadan sadece isimleri KHK’lerin ekli listelerine yazılarak terör suçlarıyla ilişkilendirildi ve ömür boyu kamu görevinden ihraç edildi. Diğer bir deyişle, Anayasa’nın (md. 15) hiçbir koşulda sınırlandırılmaz haklar arasında saydığı masumiyet karinesine aykırı olarak suçlu sayılıp cezalandırıldı.

OHAL dönemi boyunca KHK’ler, cezalandırmanın yanı sıra, olağanüstü hal ilanı ile tamamen ilgisiz pek çok farklı konuda kalıcı düzenlemeler yapmak, yani olağan yasama sürecini devre dışı bırakmak amacıyla da kullanıldı. Yürürlükteki 1982 Anayasası’nın 121. maddesi uyarınca hükümet ancak “olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda” kanun hükmünde kararname çıkartma yetkisine sahip olduğu halde, 1000’den fazla kanun maddesi KHK’lerle yeniden düzenlendi ve “çoğunluğu OHAL’in ilan edilmiş nedenleriyle ilişkili olmayan bu düzenlemelerle, milli savunma ve iç güvenlikten yargı ve personel rejimine, ekonomi ve sosyal güvenlikten idari yapıya, eğitim ve sağlığa kadar birçok alanda devlet-toplum ilişkilerini yeniden yapılandırmayı amaçlayan değişikliklere gidildi”.²⁵

Sonuç olarak Anayasa’nın belli sınırlar çerçevesinde —dolayısıyla bir “hukuk rejimi” içinde— öngördüğü olağanüstü hal yetkilerinin, OHAL dönemi boyunca üç temel bakımdan istismar edildiğini ve dolayısıyla Türkiye’nin yakın tarihli OHAL tecrübesinin aslında bir “sınırsız olağanüstü hal” tecrübesi olduğunu söyleyebiliriz:

- Anayasa’nın 15. maddesi uyarınca “savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde” dahi yapılması yasaklanan şeyler yapıldı (mutlak yasakların ihlali);
- KHK’ler olağanüstü hal gerekçesiyle hiçbir biçimde ilgili olmayan konularda yasal mevzuatı değiştirmek için kullanıldı (konu sınırının ihlali),
- olağanüstü hal tedbirleri OHAL resmi olarak sona erdikten sonra da kalıcı sonuçlar üretecek şekilde yapılandırıldı (süre sınırının ihlali).

²⁴ OHAL İşlemleri İnceleme Komisyonu’nun açıkladığı sayı: <https://ohalkomisyonu.tccb.gov.tr/>. Krş İHOP, “Olağanüstü Hal Uygulamaları Güncelleştirilmiş Durum Raporu” (17 Nisan 2018), <https://www.ihop.org.tr/?p=6596>; Onur Erem, “OHAL Sona Erdi: İki Yıllık Sürecin Bilançosu”, *BBC Türkçe* (19 Temmuz 2018), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44799489>.

²⁵ İsmet Akça ve diğerleri, *Olağanlaşan OHAL: KHK’ların Yasal Mevzuat Üzerindeki Etkileri* (Ocak 2018), s. 7, https://tr.boell.org/sites/default/files/ohal_rapor_web.pdf.

Ancak hemen belirtelim ki olağanüstü hal yetkilerinin yoğun ve sistematik bir biçimde istismar edilmesinden daha önemli olan şey, Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) önceki içtihatından ayrılarak, bu istismarı “hukukten denetlenemez” addetmesiydi. AYM'nin 10 Ocak 1991 tarihli kararlar tesis ettiği ve sonrasında da sürdürdüğü içtihatı, bir metnin gerçekten “olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamesi” olabilmesi ve yargısal denetimden azade tutulabilmesi için *konu, yer ve süre* ölçütleri bakımından olağanüstü hal gerekçesiyle kaim olması gerektiğini vurguluyordu. Dolayısıyla mahkemenin önceki içtihatına göre “olağanüstü halin gerekli kılmadığı konuların olağanüstü hal KHK'leriyle düzenlenmesi olanaksız” olduğu gibi “olağanüstü halin gerekli kıldığı konular [da] olağanüstü halin neden ve amaç öğeleriyle sınırlı” idi.²⁶

Ne var ki AYM, 12 Ekim 2016 tarihli kararıyla bu içtihatı terk etti ve “olağanüstü hâl KHK'sı şeklinde yapılan düzenlemelerin gerçekten olağanüstü hâl KHK'sı niteliğinde olup olmadığını belirlemek için” yapılacak incelemenin “esas bakımından Anayasa'ya uygunluk denetimi” teşkil edeceği, oysa Anayasa'nın 148. maddesi gereği “olağanüstü dönem KHK'larının herhangi bir ad altında yargısal denetime tabi tutulamayacağı” sonucuna vardı.²⁷ Böylece AYM hükümetin olağanüstü hal KHK'si adıyla çıkardığı bir metnin içine potansiyel olarak *her şeyin* yazılabileceğini ve yeryüzünde hiçbir mahkemenin bunu denetleyemeyeceğini tasdik etmiş oldu. Veya hukuk dilinden siyaset teorisi diline çevirerek söyleyecek olursak, “ikili devlet”in en karakteristik unsurunu, yani tedbir devletinin üstünlüğünü tasdik etmiş oldu: Hangi meselenin beka meselesi olduğuna ve tedbir devleti tarafından ele alınacağına bizzat tedbir devleti karar verir.

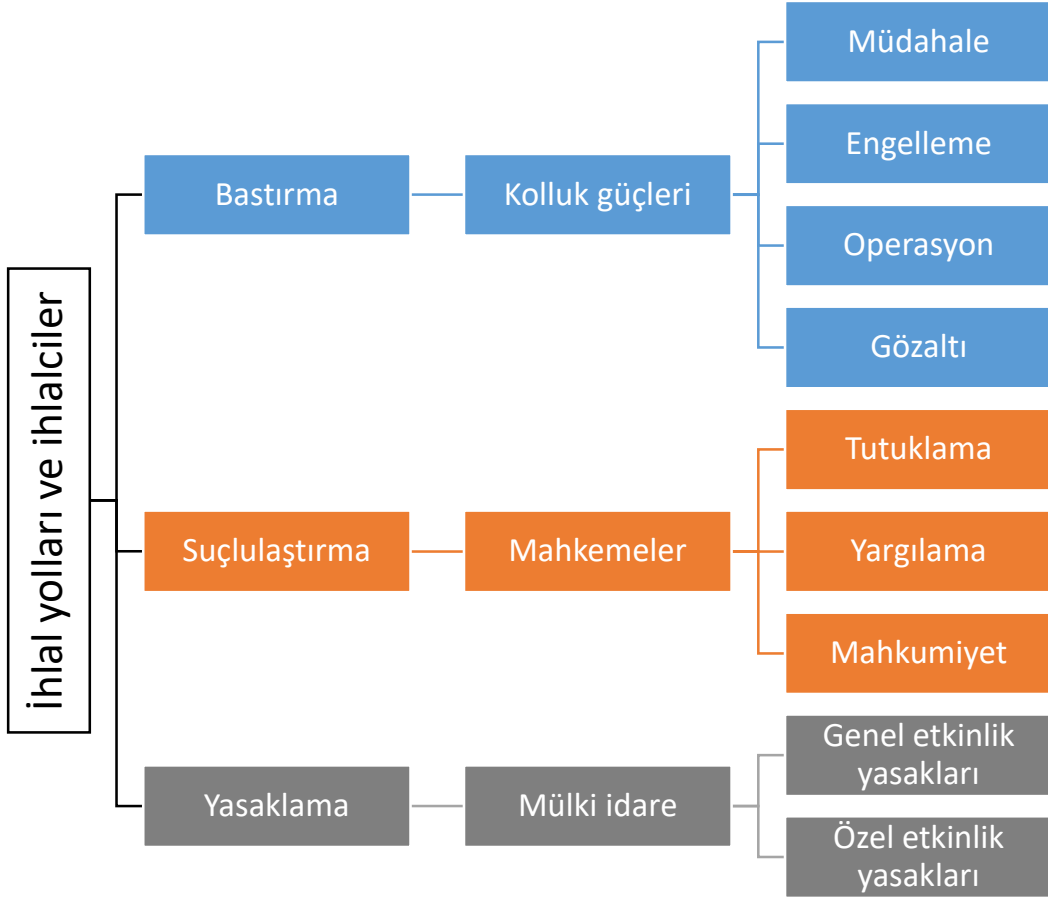
Kuşatma altındaki yurttaşlık alanı

Buraya kadar ana hatlarıyla betimlemeyi denediğimiz otoriter dönüşüm süreci, Türkiye'de yurttaşlık alanını daraltan uygulamalar silsilesinin hem siyasal arka planını hem de makro-kurumsal çerçevesini oluşturuyor. “Yurttaşlık alanı” kavramını, elinizdeki çalışmanın başında açıkladığımız üzere, yurttaşların çeşitli biçimlerde kamusal sorunlara müdahil olmasına olanak veren *koşullar bütününe* işaret etmek üzere kullanıyoruz. Anayasal yönetim anlayışının ve kuvvetler ayrılığının sistematik olarak aşındırılması, yargı denetiminin yok denecek düzeye gerilemesi, sivil ve siyasal çoğulculuğun güvenlikleştirme siyasalarıyla bastırılması, yurttaşlık alanını mümkün kılan koşullar bütünü açısından son derece ağır bir tahribat tablosuna işaret ediyor. Yine daha önce vurguladığımız üzere (1) ifade ve medya, (2) toplantı ve gösteri, (3) örgütlenme özgürlüklerini yurttaşlık alanının normatif temeli olarak değerlendiriyoruz. Dolayısıyla, söz konusu özgürlüklere yönelik ihlaller “yurttaşlık alanının tahribatı” olarak tanımladığımız sürecin asli ve kritik bir vechesini oluşturuyor. Çalışmanın izleyen bölümlerinde bu üç hak kategorisinin her biriyle ilgili ihlal tespitlerini detaylı olarak aktaracağız. Ancak daha öncesinde ihlal ortamı ve ihlal yollarına ilişkin bazı genel gözlemleri paylaşma ve belirgin örüntülere işaret etmek istiyoruz.

²⁶ Anayasa Mahkemesi, E.1990/25, K.1991/1, 10 Ocak 1991.

²⁷ Anayasa Mahkemesi, E.2016/166, K.2016/159, 12 Ekim 2016.

ŞEKİL 1: İHLAL YOLLARI VE İHLALCİLER

İhlal ortamını hazırlayan ve ihlalleri mazur gösteren siyasal söylem

Yaygın ve sistematik insan hakları ihlalleri, onları mümkün kılan ve aynı zamanda mazur gösteren bir ortamda gerçekleşir.²⁸ Türkiye’de yurttaşlık alanını daraltan, tahrif ve tahrip eden ihlal pratikleri için de geçerli bu. Doğrudan ve dolaylı biçimlerde ihlal ortamını hazırlayan, ihlalcileri mazur ve hatta meşru gösteren etkenlerin başında ise kamu makamlarının ve siyasi karar vericilerin söylemleri geliyor. İnsan hakları savunucuları, sivil toplum kuruluşları, siyasi muhalefet ve genel olarak yurttaşlar tarafından kamusal alanda dile getirilen her türlü eleştiri ve itiraz, Cumhurbaşkanı’ndan başlayarak hükümet yetkilileri ve siyasi müttefikleri tarafından “yerli ve milli” iktidara karşı “yabancı güçler”le eylem ve söylem birliği içinde olmakla suçlanıyor; “milli güvenliğe tehdit” olarak yaftalanıyor; hatta artık neredeyse rutinleşmiş ve sıradanlaşmış bir biçimde “terör”le ilişkilendiriliyor. Bu düşmanlaştırıcı söylem zaman zaman spesifik bir muhatabı olmaksızın “yerli ve milli biz” ile “onlar” arasındaki sınırları ve karşıtlığı tahkim etmek; zaman zaman spesifik kişi ve grupları doğrudan hedef almak; zaman zaman da ihlalleri ve

²⁸ Emilie M. Hafner-Burton, *Making Human Rights a Reality* (Princeton: Princeton University Press, 2013), s. 19-40.

ihlalcileri savunup meşrulaştırmak üzere kullanılıyor. Hükümet yanlısı medya ise hem çeşitli karalama kampanyalarının tetikleyicisi hem de toplumun geniş kesimlerini düşmanlaştıran siyasal söylemin yankı odası olarak çalışıyor.

Bastırma pratikleri ve polis şiddeti

Yurttaşlık alanının kuşatılması ve daraltılması sonucunu doğuran baskıcı devlet pratikleri içinde, başta polis olmak üzere kolluk güçlerinin gerçekleştirdiği müdahale ve operasyonlar geniş bir yer tutuyor. İfade, medya, toplantı/gösteri ve örgütlenme özgürlüklerini çeşitli biçimlerde kullanan veya kullanmaya teşebbüs eden yurttaşlar sıklıkla misillemeye uğruyor, barışçıl toplantı ve gösterilerde kolluk güçlerinin fiziksel şiddet araçlarıyla gerçekleştirdiği saldırılara maruz kalıyor, evlerine ve kurum binalarına yapılan baskınlarla gözaltına alınıp sorgulanıyor. Bu uygulamaların sıklığı ve yoğunluğu, yurttaşları söz konusu özgürlükleri kullanmaktan caydırmaya yönelik sistematik bir kasta işaret ettiği gibi, sayısız olayda gözlemlendiği üzere kolluk güçlerinin müdahale ve operasyonlar sırasında başvurdukları zor kullanımı da evrensel hukukun ve ülke yasalarının izin verdiği zor kullanma yetkisinin çok ötesine geçen, kural dışı ve denetimsiz bir şiddet eylemine dönüşüyor.

Birleşmiş Milletler İşkence Özel Raportörü'nün "Gözaltı Dışı Yerlerdeki Zor Kullanımı ve İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezalandırma Yasağı" başlıklı özel raporunda, işkence ve zalimane muamele yasağının sadece özgürlüğünden mahrum bırakılmış kişilerle ilgili olmadığı, açık alanlarda uygulanan kolluk şiddetini de kapsadığı açıkça belirtilir ve kaçma imkanı olmayan bir kişiye acı ve ıstırap vermek amacıyla zor uygulanması işkence ve zalimane muamelenin tanımlayıcı unsuru olarak takdim edilir.²⁹ Bu açıdan bakıldığında, müdahale ve operasyonlar sırasında uygulanan keyfi ve denetimsiz kolluk şiddetinin, TİHV tarafından daha önce de belirtildiği üzere, çoğu zaman işkence boyutuna vardığını bilhassa vurgulamak gerekiyor.³⁰

Gözaltı sırasında işkence

8 Haziran 2018'de İstanbul'un Kadıköy ilçesinde "Karneler sizin gelecek bizim" yazılı pankart açıp yürüyüş yapan lise öğrencilerine polis fiziksel şiddet kullanarak müdahale etti. Öğrenciler ters kelepçe uygulanarak gözaltına alındı. Gözaltına alınanların tutulduğu araca yaklaşmayı başaran Avukat Tamer Doğan, basına yansıyan açıklamasında lise öğrencilerinin yaralı olarak yaklaşık 3 saat polis otobüsünde bekletildiğini belirtti. Av. Doğan, ayrıca, polislerin araç içinde ters kelepçeli bir halde bekletilen öğrencilere kelepçe ve kask ile vurduğunu ve elektro cop kullanarak elektrik verdiğini ifade etti. Öğrenciler serbest bırakıldıktan sonra İHD İstanbul Şubesi'nde bir basın toplantısı yaparak maruz kaldıkları işkenceyi anlattılar.

**TİHV Günlük İnsan Hakları Raporları,
Haziran 2018 Bildirim 85**

²⁹ Birleşmiş Milletler, "Report of the Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment" (2017: A/72/178), §34 ve §47.

³⁰ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *İfade, Toplanma ve Örgütlenme Özgürlükleri İhlal Raporu* (2020), s. 53, <https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/10/İfadeToplanmaOrgutlenmeRapor.pdf>.

İncelediğimiz ihlal bildirimlerinde çok sık tekrarlanan bir diğer “rutinleşmiş” uygulama ise hakkında soruşturma açılan kişilerin ifadeye çağrılmak yerine ev ve kurum baskınlarıyla taciz edilmesi. İnsan Hakları Gözlemevi ve İHD tarafından bu yıl yayınlanan bir raporda da tespit edildiği gibi, baskınların genellikle kalabalık polis ekipleri ve ağır silahlı özel kuvvetler eşliğinde düzenlenmesi “sivil toplum örgütlerinin ve insan hakları savunucularının yaftalanmalarına katkı yaparak bu grup ve kişilerin kriminalize edilmesini meşruymuş gibi gösteren” bir uygulama.³¹ Dahası, çocuk ve yaşlıların da yaşadığı evlerin genellikle sabaha karşı, silahlı ve kalabalık polis ekiplerince basılması, böylece tüm hane halkının terörize edilmesi, devlet güçlerinin sivil ve siyasi alandaki çalışmaları nedeniyle yurttaşlara misillemede bulunduğu, hatta korkutucu ve caydırıcı olmak amacıyla kasıtlı bir çaba sarf ettiği izlenimini pekiştiriyor.

Suçlulaştırma pratikleri ve yargısal taciz

Yargı makamları, yurttaşlık alanının daraltılması sürecinde kilit bir rol oynuyorlar. Hükümetin siyasi çizgisine ve izlediği politikalara eleştirel yaklaşan yurttaşlar, insan hakları savunucuları, sivil toplum kuruluşları, sendikalar, meslek odaları ve siyasi partiler çeşitli gerekçelerle suçlulaştırıyorlar. Bu örgütlerin üye ve yöneticileri misilleme amaçlı soruşturma ve davalara, tutuklama başta olmak üzere keyfi biçimlerde uygulanan adli tedbirlere, nihayet mahkumiyet kararları ve hapis cezalarına maruz kalıyorlar.

Yurttaşlık alanına yönelik yargısal tacizlerin üç ana kaynaktan beslendiğini söylemek mümkün. (1) Söylemsel: Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, karar vericilerin her türlü eleştiri ve itirazı “milli güvenliğe tehdit” olarak yaftalayıp “terör”le ilişkilendiren düşmanlaştırıcı yaklaşımı. (2) Kurumsal: Yargı bağımsızlığının ortadan kaldırılmasına bağlı olarak savcı ve hakimlerin siyasi yönlendirmeler uyarınca hareket etmeleri; mevcut yasaların özgürlükler lehine sağladığı kısmi korumayı —birçok durumda yasanın lafzına rağmen— hükümetin hukuka aykırı beklentilerini karşılamak üzere açıkça yok saymaları. (3) Yasal: Başta Terörle Mücadele Kanunu olmak üzere çeşitli yasaların, içerdikleri muğlak tanım ve ifadeler yoluyla muhalefetin suçlulaştırılmasına olanak sağlaması.

Kanunda istisnai bir tedbir olarak öngörülen “tutuklama”nın neredeyse rutinleşmiş bir biçimde kullanılması ve kişilerin haklarında iddianame dahi düzenlenmeden uzun süre cezaevinde tutulması, yukarıda tasvir ettiğimiz yargısal taciz tablosunu daha da ağırlaştırıyor. Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu (CMUK, md.100) tutuklama tedbirine ancak belli koşullarda (örneğin sanığın “kaçma”sı, “delilleri yok etme, gizleme veya değiştirme”si ya da “tanık, mağdur veya başkaları üzerinde baskı yapılması girişiminde bulunma”sı gibi hususlarda “kuvvetli şüphe” varsa) imkan sağladığı halde, keyfi tutuklamalar ve uzun tutukluluk süreleri insan hakları savunucularına, hükümet politikalarını eleştiren sivil toplum aktörlerine ve muhalif siyasetçilere karşı bir misilleme, sindirme ve cezalandırma aracı olarak kullanılıyor.

³¹ İnsan Hakları Gözlemevi ve İnsan Hakları Derneği, [Türkiye’de Tehlike Altındaki Sivil Toplum: Örgütlenme Özgürlüğü ve Daralan Sivil Alan](#) (2021), s. 21.

ÇHD üyesi avukatlara “terör örgütü üyeliği” suçlaması

Çağdaş Hukukçular Derneği (ÇHD) 22 Kasım 2016’da 677 sayılı KHK ile kapatıldı. 12 Eylül 2017’den itibaren yapılan operasyonlar sonucu aralarında ÇHD Başkanı Selçuk Kozağaçlı’nın da olduğu 17 avukat tutuklandı. 22 Mart 2018’de 17’si tutuklu 20 avukat hakkında dava açıldı. İddianamede avukatlar bir kişinin beyanına dayandırılarak “örgüt üyeliği” ile suçlanıyordu. Sanık avukatların mahkeme heyeti önünde jandarmanın fiziksel şiddetine maruz kaldığı, yargılama usullerinin çok çeşitli biçimlerde hiçe sayıldığı, oybirliğiyle verilen tahliye kararlarının 24 saat geçmeden aynı heyet tarafından bozulduğu ve son kertede sanıkların ve avukatlarının mahkeme salonuna alınmadığı bir “yargılama” sonunda 20 Mart 2019’da 18 avukat hakkında toplam 161 yıl 8 ay hapis cezasına hükmedildi. İstanbul Barosu tarafından yapılan açıklamada ÇHD davasında yaşanan hukuksuzlukların emsalsiz olduğu vurgulanıyor ve **“Türk yargılama tarihi böyle bir yargılamaya ilk kez tanık olmaktadır”** deniyordu. 3 Şubat 2020’de ÇHD üyesi 8 tutuklu avukat, maruz kaldıkları hukuksuzluğa karşı açlık grevine başladı. Silivri 9 No’lu Cezaevi’nde bulunan Av. Ebru Timtik ile Burhaniye T Tipi Cezaevi’nde bulunan Av. Aytaç Ünsal açlık grevini, adil yargılanma talebiyle ölüm orucuna çevirdiler. Ebru Timtik 27 Ağustos 2020’de ölüm orucunun 238. gününde vefat etti. Aytaç Ünsal ise 3 Eylül 2020’de, Yargıtay 16. Dairesi’nin infaz ertelemesi kararıyla tahliye edildi.

<https://www.sessizkalma.org/defender/cagdas-hukukcular-dernegi-avukatlari/>

3 Eleştiriyi susturmak

İfade ve medya özgürlüğü ihlalleri

İfade özgürlüğünün korunması ve etkin kullanımı, hiç kuşkusuz, demokrasinin can damarlarından birini oluşturur. Farklı fikir ve görüşlerin kamusal alanda özgürce dolaşıma girmesi; siyasal çoğulculuğun esası olan özgür tartışma ortamının, bağımsız medya ve canlı bir sivil toplumun varlığı; toplumsal talepler etrafında kamuoyu oluşturulabilmesi; siyasal karar alıcılara yönelik eleştirilerin dillendirilmesi ve kamu gücünü kullanan makamların yurttaşlar tarafından denetlenebilmesi — tüm bunlar ancak ifade özgürlüğünün korunduğu ve etkin biçimde kullanıldığı koşullarda mümkün olabilir.

Ne var ki Türkiye’de siyasal rejimin 2015 yılından itibaren hızla geçirdiği otoriter dönüşüm, ifade özgürlüğü açısından da son derece olumsuz sonuçlara yol açmış durumda. Basında, sosyal medyada ve daha genel olarak kamusal alanda ifade özgürlüğünün etkin kullanımı yoğun ve sistematik ihlaller yoluyla engelleniyor, eleştirel söylem ve semboller demokratik toplum düzeni açısından kabul edilemez biçimlerde kovuşturuluyor ve suçlaştırılıyor.

TİHV Dokümantasyon Merkezi kayıtlarında yaptığımız incelemeye göre:

- Türkiye’de ifade özgürlüğüne yönelik kısıtlama ve ihlaller, başta basın ve sosyal medya olmak üzere çeşitli mecralarda ve son derece geniş bir yelpazeye yayılan farklı yollarla gerçekleşiyor.
- İfade biçimleri açısından bakıldığında, sözlü ve yazılı ifadelerden görsel ve sanatsal performanslara, kılık kıyafetten kültürel renk ve sembollere hemen hemen tüm ifade biçimleri ihlale maruz kalabiliyor.
- İçerik açısından bakıldığında ise ihlallerin ana hedefini siyasal söylem ve semboller oluşturuyor. Diğer bir deyişle, ifade özgürlüğü ihlalleri öncelikle siyasal eleştiri ve itirazı susturmaya, sivil toplum ve siyaset alanındaki çoğulculuğu bastırmaya yönelik bir nitelik taşıyor.

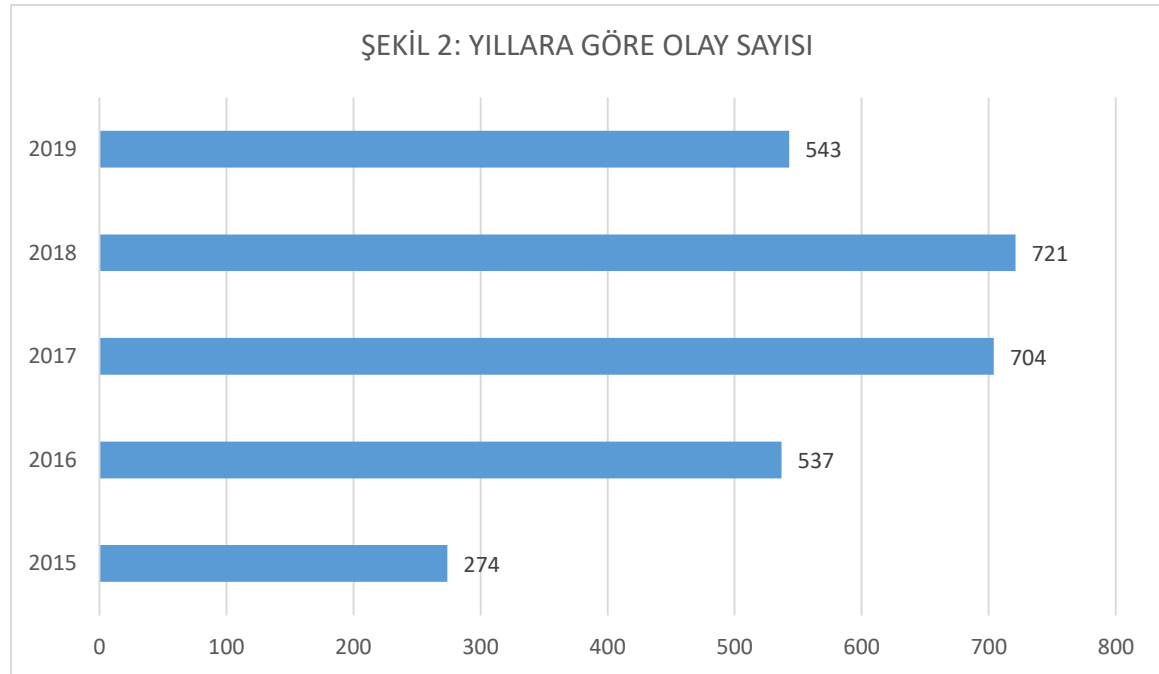
İncelediğimiz ihlal bildirimlerinin basın taramasına dayandığını ve ulaştığımız sayısal verilerin ancak basına yansıyan olaylarla sınırlı olduğunu bir kez daha vurgulama ihtiyacı duyuyoruz. Özellikle internet sansürü söz konusu olduğunda “buz dağının görünmeyen yüzü” basına yansıyan ihlal bildirimlerinden çok daha büyük. Örneğin, incelediğimiz ihlal kayıtlarında erişim engelleriyle ilgili olarak 2015-2019 yılları arasında sadece 344 bildirim var; buna karşılık İfade Özgürlüğü Derneği tarafından hazırlanan *Engelli Web: Buz Dağının Görünmeyen Yüzü* başlıklı rapora göre, Türkiye’de aynı dönemde erişime engellenen

websitelerinin toplam sayısı 326.380.¹ Dolayısıyla aşağıda sunduğumuz bulgular ifade özgürlüğü ihlallerinin çeşitliliğini ve hangi mecralarda, hangi yollarla, hangi ifade biçimlerini hedef alarak seyrettiğini ayrıntılı olarak ortaya koymakla birlikte, Türkiye’de ifade özgürlüğüne yönelik kısıtlama ve ihlallerin sayısal olarak bizim burada tespit edebildiklerimizden çok daha fazla olduğu unutulmamalı.

İfade özgürlüğü ihlallerine genel bakış

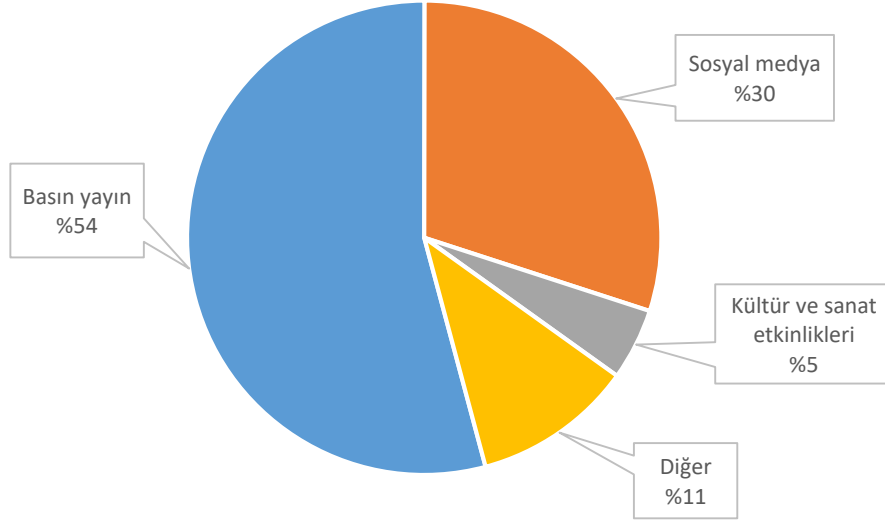
TİHV Dokümantasyon Merkezi günlük insan hakları raporlarından hareketle oluşturduğumuz veritabanı 2015-2019 yılları arasında ifade özgürlüğünün ihlal edildiği toplam 2.779 bildirim içeriyor. Bu bildirimlerin yıllara göre dağılımı aşağıdaki grafikte görülebilir (Şekil 2). Tespitlerimize göre, bu ihlaller sonucunda:

- 6.479 kişi gözaltına alındı,
- 2.801 kişi tutuklandı,
- 1.372 dava açıldı,
- 727 kişiye 27.448 ay hapis cezası verildi,
- 184 yayın kuruluşu kapatıldı,
- 137 kişi yaralandı,
- 5 gazeteci öldürüldü.

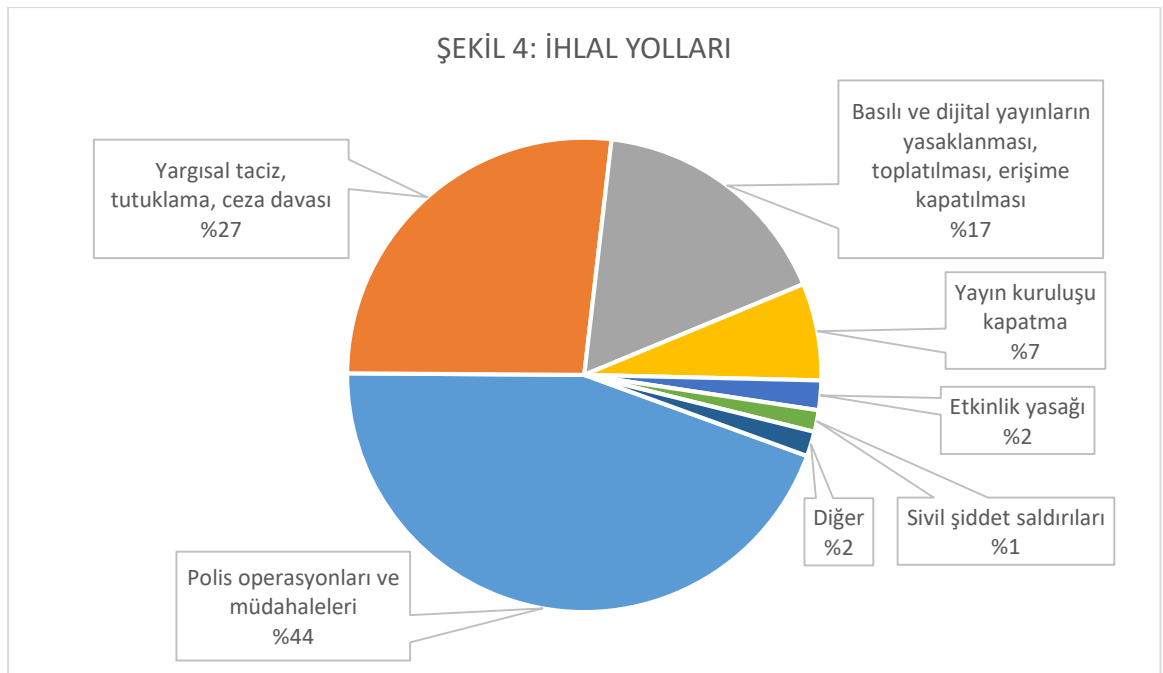
¹ Yaman Akdeniz ve Ozan Güven, *Engelli Web: Buz Dağının Görünmeyen Yüzü* (İstanbul: İfade Özgürlüğü Derneği, 2020), https://ifade.org.tr/reports/EngelliWeb_2019.pdf.

ŞEKİL 3: İHLALLERİN GERÇEKLEŞTİĞİ MECRALAR

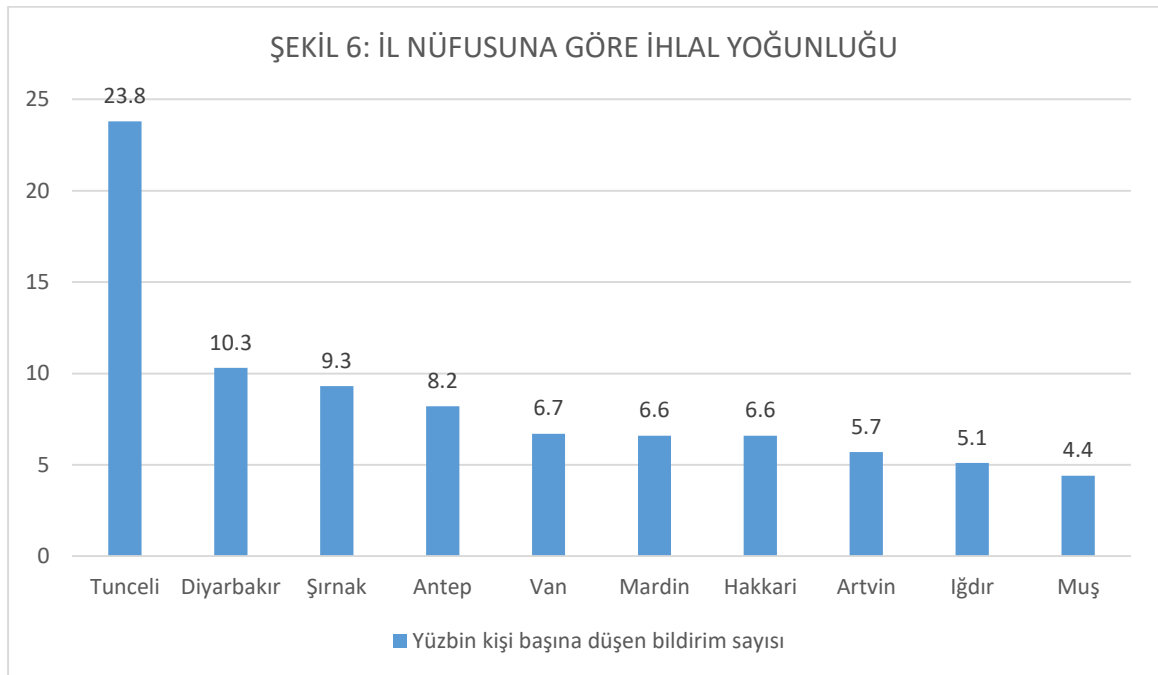
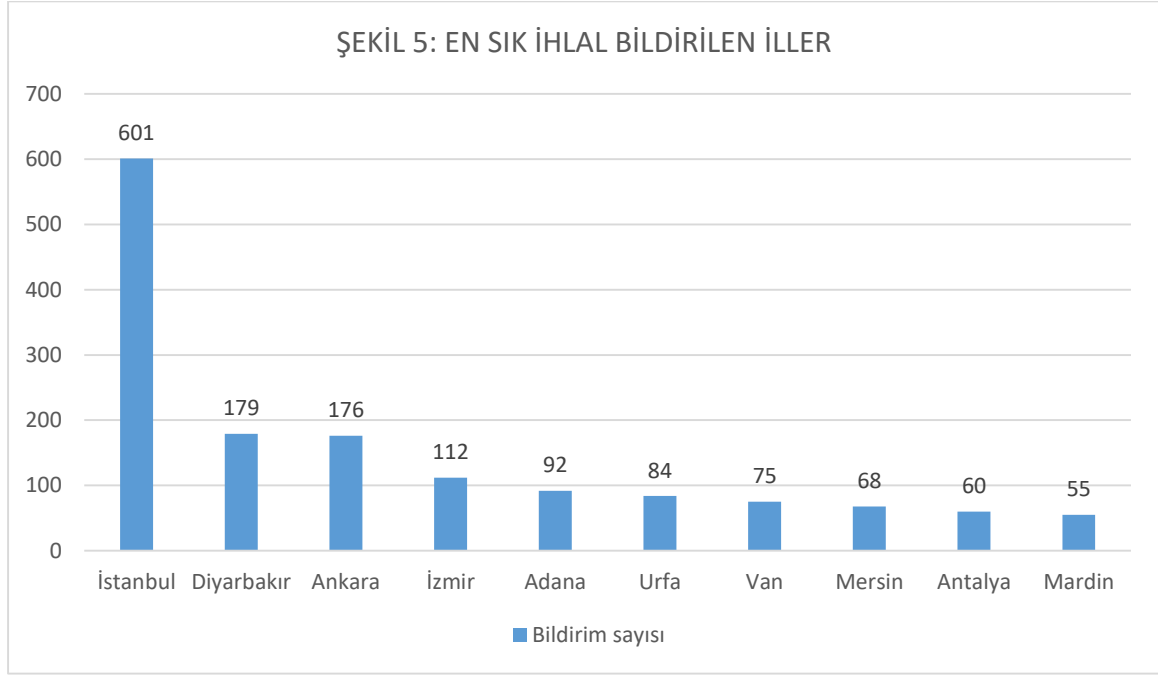

İncelediğimiz bildirimler ifade özgürlüğünün çok farklı biçimlerde ve çeşitli aktörler eliyle ihlal edildiğini gösteriyor. Öne çıkan başlıca ihlal yolları şunlar: (1) Polis operasyonları ve müdahaleleri; (2) yargısal taciz, tutuklamalar, ceza davaları; (3) basılı yayınların mahkeme kararıyla veya polisin fiili uygulamasıyla yasaklanması ve toplatılması, dijital yayınlara ve sosyal medya içeriklerine erişimin engellenmesi; (4) medya kuruluşları ve yayınevlerinin kanun hükmünde kararname (KHK) veya mahkeme kararı ile kalıcı olarak kapatılması; (5) konser, tiyatro, panel gibi kültür ve sanat etkinliklerinin içerikleri nedeniyle mülki idare amirleri (yani valilik ve kaymakamlıklar) tarafından yasaklanması; (6) sivil şiddet saldırıları; (7) medya kuruluşlarına kayyım atanması, görevden alma, işten çıkarma, medya kuruluşu ve yayınevlerinin teknik ekipmanına el konması, kıyafet ve şarkı yasakları gibi diğer ihlal yolları.

ŞEKİL 4: İHLAL YOLLARI

İhlallerin illere göre dağılımına baktığımızda, en sık ihlal bildirilen şehirlerin başında İstanbul, Diyarbakır ve Ankara'nın geldiğini görüyoruz (Şekil 5). Öte yandan, ihlal sayıları il nüfusuna oranlandığında bu sıralamanın değiştiğini ve ilk üç sırayı Tunceli, Diyarbakır ve Şırnak'ın aldığını vurgulamak isteriz. İllere göre her yüzbin kişi başına düşen ihlal sayısı, yani il nüfusuna göre ifade özgürlüğü ihlallerinin o ildeki yoğunluğu Şekil 6'da görülebilir. Bu verilerden hareketle diyebiliriz ki 2015-2019 yılları arasında ifade özgürlüğünün en yoğun biçimde ihlal edildiği iller *Kürtlerin çoğunlukta olduğu* illerdir.

İl nüfusuna göre ihlal yoğunluğu hesaplanırken TÜİK'in 2017 [nüfus verileri](#) esas alınmıştır.

“Cumhurbaşkanına hakaret” ve “örgüt propagandası”

Veritabanımızdaki bildirimler, ifade özgürlüğü ihlallerinde en sık tekrarlanan suçlamaların “örgüt propagandası” (Terörle Mücadele Kanunu md. 7/2) ve “Cumhurbaşkanına hakaret” (Türk Ceza Kanunu md. 299) olduğunu gösteriyor.

İhlallerde bu iki maddenin öne çıkması elbette tesadüf değil; aksine içinde bulunduğumuz otoriterleşme sürecinin mahiyetiyle doğrudan ilgili. “Cumhurbaşkanına hakaret” suçlamasının sıklığı iktidarın kişiselleşmesinden, “örgüt propagandası” suçlamasının sıklığı ise yeni rejimin her türden eleştiri ve itirazı terörle ilişkilendiren düşmanlaştırıcı yaklaşımından kaynaklanıyor.

Kimler nasıl “örgüt propagandası” yapmakla suçlandı?

Gaziantep’in Nizip İlçesi’nde piknik alanında “ideolojik halay çetikleri” gerekçesiyle gözaltına alınan 57 öğrenciden İbrahim Acar ile Özgür Sevim “örgüt propagandası yaptıkları” iddiasıyla 9 Mayıs 2016’da tutuklandılar.

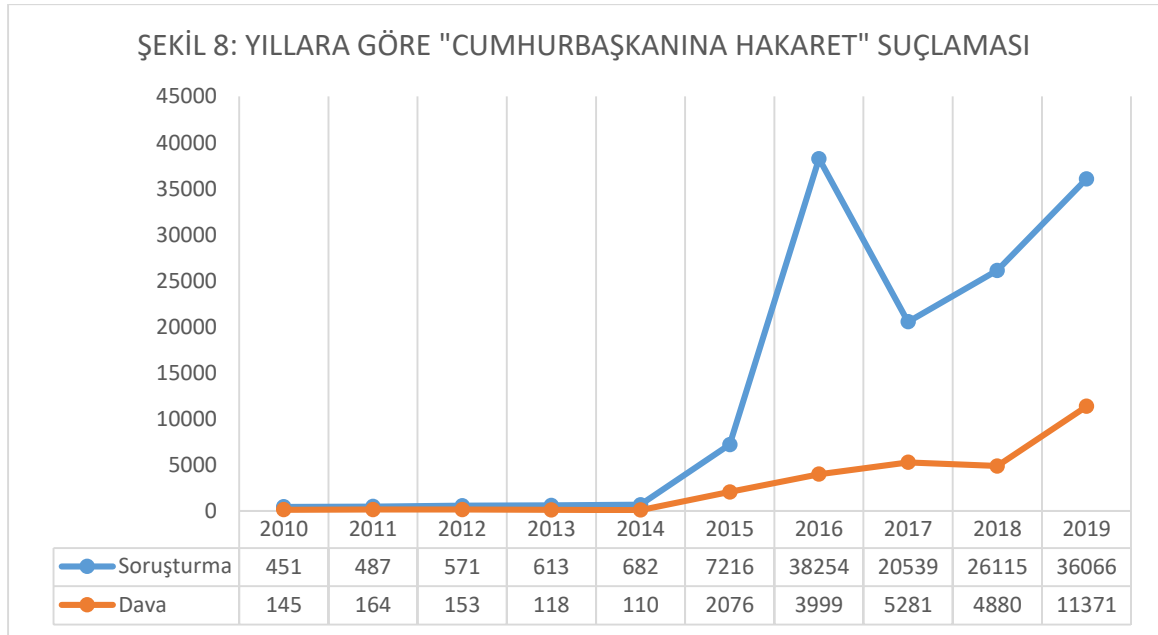
KHK ile kapatılan Özgür Gündem Gazetesi ile dayanışmak için Nöbetçi Genel Yayın Yönetmenliği yaptığı gerekçesiyle hakkında dava açılan Prof. Dr. Beyza Üstün’ün yargılanması 16 Mayıs 2017 tarihinde sonuçlandı. İstanbul 13. Ağır Ceza Mahkemesi Prof. Dr. Üstün’ü “örgüt propagandası yapmak”tan 1 yıl 3 ay hapse mahkum etti.

Gittiği noter bürosunda, hakkında yakalama kararı olduğu gerekçesiyle gözaltına alınan Serap Mutlu isimli kişi 14 Ocak 2019 tarihinde sevk edildiği mahkeme tarafından “örgüt propagandası yapma” iddiasıyla tutuklandı. Basında yer alan haberlerden tutuklama gerekçesinin, Serap Mutlu’nun annesinin cenazesinde taktığı sarı kırmızı yeşil şal olduğu öğrenildi.

Suçlama gerekçelerinin dağılımından hareketle 2015-2019 yılları arasında ifade özgürlüğüne yönelik baskının önceki dönemlere kıyasla kısmen nitelik değiştirdiği söylenebilir.

“1980’ler ve 90’larda ifade özgürlüğüne aykırı yargılamaların çoğu Atatürk’e, Türklüğe ve ülkenin bölünmez bütünlüğüne hakaret ile ilgiliyken, AKP döneminde bunların yerini dine, hükümete ve Cumhurbaşkanı’na hakaret sebebiyle başlatılan ceza yargılamaları almıştır. 1990’larda yaygın olarak başvuru alan terör mevzuatı ise AKP’nin ilk döneminde sönümlenmekle birlikte Açılım Süreci’nin bitmesi ve 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında daha da yaygın bir şekilde yeniden canlandırılmıştır.”²

Özellikle Cumhurbaşkanı’na hakaret sebebiyle başlatılan soruşturma ve davalar Recep Tayyip Erdoğan’ın Cumhurbaşkanlığı görevini devraldığı Ağustos 2014 sonrasında büyük bir hızla artmış ve Cumhuriyet tarihinde daha önce görülmemiş sayılara ulaşmış durumda. Adalet Bakanlığı verilerine göre, 2010-2014 arasındaki beş yıllık dönemde Cumhurbaşkanı’na hakaret gerekçesiyle başlatılan toplam soruşturma sayısı 2.804, bu soruşturmalarda açılan kamu davası sayısı ise 690. Buna karşılık Erdoğan’ın görevde olduğu 2015-2019 arasındaki beş yıllık dönemde toplam 128.190 soruşturma başlatıldığı ve toplam 27.607 kamu davası açıldığı görülüyor. Diğer bir deyişle, Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı olması sonrasında Cumhurbaşkanı’na hakaret suçlamasıyla başlatılan soruşturmalarda yaklaşık 47 kat, aynı gerekçeyle açılan kamu davalarında ise yaklaşık 40 kat artış söz konusu (Şekil 8). Nitekim veritabanımızdaki bildirimler arasında da sosyal medyayla ilişkili ifade özgürlüğü ihlallerinin yaklaşık üçte biri, basın yayınıyla ilişkili ihlallerin yaklaşık altıda biri ve diğer ifade özgürlüğü ihlallerinin yaklaşık üçte biri yine “Cumhurbaşkanı’na hakaret” suçlamasından kaynaklanıyor.

Kaynak: Adalet Bakanlığı [yıllık adalet istatistikleri](#).

² Yaman Akdeniz ve Kerem Altıparmak, [Türkiye’de Can Çekişen İfade Özgürlüğü](#) (PEN, 2018), s. 5.

Barış İçin Akademisyenler Vakası

Yakın tarihimizin en kritik ifade özgürlüğü vakalarından biri olan Barış İçin Akademisyenler (BAK) vakası, 11 Ocak 2016'da "Bu Suça Ortak Olmayacağız!" başlıklı bildirisinin kamuoyuna açıklanmasıyla başladı. Bildiri, sokağa çıkma yasakları süresince gerçekleştirilen ağır insan hakları ihlallerine yüksek sesle karşı çıkıyor ve Kürt sorununa barışçıl çözüm amacıyla müzakerelerin yeniden başlatılmasını talep ediyordu. 2212 akademisyenin imzaladığı Bildiri 21 Ocak 2016'da TBMM'ye sunuldu.

İlk günden itibaren BAK bildirisine gösterilen tepki tam bir tedbir devleti performansıydı. Cumhurbaşkanı'nın yönlendirmesi, üniversite yöneticilerinin işbirliği, savcılıkların ve kolluk güçlerinin teyakkuzu, hükümet yanlısı basında ve sosyal medyada yürütülen kara propaganda ve nihayet ırkçı/saldırgan grupların tehdit ve tacizleri eşliğinde Barış İçin Akademisyenleri susturmak, sindirmek, itibarsızlaştırmak ve üniversitelerden atmak üzere aylar süren bir linç kampanyası başladı. Çok sayıda akademisyen gözaltına alındı, bazı akademisyenler yaşadıkları kentten can güvenliği endişesiyle ayrılmak zorunda kaldı. Bildiri'nin imzacılarından Dr. Esra Mungan, Doç. Dr. Kıvanç Ersoy, Dr. Meral Camcı ve Dr. Muzaffer Kaya Mart 2016'da tutuklandılar ve 40 gün cezaevinde kaldılar. Açık tehditler ve hedef gösterme saldırıları zaman içinde tedricen azalırken, disiplin ve ceza soruşturmaları, bezdirme uygulamaları, istifaya veya emekliliğe zorlama, işten çıkarma ve diğer "medeni ölüm" pratikleri sistematik biçimde arttı.

- Barış İçin Akademisyenlere karşı en az 76 üniversitede, en az 505 disiplin soruşturması açıldı; ayrıca bu üniversitelerin bir kısmında açığa alma ve idari görevden el çektirme gibi işlemler uygulandı.
- En az 36 üniversitede en az 87 imzacı akademisyen OHAL öncesinde çeşitli yollarla işten çıkarıldı.
- OHAL ilanından sonra ise Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ile 406 imzacı akademisyen çalıştıkları kurumlardan ihraç edildi, pasaportlarına el kondu, kamuda çalışmaları ve akademisyen olarak mesleklerini icra etmeleri ömür boyu yasaklandı.

Barış İçin Akademisyenlere yönelik ceza davaları 5 Aralık 2017 tarihinde başladı. İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan iddianamede akademisyenlerin "Bu suça ortak olmayacağız!" başlıklı bildiriye imzalamak suretiyle Terörle Mücadele Kanunu'nun 7/2. maddesinde düzenlenen "terör örgütü propagandası yapma" suçunu işledikleri ileri sürülüyordu. Suç isnadına konu olan şey aynı bildiri metni olmasına karşın, savcılık Barış İçin Akademisyenlere toplu dava açmaktan kaçınarak, davaları farklı ağır ceza mahkemelerinde bireysel olarak açmayı tercih etti. Toplam 822 imzacı akademisyene dava açıldı. Sonuçlanan 204 davanın tamamında imzacı akademisyenler birinci derece ağır ceza mahkemeleri tarafından "suçlu" bulundular ve 15 ay ile 36 ay arasında değişen sürelerde hapis cezalarına mahkum edildiler.

Hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını (HAGB) kabul etmeyerek İstinaf Mahkemesi'ne itiraz başvurusu yapan Prof. Dr. Füsün Üstel hakkındaki mahkumiyet kararı 25 Şubat 2019'da kesinleşti ve Üstel 8 Mayıs 2019'da cezaevine girdi. Anayasa Mahkemesi (AYM) Genel Kurulu 26 Temmuz 2019'da "Zübeyde Füsün Üstel ve Diğerleri" başvurusunda ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar verdi. AYM kararı sonrasında Üstel tahliye edildi ve birinci derece mahkemeler önceki hükümlerini bozarak beraat kararı vermek zorunda kaldılar.

OHAL döneminde üniversiteden ihraç edilen imzacı akademisyenler ise AYM kararına rağmen halen görevlerine iade edilmediler. Elinizdeki çalışmanın yayına hazırlandığı 30 Kasım 2021 tarihi itibarıyla OHAL işlemleri İnceleme Komisyonu, ihraç edilmiş Barış İçin Akademisyenlerin başvurularını reddetmeye devam ediyor.

Haberciliğin suçlaştırılması

İfade özgürlüğünün kamu gücünü elinde tutan makamlar tarafından yoğun ve sistematik olarak ihlal edilmesi, kaçınılmaz olarak medya özgürlüğünü de ortadan kaldırıyor. TİHV Dokümantasyon Merkezi kayıtlarına göre 2015-2019 yılları arasında bildirilen ifade özgürlüğü ihlallerinin yarısından çoğu (%54'ü) doğrudan doğruya medya ile ilgili. İncelediğimiz bildirimler eleştirel medya kuruluşlarının büyük bir kuşatma altında olduğunu, medya çalışanlarının ve daha özel olarak gazetecilerin son derece geniş bir ihlal repertuarıyla hedef alındığını gösteriyor.

2015-2019 arasındaki beş yıllık dönemde toplam 184 medya ve yayın kuruluşu kamu makamları tarafından kapatıldı. Kapatma işlemlerinin 170'i mahkeme kararı olmaksızın olağanüstü hal KHK'leri ile tesis edildi ve bu şekilde kapatılan kuruluşların mal varlıklarına devlet tarafından el kondu. Toplam 21 medya kuruluşu hakkındaki kapatma kararı ise daha sonra yine olağanüstü hal KHK'leri ile kaldırıldı.

TABLO 1: OHAL'DE KHK'YLE KAPATILAN MEDYA KURULUŞLARI

	2016	2017	2018	TOPLAM	İptal*
Haber ajansı	5	1	-	6	-
Televizyon	16	2	2	20	1
Radyo	24		1	25	3
Gazete	62	5	3	70	17
Dergi	19	1	-	20	
Yayınevi ve dağıtım kuruluşu	29	-	-	29	
TOPLAM	155	9	6	170	21

* Kapatma kararı daha sonra yine KHK ile kaldırılan kuruluşlar. OHAL işlemleri İnceleme Komisyonu [verileri](#).

Aynı dönemde çok sayıda medya kuruluşu ve gazetecinin mesleki faaliyetleri nedeniyle yoğun polis baskısına ve yargısal tacizlere maruz kaldığını görüyoruz. İncelediğimiz bildirimlere göre beş yılda en az 287 polis baskını ve 146 polis müdahalesi sonucu toplam 1.118 medya çalışanı gözaltına alındı; 281 medya çalışanı tutuklandı ve 311 medya çalışanı çeşitli gerekçelerle toplam 1.592 yıl 7 ay hapis cezasına çarptırıldı (Tablo 2).

TABLO 2: MEDYA ÇALIŞANLARINA YÖNELİK POLİS VE YARGI BASKISI

	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Gözaltı	124	275	379	197	143	1.118
Tutuklama	13	109	85	56	18	281
Ceza davası	46	34	140	67	178	465
Hapis cezası	15	21	59	113	103	311
Toplam süre (ay)	213	1.094	2.303	9.466	6.035	19.111
Para cezası	2	1	17	11	10	41
Toplam miktar (TL)	17.700	2.000	204.220	90.000	198.260	512.180

ŞEKİL 9: EN SIK İHLALE MARUZ KALAN MEDYA KURULUŞLARI

Yukarıdaki grafik (Şekil 9) 2015-2019 yılları arasında en fazla ihlale uğrayan 50 medya kuruluşunun isimlerinden oluşuyor. İlgili kuruluşların maruz kaldıkları ihlal sayısına nispetle isimlerin daha büyük veya daha küçük resmedildiği grafikte bir ismin daha büyük harflerle gösterilmesi o medya kuruluşuna yönelik ihlal sıklığının daha yüksek olduğu anlamına geliyor. Grafikin bütünü, veritabanımızdaki bildirimlerin analizine uygun olarak, polis baskısına ve yargısal tacizlere en fazla maruz kalanların başta Kürt medyası olmak üzere muhalif yayımlar olduğuna işaret ediyor.

Eren Keskin hakkındaki davalar

“Avukat Eren Keskin, İnsan Hakları Derneği’nin Eş Genel Başkanı, Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Komisyonu’nun kurucusu, aynı zamanda Paris Barosu Konseyi’nin onursal üyesi. Hakkında ‘terör örgütü propagandası yapmak’, ‘Türk milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, devletin kurum ve organlarını aşağılamak’, ‘Cumhurbaşkanına hakaret’, ‘gazetede düzeltme ve cevap yazısı yayımlamamak’ iddialarıyla açılmış birçok dava var. Bu davaların büyük bir kısmı ifade özgürlüğü hakkını savunmak ve tutuklu gazetecilere sembolik destek sağlamak amacıyla 2013 ile 2016 yılları arasında yürüttüğü Özgür Gündem Eş Genel Yayın Yönetmeni sıfatı vesilesiyle açıldı. Keskin’in ifade özgürlüğü hakkını kullanan gazeteci ve yazarların haber ve yazıları dolayısıyla cezai yaptırımlarla hedef alındığı dava sayısı 100’ün üzerinde. Ayrıca Keskin’in dernek faaliyetleri kapsamında yaptığı açıklamalar ve yine cinsel işkenceden söz ettiği konuşmaları nedeniyle ‘devleti aşağılama’ iddiasıyla ceza aldığı davalar da mevcut. (...) Keskin’e verilen hapis cezalarının toplamı şu anda 26 yıl 9 ay 20 gün.”

Kaynak: sessizkalma.org

Sivil şiddet saldırıları, kaçırılan ve öldürülen gazeteciler

Polis baskısı ve yargısal tacizlerin yanı sıra, 2015-2019 yılları arasında medya kuruluşlarına, gazetecilere ve basın yayın çalışanlarına yönelik çok sayıda sivil şiddet saldırısı gerçekleşti. Saldırılarda en az 5 gazete kurumsal olarak, en az 23 gazeteci ise kişisel olarak hedef alındı. Yine aynı dönemde, Azadiya Welat gazetesi çalışanı Barış Boyraz Ankara’da, Evrensel gazetesini dağıtan Zeynep Tunçel ise İzmir’de kaçırıldı. Türkiye’de ikamet eden Suriyeli gazeteciler İbrahim Abdulkadir, Firas Hammadi, Naji El Jerf ve Muhammed Zahir el Şerkat Urfa ve Antep’te; Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı ise ülkesinin İstanbul konsoloslukunda katledildi.

İbrahim Abdulkadir ve Firas Hammadi

İki Suriyeli gazeteci 30 Ekim 2015’te Urfa’da bir evde başları kesilerek öldürülmüş halde bulundu. Suikastı IŞİD üstlendi.

Muhammed Zahir el Şerkat

Aleppo Today muhabiri olan Zahir el Şerkat Gaziantep’te maskeli kişiler tarafından ensesinden vurularak öldürüldü.

Naji El Jerf

Suriye’de yayımladığı Alhita isimli dergiyi Gaziantep’te çıkarmayı sürdüren ve IŞİD katliamlarına ilişkin belgesel çeken Suriyeli gazeteci Naji El Jerf, 27 Aralık 2015’te Gaziantep’te sokakta yürürken kimliği belirlenemeyen kişiler tarafından başından vurularak öldürüldü. Polis, Jerf’in IŞİD’in hedefinde olduğunu bildirdi.

Cemal Kaşıkçı

Suudi Arabistan hükümeti hakkında eleştirel yazılarıyla tanınan ve 2017’de ülkesinden ayrılan gazeteci Cemal Kaşıkçı, 2 Ekim 2018’de evlilik için gerekli belgeleri temin etmek üzere gittiği Suudi Arabistan’ın İstanbul Konsolosluk’unda zorla kaybedildi. Suudi Arabistan yetkilileri Kaşıkçı’nın Konsolosluk’ta öldürüldüğünü 18 gün sonra kabul ettiler.

Sosyal medyada asayiş

İfade özgürlüğü ihlallerinin en yoğun yaşandığı mecralardan biri de sosyal medya. TİHV Dokümantasyon Merkezi tarafından daha önce işaret edilmiş olduğu üzere, “toplumun tamamını ilgilendiren deprem, kaza, ekonomik kriz, sınır ötesi askeri hareket, yolsuzluk ve salgın gibi birçok konuda iktidar tarafından alınan neredeyse ilk ‘önlem’ sosyal medya uygulamalarını kısıtlamak ve sosyal medyada söz konusu gündemlere ilişkin paylaşımları incelemeye almak”.³ Nitekim veritabanımızdaki bildirimlere göre de 2015-2019 yılları arasında yurttaşların sosyal medya paylaşımları nedeniyle maruz kaldıkları ihlaller yaygın ve sistematik bir nitelik arz ediyor. Sosyal medya paylaşımlarının erişime engellenmesinden polis baskınlarına, soruşturma ve ceza davalarından idari yaptırım ve işten çıkarma gibi misillemelere uzanan geniş bir ihlal repertuarı söz konusu. Bizzat İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan resmi açıklamalar, Türkiye’de siyasal baskı amacıyla sürdürülen rutinleşmiş bir sosyal medya denetimi olduğunu ortaya koyuyor.

³ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *İfade, Toplanma ve Örgütlenme Özgürlükleri İhlal Raporu* (2020), s. 8, <https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/10/İfadeToplanmaOrgutlenmeRapor.pdf>.

İçişleri Bakanlığı verilerine göre 2018 yılında 42.406 sosyal medya hesabı, 2019 yılında ise 53.914 sosyal medya hesabı —Bakanlığın kendi ifadesiyle— “terör örgütü propagandası yapan, bu örgütleri öven, terör örgütleri ile iltisaklı olduğunu alenen beyan eden, halkı kin, nefret ve düşmanlığa sevk eden, devlet büyüklerine hakaretlerde bulunan, devletin bölünmez bütünlüğüne ve toplumun can güvenliğine kast eden, nefret söylemleri içeren” sosyal medya hesapları olarak sınıflandırıldı ve buna bağlı olarak 2018 yılında 18.376 kişi hakkında, 2019 yılında ise 24.224 kişi hakkında “yasal işlem” başlatıldı.⁴

İçişleri Bakanlığı'nın ilgili açıklaması sadece sosyal medya denetiminin nicel hacmine işaret etmesi bakımından değil, fakat aynı zamanda sosyal medya kullanıcılarının maruz kaldıkları yargısal tacizlerin bilfiil hangi endişelerden beslendiğini göstermesi bakımından da önemli. “Cumhurbaşkanına hakaret” ve “örgüt propagandası” diğer ifade mecralarında olduğu gibi sosyal medyada da ifade özgürlüğünün suçlaştırılmasında en sık başvurulan gerekçeleri oluşturuyor.

Veritabanımızdaki bildirimler, rutinleşmiş sosyal medya denetiminin yanısıra, sosyal medya hesaplarının toplantı/gösteri ve örgütlenme özgürlüğünün kullanımına yönelik misillemelerde de resmi makamlar tarafından suçlaştırma bahanesi olarak kullanıldığına işaret ediyor. Barışçıl toplantı ve gösterilerde veya başta siyasi partiler olmak üzere çeşitli örgütlerdeki faaliyetleri yüzünden gözaltına alınan kişilerin, sosyal medya hesapları bahane edilerek mahkemeye sevk edildiği ve tutuklandığı çok sayıda ihlal vakası söz konusu.

- 2015-2019 yılları arasında sosyal medya kullanıcılarına yönelik en az 578 polis operasyonunda en az 4.684 kişi gözaltına alındı.
- Başka nedenlerle gözaltına alınanlar da dahil olmak üzere en az 2.357 kişi sosyal medya paylaşımları nedeniyle tutuklandı.
- İhlallerden etkilenenler arasında en az 18 milletvekili, 182 siyasi parti yöneticisi, 53 sendika ve dernek yöneticisi bulunuyordu.

TABLO 3: SOSYAL MEDYA KULLANICILARINA YÖNELİK POLİS BASKISI VE YARGISAL TACİZ

	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Sosyal medya paylaşımları nedeniyle gözaltına alınan kişi sayısı	50	1.054	750	1.836	996	4.684
Başka nedenlerle gözaltına alınıp sosyal medya paylaşımları gerekçesiyle tutuklanan kişi sayısı	17	1.725	224	269	122	2.357
Sosyal medya paylaşımları nedeniyle hapis cezasına mahkum edilen kişi sayısı	14	16	45	46	28	149
Hapis cezalarının toplam süresi (ay)	267	477	884	1.294	818	3.740

⁴ İçişleri Bakanlığı, “1 Ocak - 31 Aralık 2018 Yılı İçerisinde Yürütülen Operasyonlar” (31 Aralık 2018), <https://www.icisleri.gov.tr/1-ocak-31-aralik-2018-yili-icerisinde-yurutulen-operasyonlar>. Ayrıca bkz. Akdeniz ve Güven, *Engelli Web 2019*, s. 61.

Kültürel ve sanatsal ifade biçimlerine yönelik ihlaller

İfade özgürlüğü ihlallerinin bir diğer alt grubunu, kültürel ve sanatsal ifade biçimlerini hedef alan baskı pratikleri oluşturuyor. Bu başlık altında sınıflandırdığımız bildirimlerde ön plana çıkan uygulamalar şöyle sıralanabilir:

- Konser, tiyatro, film gösterimi vb. etkinliklerin mülki idare amirleri tarafından yasaklanması veya etkinlik mekanlarının kullandırılmaması gibi başka yollarla engellenmesi;
- bu tür etkinliklerde kullanılan ifade biçimleri nedeniyle sanatçı ve düzenleyicilere açılan soruşturmalar ve ceza davaları;
- çeşitli sosyal buluşmaların (festival, düğün vb.) Kürtçe şarkı söylenmesi, sarı kırmızı yeşil renkler kullanılması gibi sebeplerden ötürü polis müdahalesine maruz kalması.

Bu kapsamdaki olay örneklerine aşağıda yer verilmiştir.

Seyhan Belediyesi Yaşar Kemal Kültür Merkezi'nde yapılması planlanan Grup Yorum konseri Adana Valiliği tarafından 4 Aralık 2019 tarihinde yasaklandı.

Tiyatro oyuncusu Levent Üzümcü'nün "Anlatılan Senin Hikayendir" adlı oyununun İskenderun gösterimi, tiyatro salonunun bulunduğu kolej "baskılar nedeniyle" organizasyondan çekildiği için 30 Aralık 2018'de iptal edildi.

2 Nisan 2018 tarihinde İzmir'in Narlıdere ilçesinde yapılan bir sokak düğününü basan polis, düğünde şarkı söyleyen iki müzisyeni gözaltına aldı. Gözaltı gerekçesinin Kürtçe şarkılar ve şarkılar sırasında yapılan zafer işareti olduğu bildirildi.

Sanatçı Erdal Güney hakkında şarkı sözleriyle Cumhurbaşkanı'na hakaret ettiği iddiasıyla açılan dava 29 Mayıs 2018'de sonuçlandı. Mahkeme Erdal Güney'i 11 ay 20 gün hapis cezası ile cezalandırdı.

4 Ocak 2019'da Urfa'nın Viranşehir ilçesinde katıldıkları düğünlerde söyledikleri şarkılar gerekçe gösterilerek gözaltına alınan 9 müzisyenden 2'si 7 Ocak 2019'da sevk edildikleri mahkeme tarafından 'örgüt propagandası yapmak' iddiasıyla tutuklandı. 7 kişi ise adli kontrol şartıyla serbest bırakıldı.

Oyuncu ve TİP milletvekili Barış Atay'ın "Sadece Diktatör" oyununun 6 Aralık 2018 tarihinde Antalya Muratpaşa Belediyesi Kültür Salonu'nda sahnelenmesi 5 Aralık 2018 tarihinde Antalya Valiliği tarafından OHAL döneminde alınan karar gerekçe gösterilerek yasaklandı.

4 Sokağı kapatmak

Toplantı ve gösteri özgürlüğü ihlalleri

Barışçıl protestolar toplumsal grupların talep ve itirazlarını kendi seçtikleri biçimlerde ifade etmek üzere düzenlediği eylemlerdir. Bu eylemler evrensel insan hakları hukukunun temel normlarından biri olan “toplama ve gösteri özgürlüğü”nün koruması altında yer alırlar. Bu özgürlüğün demokratik toplumlardaki asli değeri, yurttaşların barışçıl eylemler yoluyla kamusal alanda boy göstermelerini, böylece ortak kanaat ve irade oluşturma süreçlerine etkide bulunabilmelerini güvence altına almasından kaynaklanır. Zira “temsili demokrasilerde seçimden seçime aktif hale gelen yurttaşın, iki seçim arası dönemde de etkin olmasını sağlayan kolektif eylemler, özelde de sokak eylemleri, demokrasinin yaygınlaştırılmasının ve derinleştirilmesinin yollarından biridir”.¹

Elbette bunun tersi de bir o kadar geçerli. Yurttaş eylemliliği demokrasinin yaygınlaştırılmasının ve derinleştirilmesinin yollarından biri olduğu gibi, toplanma ve gösteri özgürlüğünün keyfi biçimlerde kısıtlanması, ihlal edilmesi ve zaman zaman topyekun askıya alınması da demokratik yurttaşlık alanını daraltmanın ve demokrasiyi tedricen imha etmenin yollarından biri. Nitekim Türkiye’de bilfiil yaşamakta olduğumuz demokrasiyi imha süreci kendisini aynı zamanda toplanma ve gösteri özgürlüğüne yönelik yoğun ve sistematik ihlallerde de gösteriyor.²

Bulguları sunmaya geçmeden önce bazı terimlere ve verileri sınıflarken kullandığımız bazı ölçütlere açıklık getirmenin faydalı olacağına inanıyoruz.

“Toplanma özgürlüğü” tanımı gereği birden fazla kişinin belli bir amaçla bir araya gelmesine ilişkindir. Buna karşılık “gösteri özgürlüğü” tek tek bireyler tarafından da icra edilebilir. Dolayısıyla bir kişinin tek başına, açık veya kapalı bir kamusal alanda, protesto amacıyla veya diğer amaçlarla gerçekleştirdiği eylemler de toplanma ve gösteri özgürlüğünün koruması altındadır.

Şiddet içermeyen ve şiddet çağrısı yapmayan tüm toplantı ve gösteriler “barışçıl” olarak nitelenir. Barışçıl eylemlere karşı zor kullanımının meşru bir gerekçesi yoktur ve bu tür eylemlerin kolluk güçleri tarafından zor yoluyla engellenmesi veya dağıtılması toplanma

¹ Ayşen Uysal, *Sokakta Siyaset* (İstanbul: İletişim, 2017), s. 19.

² Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, *Toplantı ve Gösteri Hakkı İzleme Raporu* (2017), https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2019/06/Toplantı_Gosteri_Hakki_2017.pdf; İnsan Hakları Gözlemevi ve İnsan Hakları Derneği, *Sürekli OHAL: Türkiye’de Toplantı ve Gösteri Özgürlüğüne Yönelik Saldırı ve Sivil Toplum Yansımaları* (2020), https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2020/11/20201125_OBSTURKEYTURCweb.pdf; Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *İfade, Toplanma ve Örgütlenme Özgürlükleri İhlal Raporu* (2020), <https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/10/İfadeToplanmaOrgutlenmeRapor.pdf>.

ve gösteri yapma hakkının açık ihlalidir. Barışçıl nitelikte olmayan toplantı ve gösterilere yönelik müdahalelerde ise kolluk güçlerinin zor kullanımı güvenliği sağlamak için gerekli asgari düzeyi aşmamalı, başka bir deyişle “orantılı” olmalıdır. Orantısız zor kullanımı, eylemin barışçıl olup olmamasından bağımsız olarak ihlal anlamına gelir.

Veritabanımızdaki bildirimlerin büyük çoğunluğunu “protesto” eylemlerine yönelik ihlaller oluşturuyor. Öte yandan, her toplu eylem ve gösterinin “protesto” olmadığı unutulmamalı. Örneğin seçim mitingleri ya da destekledikleri siyasi partinin seçimlerdeki başarısını kutlamak üzere açık alanlarda toplanan yurttaşların eylemleri de birer “siyasi toplantı ve gösteri”dir, fakat protesto niteliğinde değildir. Protesto eylemleri, konu, amaç ve talepleri bakımından bir “tepki”nin dile getirildiği; başta devlet sektörleri ve sermaye grupları olmak üzere siyasal, toplumsal ve ekonomik güç odaklarına karşı düzenlenen “itirazcı” eylemlerdir.

Nihayet, elinizdeki çalışmanın genel olarak toplantı ve gösterileri ya da daha özel olarak protesto eylemlerini inceleme amacı taşımadığını, fakat protesto eylemleri de dahil olmak üzere toplanma ve gösteri özgürlüğünün kullanımına yönelik ihlalleri konu aldığını vurgulamak isteriz. Bu bağlamda “ihlal” terimini (1) barışçıl toplantı ve gösterilerin kolluk güçleri müdahalesiyle dağıtılması veya başlamadan engellenmesine; (2) yurttaşların barışçıl toplantı ve gösterilere katıldıkları için eylem sırasında veya daha sonra evlerine, işyerlerine ya da parti/dernek binalarına operasyon düzenlenerek gözaltına alınmaları, tutuklanmaları, yargılanmaları ve cezalandırılmalarına; (3) toplantı ve gösterilere yönelik orantısız zor kullanımına, (4) toplanma ve gösteri yapma özgürlüğünün mülki idare tarafından askıya alınması anlamına gelen “genel” ve “özel” etkinlik yasaklarına; (5) barışçıl toplantı ve gösterilere sivil kişiler tarafından düzenlenen saldırılara işaret etmek üzere kullanıyoruz.

Toplantı ve gösteri özgürlüğü ihlallerine genel bakış

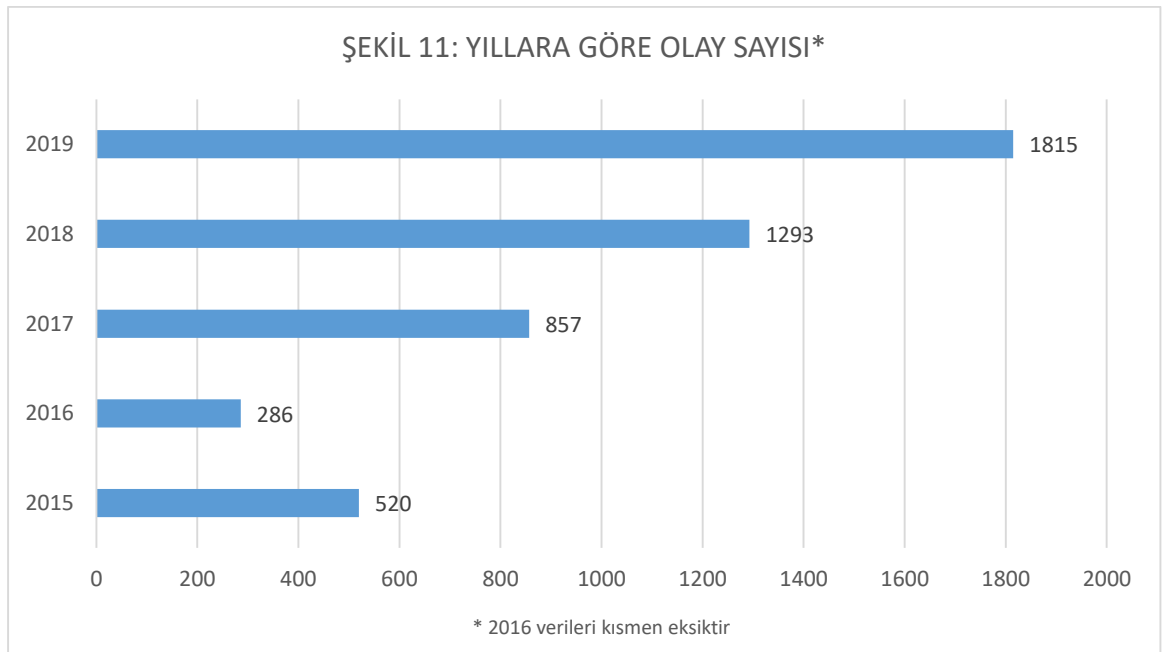
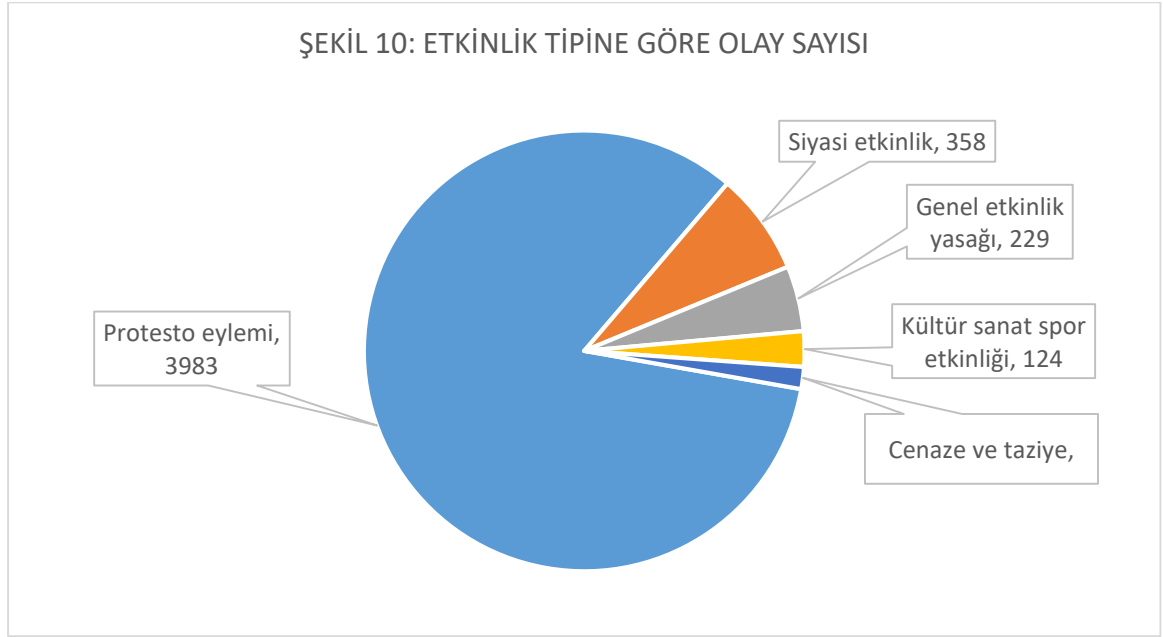
TİHV Dokümantasyon Merkezi günlük insan hakları raporlarından hareketle oluşturduğumuz veritabanı 2015-2019 yılları arasında toplanma ve gösteri özgürlüğünün ihlal edildiği toplam 4.771 bildirim içeriyor. Tespitlerimize göre, bu ihlaller sonucunda:

- 20.071 kişi gözaltına alındı,
- 662 kişi tutuklandı,
- 4.907 kişiye ceza davası açıldı,
- 999 kişiye toplam 13.370 ay hapis cezası verildi,
- 4.450 kişi kolluk güçlerinin fiziksel şiddetine maruz kaldı,
- 1.022 kişi bombalı sivil şiddet saldırılarında yaralandı,
- 19 kişi kolluk güçlerinin müdahalesi sonucu öldü,
- 141 kişi bombalı sivil şiddet saldırıları sonucu öldü.

Tespit ettiğimiz ihlaller 65 ilde yaşanmış olup olay sayısına göre en sık ihlal bildirilen ilk 10 il sırasıyla şunlar: Ankara (2.165), İstanbul (837), İzmir (178), Diyarbakır (166), Malatya (130), Van (103), Adana (87), Kocaeli (82), Mersin (68), Mardin (67).

Bildirimlerin büyük çoğunluğunu oluşturan 4.542 olayda toplanma ve gösteri özgürlüğü ihlallerinin spesifik bir eyleme yönelik olarak gerçekleştiği gözlemleniyor. Geri kalan 229 bildirimde ise bir il veya ilçedeki olası tüm toplantı ve gösterilerin mülki idare tarafından belli bir süre boyunca önceden yasaklanması (“genel etkinlik yasağı”) söz konusu.

İhlal bildirimlerini “etkinlik tipi”ne göre beş başlık altında sınıflandırdık: (1) protesto eylemleri, (2) diğer siyasi toplantı ve gösteriler, (3) kültür, sanat ve spor etkinlikleri, (4) cenaze ve taziyeler, (5) genel etkinlik yasakları.

Yaptığımız inceleme 2015-2019 yılları arasında toplanma ve gösteri özgürlüğünün ihlal edildiği olay sayısında düzenli bir artış olduğuna işaret ediyor. Yukarıdaki grafikte (Şekil 11) görülen 2016 yılına ait azalmanın yanıltıcı olduğunu özellikle belirtmek isteriz: 2016'nın son altı aylık döneminde TİHV Dokümantasyon Merkezi günlük izleme çalışmalarını çok sınırlı bir kapasiteyle sürdürebilmiştir ve dolayısıyla bu döneme ilişkin veri eksikliği söz konusudur.

İhlale hedef olan konu ve gruplar

Toplanma ve gösteri özgürlüğünün ihlal edildiği olayları “tematik” olarak, yani ilgili protesto veya etkinliğin konusu bakımından sınıflandırdığımızda nasıl bir tabloyla karşılaşılıyor?

Veritabanımızdaki bildirimler 2015-2019 yılları arasında ihlal yaşanan eylem ve etkinliklerin konuları ve talepleri itibarıyla toplumsal muhalefetin çeşitliliğini yansıtan geniş bir yelpazeye yayıldığını gösteriyor. KHK ihraçlarından Kürt sorununa, işçi ve kadın eylemlerinden LGBTİ+ haklarına, açlık grevleri ve kayıp yakınlarından çevre ve iklim hareketine, laik eğitimden yolsuzluğa uzanan geniş bir yelpazedeki toplumsal taleplerin barışçıl protestolar yoluyla sokağa taşınması, yaygın ve sistematik bir şekilde kolluk güçlerinin şiddetiyle karşılaşmıştır. Öte yandan, ihlal yaşanan olayların konu bakımından arz ettiği çeşitliliğe karşın, en fazla sayıda ihlalin açık ara “KHK ihraçları”yla ilgili protestolarda gerçekleştiği ve bunu “Kürt sorunu”yla ilgili eylemlerin izlediği görülüyor. İhlal olaylarının özellikle bu iki başlık altında yoğunlaşması şaşırtıcı değil ve Türkiye'nin 2015 sonrası siyasi konjonktürüyle doğrudan ilgili.

TABLO 4: TOPLANTI VE GÖSTERİ İÇERİĞİNE GÖRE İHLAL BİLDİRİMLERİ

Konu	Olay sayısı
KHK ihraçlarına karşı protestolar, “İşimi Geri İstiyorum” eylemleri	2.314
Kürt sorunuyla ilgili toplantı ve gösteriler	669
Mahpus hakları, açlık grevleri ve kayıplarla ilgili eylemler	307
İşçi eylemleri	110
Seçim ve referandumla ilgili toplantı ve gösteriler	106
Kadın eylemleri	81
Suruç ve Ankara katliamlarıyla ilgili toplantı ve gösteriler	63
Çevre eylemleri	39
LGBTİ+ eylemleri	31
1 Mayıs eylemleri	31

Resmi verilere³ göre toplam 125.678 kamu çalışanın OHAL döneminde çıkarılan kanun hükmünde kararnemelerle görevlerinden ihraç edilmesi ve “KHK’lı” olarak damgalanıp çeşitli yurttaşlık haklarından soyundurulması, yakın tarihimizin halen sürmekte olan en kitlesel “hukuk faciası”nı teşkil eder.⁴ OHAL koşullarında önce açığa alınan ve daha sonra üniversiteden ihraç edilen akademisyen Nuriye Gülmen’in 9 Kasım 2016 tarihinde Ankara Yüksel Caddesi’ndeki İnsan Hakları Anıtı önünde başlattığı “İşimi Geri İstiyorum” eylemi, bu yakıcı konuda barışçıl protesto yoluyla adalet arayışının en ısrarlı örneğidir. “İşimi Geri İstiyorum” eylemleri, protestocuların maruz kaldıkları yoğun ve rutin polis şiddetine rağmen Yüksel Caddesi’nde yaklaşık 4 yıl boyunca hemen hemen her gün yinelenmiş ve Ankara’nın yanı sıra İstanbul ve Düzce’de de benzer eylemlerin başlamasına vesile olmuştur.

Eylül 2017, Bildirim 89

OHAL sonrası ihraç edildikleri işlerine geri dönmek için girdikleri açlık grevi sırasında gözaltına alınarak tutuklanan akademisyen Nuriye Gülmen ve eğitim emekçisi Semih Özakça ile davanın tutuksuz sanığı Acun Karadağ hakkında Ankara 19. Ağır Ceza Mahkemesi’nde açılan davanın görülmesine 14 Eylül 2017 tarihinde başlandı. Destek için Adliye Binası önünde aralarında milletvekillerinin de olduğu bir grup tarafından yapılmak istenen basın açıklamasına polisin biber gazı ve plastik mermi ile müdahale ettiği bildirildi. Müdahale sırasında ve sonrasında çok sayıda kişinin darp, yakın mesafeden sıkılan plastik mermi ve biber gazına bağlı olarak yaralandığı öğrenildi. Ayrıca polisin fotoğraf çeken ve kamera kaydı yapan gazetecilere de müdahale ettiği ve sarı basın kartı olmayan muhabirlerin haber yapmasını engellediği bildirildi. Müdahale sonucu aralarında davayı takip eden gazeteci Oktay İnce’nin de olduğu en az 29 kişi gözaltına alındı.

“Kürt sorunu” başlığında sınıflandırdığımız barışçıl toplantı ve gösteriler ise konuları, talepleri ve vesileleri bakımından kendi içinde çeşitlilik arz ediyor. İhlal yaşanan olaylarda Kürt sorunuyla ilgili öne çıkan başlıca temalar şunlar:

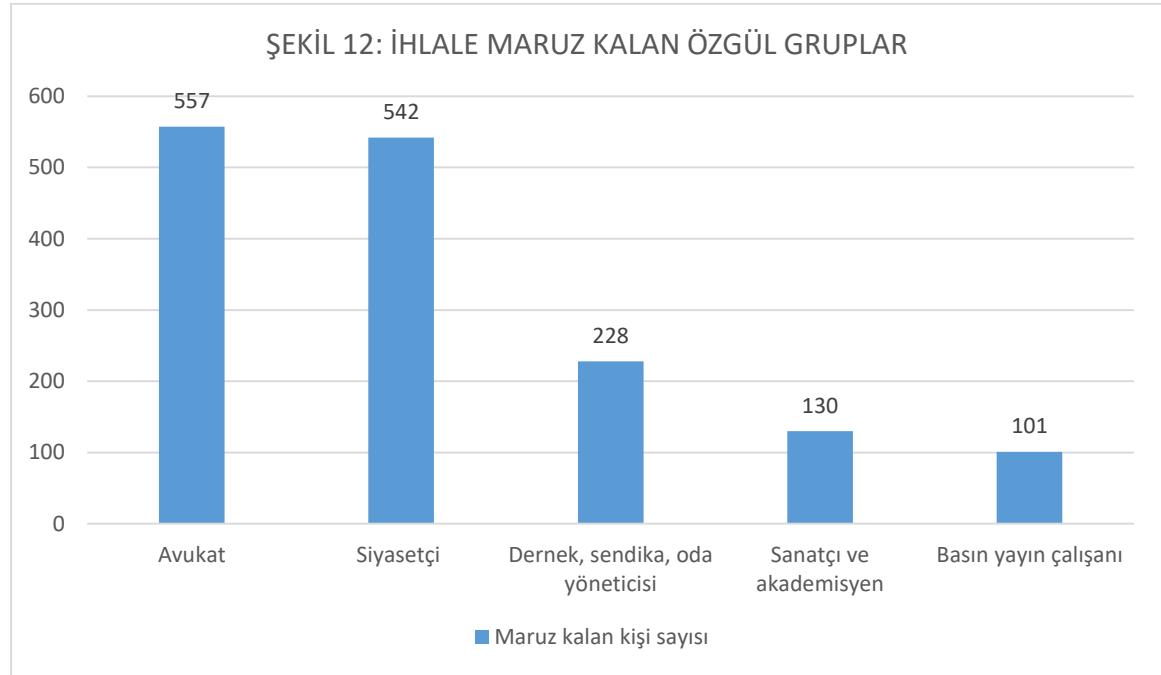
- HDP’li belediyelere kayyum atanması,
- HDP’li milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması,
- Newroz kutlamaları,
- sınır ötesi askeri operasyonlar,
- sokağa çıkma yasakları sürecinde yaşanan ağır hak ihlalleri,
- Abdullah Öcalan’a uygulanan tecridin sonlandırılması.

³ KHK’yle kamu görevinden ihraç edilen kişilerin sayısında OHAL İşlemleri İnceleme Komisyonu verileri esas alınmıştır, <https://ohalkomisyonu.tccb.gov.tr/>.

⁴ Kerem Altıparmak, Dinçer Demirkent ve Murat Sevinç, “Atipik KHK’ler ve Daimi Hukuksuzluk: Artık Yasaları İdare mi İptal Edecek?”, İHOP Olağanüstü Hal ve Uygulamaları Bilgi Notu (8 Mart 2018), http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2018/03/Atipik_OHAL_-KHKleri-1.pdf; Uluslararası Af Örgütü, *Dönüşü Olmayan İhraçlar: Türkiye’de Kamudan İhraç Edilenler İçin Etkin Çözüm Yok* (2018), https://www.amnesty.org.tr/public/uploads/files/Dismissals%20report_TR%20version%281%29.pdf; Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *Akademisyen İhraçları: Hak İhlalleri, Kayıplar ve Güçlenme Süreçleri* (2020), <https://tihvakademi.org/wp-content/uploads/2020/02/akademisyenihraclariy.pdf>.

“Toplumsal cinsiyet” temalı eylemlerin (kadın eylemleri, 8 Mart kutlamaları, LGBTİ+ haklarıyla ilgili toplantılar, Onur Yürüyüşleri) siyasi iktidar ve dolayısıyla mülki amirler ile kolluk güçleri tarafından giderek artan bir tahammülsüzlükle karşılanması, toplanma ve gösteri özgürlüğünün kullanımına ilişkin ihlallerde dikkat çekici bir diğer örüntü olarak zikredilebilir. Örneğin İstanbul’da 2003’ten beri gerçekleştirilen ve 2014 itibarıyla onbinlerce kişinin katıldığı barışçıl bir etkinlik olan Onur Yürüyüşü, 2015’ten bu yana İstanbul Valiliği tarafından her yıl keyfi olarak yasaklanıyor ve yürüyüş amacıyla toplananlar mutlak biçimde polis saldırısına hedef oluyor.

Mesleki veya örgütsel işlevleri gereği demokratik yurttaşlık alanının etkin kullanımında —eylemlerin örgütlenmesi, savunuculuk pratikleri, söylem oluşturma, sözün yaygınlaştırılması gibi işlevler bakımından— özgül bir rol oynayan gruplara baktığımızda ise (1) avukatların, (2) milletvekilleri, parti yöneticileri, belediye başkanları ve seçilmiş belediye yöneticilerini içerecek şekilde “siyasetçi”lerin; (3) dernek, sendika ve oda yöneticilerinin; (4) sanatçı ve akademisyenlerin; (5) basın yayın çalışanlarının yaygın bir biçimde ihlallerden etkilendiklerini görüyoruz.

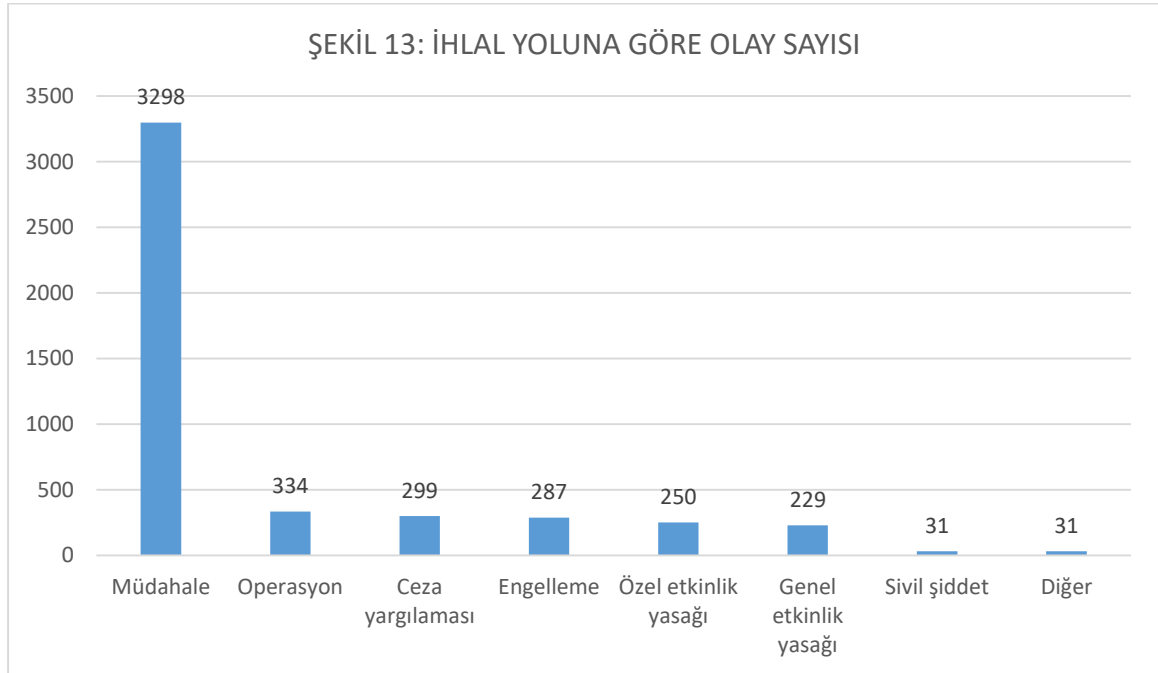

İhlal yolları ve ihlalciler

Toplanma ve gösteri özgürlüğüne yönelik ihlaller aşağıda ana hatlarıyla sınıflandırmaya çalıştığımız çok çeşitli biçimlerde gerçekleşiyor. Sivil şiddet saldırıları dışında, toplanma ve gösteri özgürlüğüne yönelik ihlallerde rol oynayan başlıca aktörlerin “kolluk güçleri”, “mahkemeler” ve “mülki idare” olduğu söylenebilir.

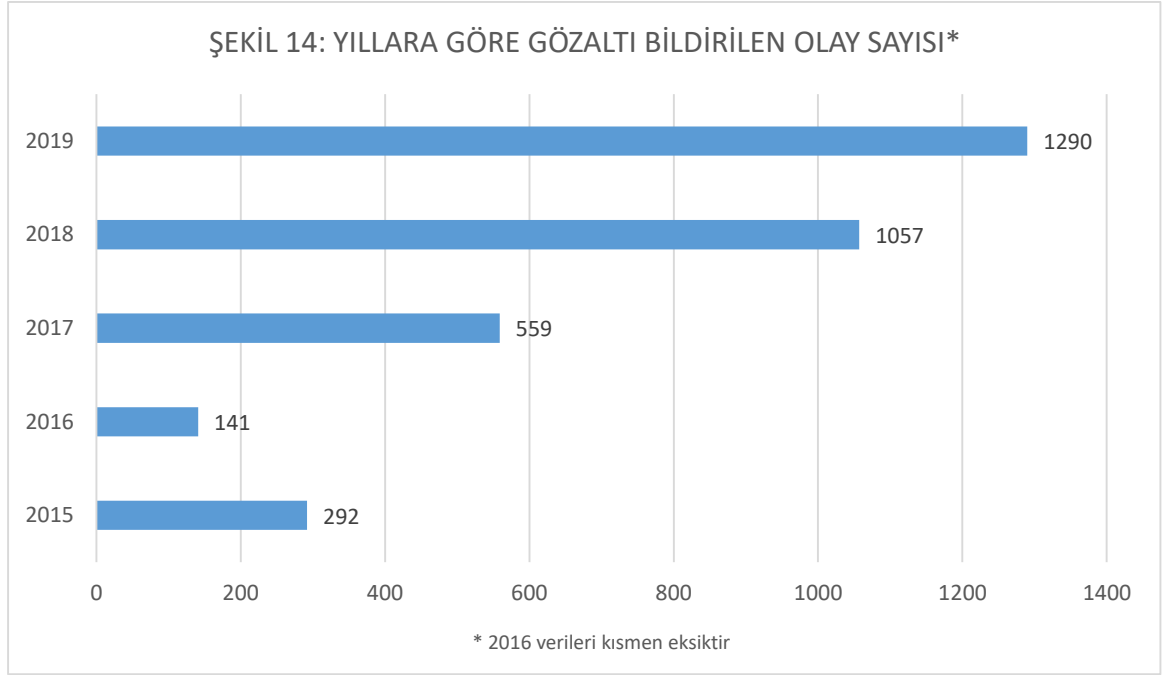
- En sık tekrarlanan ihlal yolunu, açık arayla, kolluk güçlerinin saldırıları oluşturuyor. Fiilen başlamış bir toplantı veya gösteriye yönelik fiziksel şiddet kullanımıyla gerçekleştirilen bu saldırıları “müdahale” başlığı altında sınıflandırdık.

- Toplantı veya gösteriyi dağıtmaya yönelik müdahalelerde yaygın olarak toplu gözaltı işlemi uygulanıyor. Buna ek olarak, kolluk güçlerinin bir toplantı veya gösteriyi başlamadan önlemeye çalıştığı ihlaller de söz konusu (örneğin Cumartesi Anneleri buluşmasını önlemek üzere Galatasaray Lisesi önündeki alanın polis tarafından işgal edilmesi ve böylece buluşmanın engellenmesi). Bu tür olaylar “engelleme” başlığı altında değerlendirildi.
- Müdahale ve engelleme olaylarının yanı sıra, yurttaşlar belli bir toplantı veya gösteriye katıldıkları için daha sonra evlerine, iş yerlerine veya parti, dernek vb. kurum binalarına düzenlenen baskınlarla da gözaltına alınıyorlar. Bu tip bildirimler “operasyon” olarak sınıflandırıldı.
- Bir diğer ihlal kategorisi olan etkinlik yasakları iki ayrı biçimde uygulanıyor: (1) Valilik ve kaymakamlıklar tarafından bir il veya ilçenin tamamında veya belli bölgelerinde belirli bir süreyle tüm etkinliklerin yasaklandığı “genel etkinlik yasakları”, (2) çağrısı önceden yapılan belli bir toplantı ya da gösteriye yönelik “özel etkinlik yasakları” (örneğin Onur Yürüyüşü’nün İstanbul Valiliği tarafından yasaklanması). Üniversite kampüslerindeki etkinliklere ilişkin yasaklama kararları ise rektörlükler tarafından alınıyor.
- Barışçıl toplantı ve gösterilere katılan yurttaşlar hakkında açılan davalar ve verilen mahkumiyet kararlarını “ceza yargılaması” başlığı altında ele aldık.
- Herhangi bir resmi sıfat taşımayan kişilerin barışçıl toplantı ve gösterilere yönelik gerçekleştirdiği saldırılar ise “sivil şiddet” olayları olarak sınıflandırıldı. Bu saldırılar anlık olarak gelişebildiği gibi, önceden planlanmış ve örgütlü bir tarzda da ortaya çıkabiliyorlar; bu ikincinin en uç örneğini bombalı intihar saldırıları teşkil ediyor.

Toplantı ve gösterilere yönelik kolluk şiddeti

Veritabanımızdaki bildirimler, 2015-2019 yılları arasında 3.339 olayda toplam 20.781 kişinin barışçıl toplantı ve gösterilere katıldıkları için gözaltına alındığını ve bu kişilerden 383'ünün 18 yaşından küçük olduğunu gösteriyor. Gözaltıların %87,7'sinin eylem sırasında (müdahale yoluyla), %12,3'ünün ise eylem sonrasında (operasyon yoluyla) yapıldığını kaydedelim. Göstericilerin gözaltına alındığı olayların yıllara göre dağılımı bu uygulamaya giderek daha sık başvurulduğuna işaret ediyor. 2015'te göstericilerin gözaltına alındığı toplam 292 olay kayıtlara girmişken, bu sayının 2019 yılında yaklaşık 4 katına çıkarak 1.290'a yükseldiği görülüyor (Şekil 14).

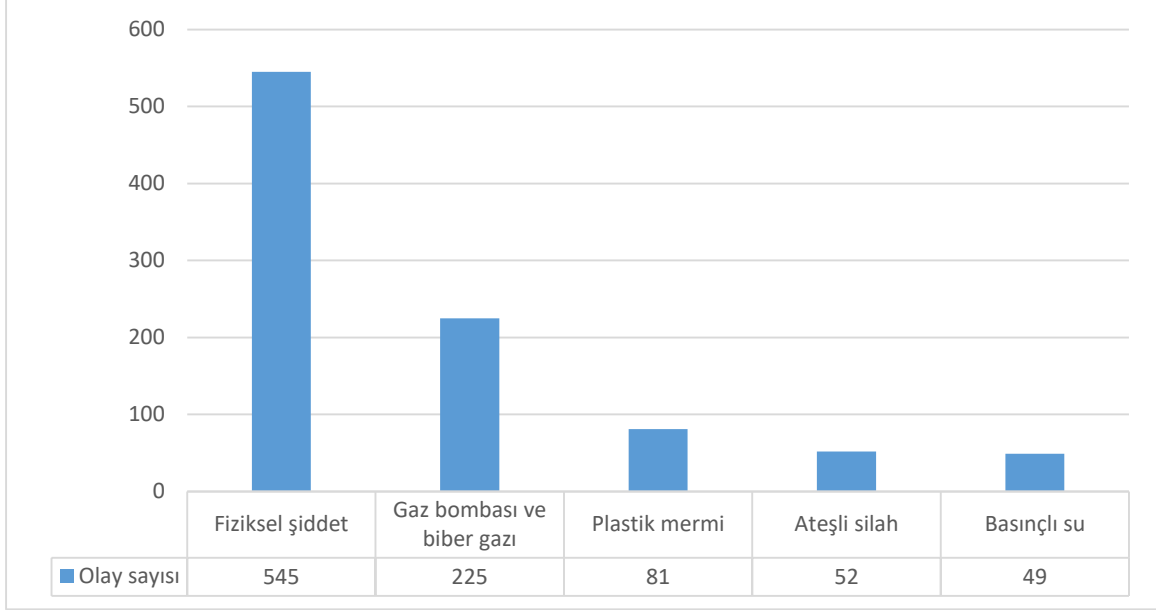

Bu çalışmanın 2. bölümünde dikkat çektiğimiz üzere, barışçıl toplantı ve gösterilere yönelik polis müdahaleleri, evrensel hukukun ve ülke yasalarının izin verdiği zor kullanma yetkisinin çok ötesine geçen, kural dışı ve denetimsiz bir şiddet saldırısı olarak gerçekleşiyor. Nitekim veritabanımızdaki bildirimler, 2015-2019 yılları arasında toplantı ve gösterilere yönelik kolluk saldırılarında:

- En az 4.450 kişinin çeşitli biçimlerde fiziksel şiddete maruz kaldığını,
- en az 90 kişinin kolluk güçlerinin ateş açması sonucu yaralandığını,
- 2015 yılında 10 kişi, 2016 yılında 8 kişi, 2017 yılında ise 1 kişi olmak üzere toplam 19 kişinin ise ya doğrudan kolluk güçleri tarafından vurularak ya da müdahale sonucunda yaşamını kaybettiğini gösteriyor.

Kolluk müdahalesi sonucu ölen kişilerden 15'inin kolluk güçleri tarafından ateşli silahla vurulduğunu, 2'sinin yoğun gaz kullanımına maruz kalarak yaşamını kaybettiğini, 1'inin gaz bombası kapsülüyle vurulduğunu, 1'inin ise (11 yaşında çocuk) polisten kaçarken saklandığı binadan düşerek öldüğünü (şüpheli ölüm) kaydedelim.

ŞEKİL 15: ŞİDDET ARAÇLARINA GÖRE KOLLUK MÜDAHALESİ SAYISI

Ankara'da 103 kişinin ölümüne neden olan katliamı protesto etmek için 18 Ekim 2015'te Mardin'in Kızıltepe İlçesi'ndeki gösteriye katılan ve polisin müdahalesi sırasında karnından vurularak ağır yaralanan Ahmet Ünal, Diyarbakır'da tedavi gördüğü hastanede 2 Kasım 2015'te yaşamını yitirdi.

İstanbul'un Avcılar İlçesi'ne bağlı Yeşilkent Mahallesi'nde 18 Mart 2016'da düzenlenen Newroz kutlamasına polisin gaz bombaları ile saldırması üzerine gazdan etkilenen Mehmet Yanağ'ın (37) kalp krizi geçirerek yaşamını yitirdiği bildirildi.

İstanbul'un Esenler İlçesi'nde 18 Ağustos 2015'te, askeri operasyonları protesto etmek amacıyla yapılan eyleme silahlı müdahalede bulunan polisin gruba ateş açması sonucu Fırat Elma (17) başından vurularak yaşamını yitirdi.

Maraş'ın Pazarcık İlçesi'nde Alevi inancına bağlı kişilerin yoğun olarak yaşadığı Terolar bölgesinde mülteci kampı kurulmasına karşı 3 Nisan 2016'da düzenlenen protesto eylemine saldıran askerin kullandığı gaz bombasından etkilenerek hastaneye kaldırılan Mor Ali Kabayel (82) yaşamını yitirdi.

21 Mart 2017 günü Newroz kutlanmalarına girmek isterken polis tarafından vurularak öldürülen kişinin İnönü Üniversitesi öğrencisi Kemal Kurkut olduğu öğrenildi. Valilik tarafından yapılan ilk açıklamada canlı bomba şüphesiyle vurulduğu açıklanan Kurkut'un çantasından kitap çıktığı bildirildi.

Yargısal taciz ve hapis cezaları

2015-2019 yılları arasında toplanma ve gösteri özgürlüğünün kullanımından kaynaklanan nedenlerle:

- 28'i çocuk (18 yaşından küçük) olmak üzere toplam 662 kişi tutuklandı,
- 58'i çocuk olmak üzere 4.907 kişiye ceza davası açıldı,
- 999 kişiye toplam 13.370 ay hapis cezası verildi.

En sık tekrarlanan suçlamalar:

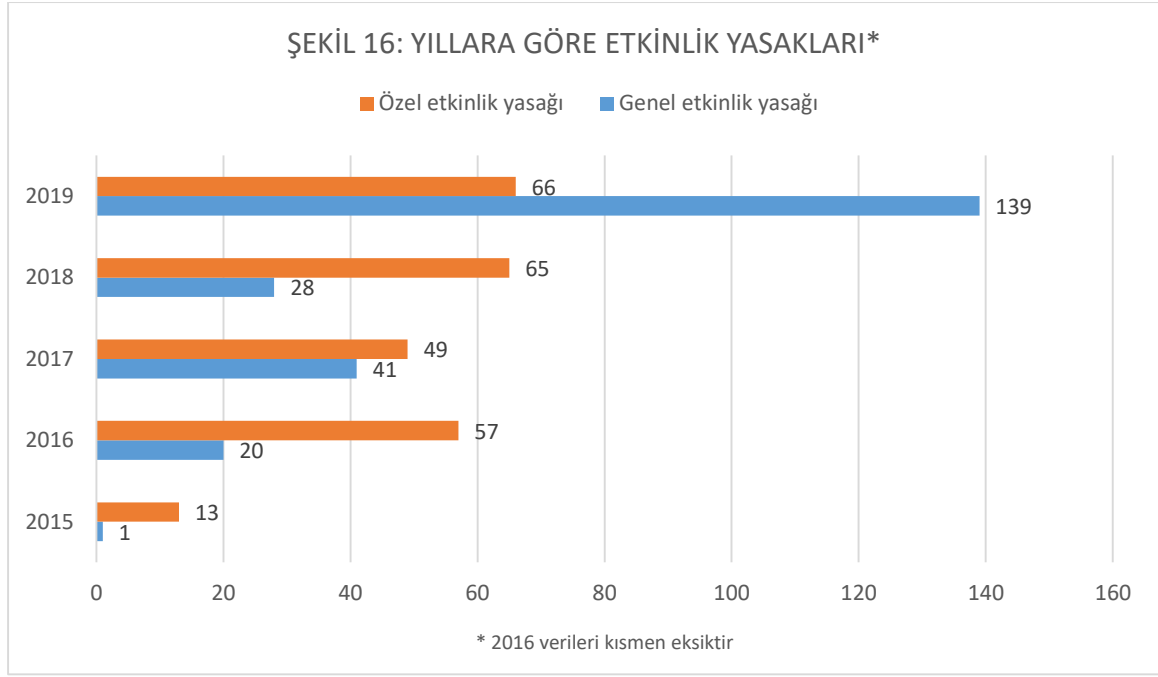
- Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'na muhalefet
- Örgüt propagandası yapmak
- Cumhurbaşkanı'na hakaret

Etkinlik yasakları

Demokratik yurttaşlık alanının daraltılması açısından incelediğimiz 2015-2019 yılları arasında toplanma ve gösteri yapma özgürlüğünün kısıtlanmasında kritik rol oynayan bir diğer uygulama mülki idare amirlerinin (yani valilik ve kaymakamlıkların) aldığı "etkinlik yasağı" kararları. Bu kararlar belirli bir eylem veya etkinliğin yapılmasını engellemeye yönelik olduğunda "özel etkinlik yasağı", il veya ilçenin tamamında veya bir kısmında belirli bir süreyle tüm eylem ve etkinliklerin yasaklanması şeklinde olduğunda ise "genel etkinlik yasağı" olarak sınıflandırıldı.

Özel etkinlik yasakları 8 Mart, 1 Mayıs, Newroz, Onur Yürüyüşü gibi döngüsel kitle gösterilerine yönelik ilan edildiği gibi çeşitli konulardaki sokak eylemlerinden muhalif sanatçıların kapalı mekanlardaki kültür ve sanat etkinliklerine uzanan geniş bir yelpazedeki toplantı ve gösterileri engellemek için de kullanılıyor. Genel etkinlik yasaklarının kullanımında ise iki eğilimin ön plana çıktığı söylenebilir: (1) Mülki idare amirlerinin genel etkinlik yasağı uygulamasına giderek daha sık başvurmaları ve (2) yasaklama kararlarının art arda gelecek şekilde alınması.

Etkinlik yasağı kararları genellikle 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 11/C maddesine ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun 17. ve 19. maddelerine dayandırılıyor. Ancak her iki kanunda da bu yetkinin kullanımı özel şartlara bağlanmış ve süre kısıtına tabi tutulmuş durumda. Etkinliklerin yasaklanması veya ertelenmesi kararı, İl İdaresi Kanunu'na göre en fazla 15 gün, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na göre ise en fazla 30 gün süreyle alınabilir. Ne var ki özellikle 2016'dan itibaren birçok mülki idare amiri genel etkinlik yasağı kararlarını 15 veya 30 günlük periyotlarla üst üste alarak fiilen kesintisiz ve süresiz bir şekilde uyguluyor.

TİHV Dokümantasyon Merkezi tarafından daha önce de saptanmış olduğu üzere: “Bu uygulamanın en uç örneği Van ilinde yaşanmaktadır. Van Valiliği’nin kesintisiz olarak aldığı yasak kararlarının başlangıç tarihi 21 Kasım 2016’dır. O tarihten bu yana valilik art arda aldığı kararlarla açık alanlarda yapılan tüm eylem ve etkinlikleri yasaklamaya devam [etmektedir]”.⁵ Bu durum, toplanma ve gösteri yapma özgürlüğünün süresiz olarak askıya alındığı bir “kalıcı olağanüstü hal” uygulamasına işaret ediyor.

Öte yandan, etkinlik yasaklarının yıl boyunca çeşitli il ve ilçelerde, zaman zaman il veya ilçenin tamamında, zaman zaman belli bir kısmında ve duruma göre değişen sürelerle bir koyulup bir kaldırıldığı bu genel tabloyu ülke genelinde bir “gezici olağanüstü hal” olarak tanımlamak da pekala mümkün.⁶ Olağanüstü hal yönetim tekniklerinin “gezici” veya “hareketli” bir tarzda kullanımına (tabiri caizse seyyarlaşmasına) bağlı olarak toplanma ve gösteri yapma hakkının hangi konularda, nerede, ne zaman ve kim için geçerli olup olmadığı giderek muğlaklaşıyor ve böylece demokratik yurttaşlık alanı sadece “yasaklama” yoluyla değil, aynı zamanda “belirsizleştirme” yoluyla da tahrip ediliyor.

Sivil şiddet saldırıları

TİHV Dokümantasyon Merkezi kayıtlarına göre 2015-2019 yılları arasında barışçıl toplantı ve gösterilere yönelik 31 ayrı sivil şiddet saldırısı tespit edilmiş durumda. Sivil şiddet saldırılarından üçü 2015 yılında Diyarbakır, Suruç ve Ankara’da barışçıl kitle toplantılarının hedef alındığı bombalı katliamlar. Söz konusu üç saldırı sonucu toplam 141 kişi öldürüldü, 1.022 kişi ise yaralandı. Bu katliamlar, Türkiye’de toplanma ve gösteri

⁵ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *İfade, Toplanma ve Örgütlenme Özgürlükleri İhlal Raporu* (2020), s. 53, <https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/10/İfadeToplanmaOrgutlenmeRapor.pdf>.

⁶ Mert Arslanalp ve Deniz Erkmen, “Mobile emergency rule in Turkey: legal repression of protests during authoritarian transformation”, *Democratization* 27(6), s. 947-969

yapma hakkının kullanımını özellikle muhalif gruplar için genel bir “can güvenliği” sorunu haline getirdi ve toplumda yarattıkları “şok etkisi”yle demokratik yurttaşlık alanının tahribatında kritik bir rol oynadı.

5 Siyaseti suçlařtırmak

Örgütlenme özgürlüğü ihlalleri

Demokratik toplumlarda örgütlenme özgürlüğünün taşıdığı asli önem üç farklı nedenden kaynaklanır. Bunlardan ilki demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan *siyasal çoğulculuk* ilkesiyle ilgili zira siyasal çoğulculuk ancak örgütlenme özgürlüğünün korunduğı koşullar altında sağlanabilir. Modern demokrasiler çok partili siyasal yaşamın kurumsallaştığı temsili ve yarışmacı sistemler olmaları bakımından örgütlenme özgürlüğü üstüne bina edilmişlerdir. Farklı siyasal görüş ve ideolojilerin partiler biçiminde örgütlenebilmeleri, yurttaşları kendi programlarına ikna etmek üzere demokratik siyasetin tüm imkan ve araçlarını özgürce kullanabilmeleri ve nihayet seçimler yoluyla yerel ve ulusal düzeyde yönetime talip olabilmeleri, bir siyasal rejim olarak demokrasinin en asgari koşulları arasında yer alır.

İkincisi, modern demokrasiler çoğulcu bir siyasal alanın yanı sıra yurttaşların çok çeşitli amaçlarla bir araya geldiğı, dernek ve vakıf gibi örgütler kurarak bu amaçlar doğrultusunda kolektif eylemde bulunabildiğı canlı bir *sivil toplum* ağına sahiptir. Sivil toplum, demokratik işlevleri bakımından, siyasetin çözüm bulması gereken sorunların tespit ve teşhis edildiğı, toplumsal taleplerin oluşturulduğu, siyasal karar alıcıların ve kamusal makamların —başta insan haklarının korunması olmak üzere her konuda— yurttaşlar tarafından izlenip denetlendiğı çok katmanlı bir örgütsel alan teşkil eder. Bu alanın gelişip serpilmesi ve demokrasinin işleyişi açısından üstüne düşen işlevleri yerine getirebilmesi ancak örgütlenme özgürlüğünün tam olarak korunmasıyla mümkündür.

Üçüncü olarak, örgütlenme özgürlüğünün demokratik toplumlardaki değeri aynı zamanda *çalışanların ekonomik ve mesleki çıkarları* ile ilgilidir. Demokrasilerde çalışanların ortak çıkarları öncelikle sendikalar ve meslek odaları tarafından savunulur. Bu örgütler sosyal ve ekonomik hakların teminat altına alınıp geliştirilmesinde, çalışma yaşamının düzenlenmesinde ve nihayet mesleki standartların oluşturulmasında etkin bir rol oynarlar. Dolayısıyla örgütlenme özgürlüğü, çalışanların kendi özerk örgütleri aracılığıyla çıkarlarını savunabilmeleri açısından da demokratik toplum düzeninin köşe taşlarından biridir.

Tüm bu nedenlerle, Türkiye'nin de taraf olduğı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (md. 20), Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (md. 22) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (md.11) örgütlenme özgürlüğünü temel haklar arasında sayar ve teminat altına alır. Keza Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da herkesin önceden izin almaksızın dernek (md. 33), sendika (md. 51) ve siyasi parti (md. 68) kurma özgürlüğüne sahip olduğunu kabul eder.

Ne var ki hak ve özgürlüklerin uluslararası ve ulusal hukuk belgelerinde tanınması, kişilerin bu özgürlüklerden bilfiil yararlanabildikleri anlamına gelmiyor. Aşağıda somut verilerle ortaya koyduğumuz üzere, Türkiye'nin siyasi rejiminde yaşanan otoriter dönüşüm, diğer hak ve özgürlüklerin yanı sıra kendisini aynı zamanda örgütlenme özgürlüğüne yönelik ihlallerde de gösteriyor.

Örgütlenme özgürlüğü ihlallerine genel bakış

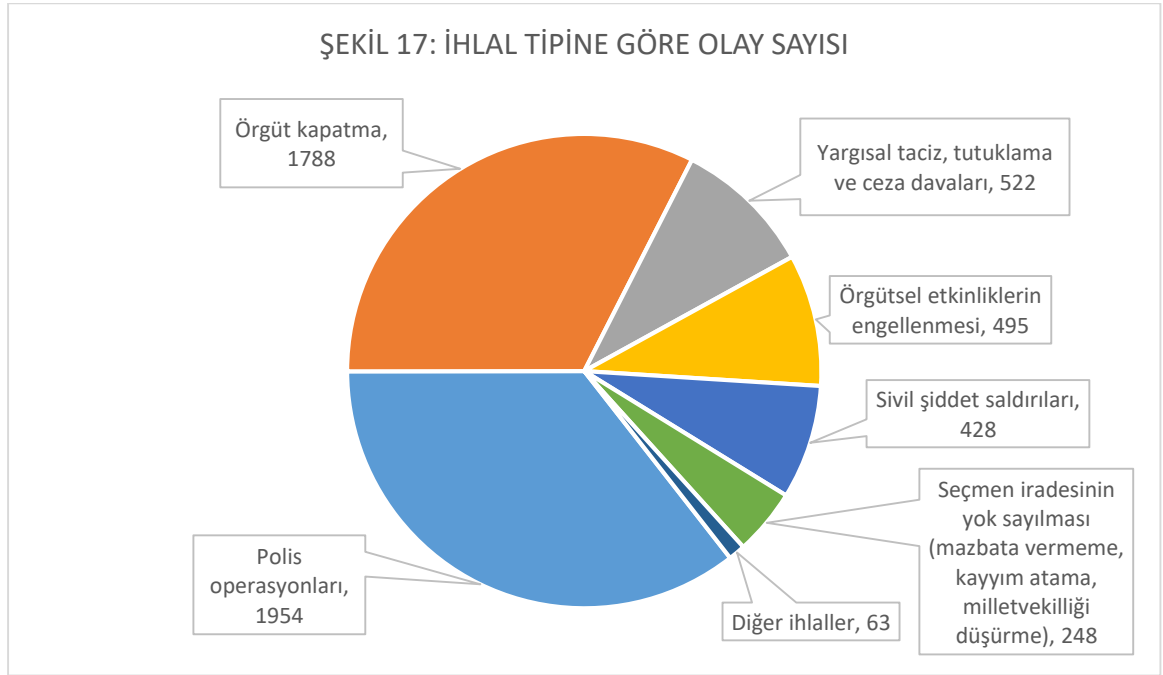
TİHV Dokümantasyon Merkezi günlük insan hakları raporlarından hareketle oluşturduğumuz veritabanı 2015-2019 yılları arasında örgütlenme özgürlüğünün ihlal edildiği toplam 5.498 bildirim içeriyor. Tespitlerimize göre, bu ihlaller sonucunda:

- 15.070 kişi gözaltına alındı,
- 2.709 kişi tutuklandı,
- 551 kişiye toplam 32.523 ay hapis cezası verildi,
- 1.788 örgüt kapatıldı,
- 127 belediye başkanının yerine kayyım atandı,
- 120 belediye başkanı tutuklandı,
- 11 milletvekilinin vekilliği düşürüldü,
- 17 milletvekili tutuklandı,
- 351'i kolluk güçlerinin fiziksel şiddet kullanımına, 255'i sivil grupların şiddet saldırılarına, 11'i ise kendisini "polis" veya "devlet görevlisi" olarak tanıtan kişilerce kaçırılıp zorla alıkondukları süre boyunca maruz kaldıkları işkence ve kötü muameleyle ilgili olarak toplam 617 kişi yaralandı.

İncelediğimiz bildirimler örgütlenme özgürlüğünün çok farklı biçimlerde ve çeşitli aktörler eliyle ihlal edildiğini gösteriyor. Veritabanımızdaki bildirimleri ihlal tipine göre yedi temel başlık altında sınıflandırdık (Şekil 17).

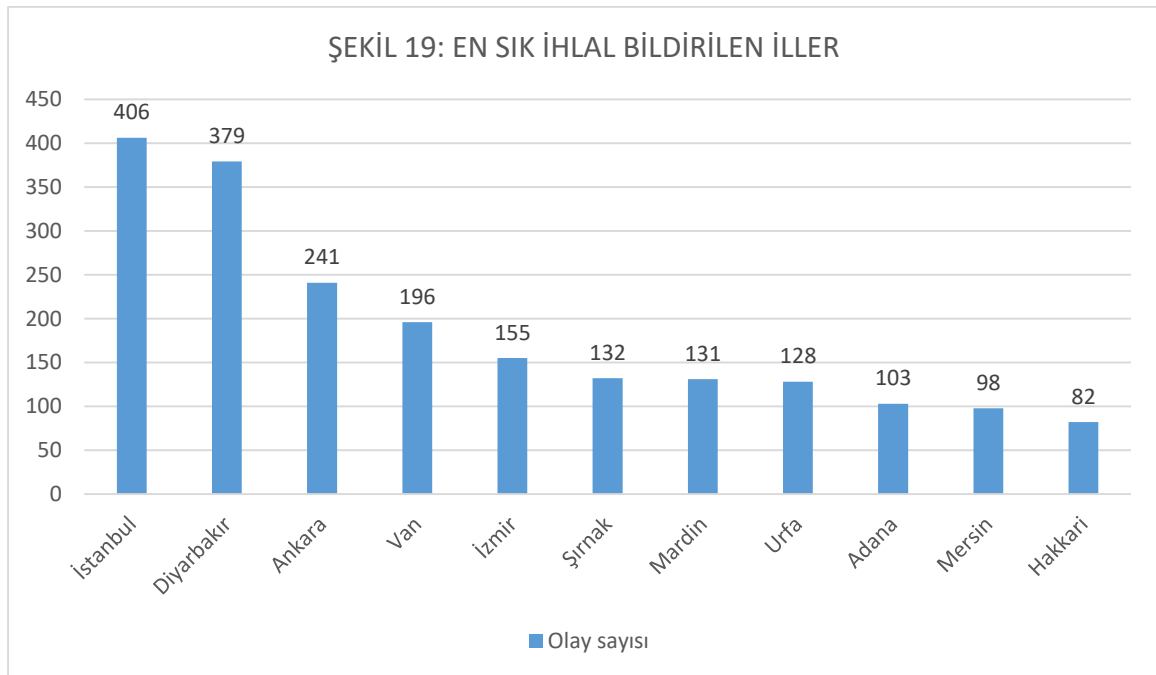
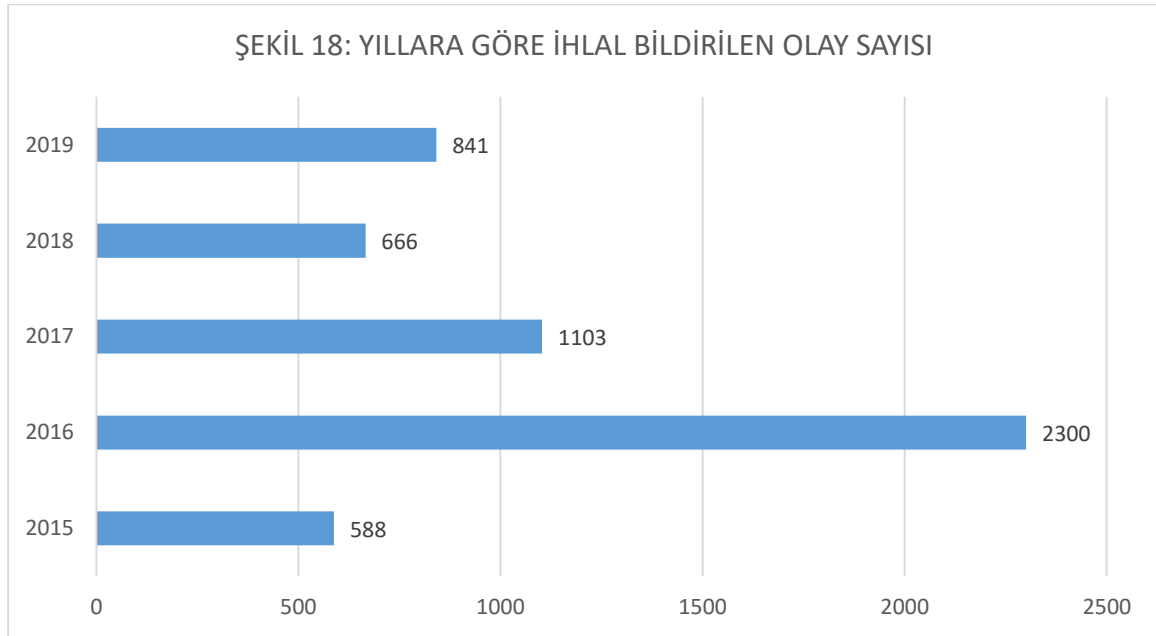
1. Örgüt kapatma: Dernek, vakıf, sendika, federasyon ve konfederasyonların KHK veya mahkeme kararı ile kalıcı olarak kapatılması.
2. Polis operasyonları: Sivil ve siyasi örgütlerin büroları ile bu örgütlerde yönetici ve üye olarak faaliyet gösteren kişilerin evlerine yapılan polis baskınları ve bu baskınlarda uygulanan gözaltı işlemleri.
3. Örgütsel etkinliklerin engellenmesi: (i) Mülki idare amirleri tarafından sivil ve siyasi örgütlerin etkinliklerinin yasaklanması; (ii) örgütsel etkinliklere yönelik polis müdahaleleri; (iii) bildiri, pankart, afiş gibi örgütsel ifade araçlarının yasaklanması ve toplatılması; (iv) seçim çalışmalarına yönelik engellemeler.
4. Yargısal taciz: Sivil ve siyasi örgütlerin etkinliklerine ve bu etkinlikleri gerçekleştiren üye ve yöneticilerine yönelik soruşturmalar, tutuklamalar, dava süreçleri ve mahkumiyet kararları.

5. Seçmen iradesinin yok sayılması: (i) Bir siyasi partiden aday olarak seçilen belediye başkanları ile belediye ve il genel meclisi üyelerine çeşitli gerekçelerle mazbatalarının verilmemesi; (ii) mazbatasını alarak göreve başlayabilenlerin bir süre sonra İçişleri Bakanlığı tarafından görevden alınarak yerlerine kayyım atanması; (iii) bir siyasi partiden milletvekili seçilen kişilerin milletvekilliklerinin düşürülmesi.
6. Sivil şiddet saldırıları: Örgütlerin üye ve yöneticilerine, örgüt binalarına, seçim bürolarına ve seçim kampanyasında kullanılan motorlu araçlara yönelik olarak sivil kişi ve gruplar tarafından gerçekleştirilen saldırılar.
7. Diğer ihlaller: (i) Sivil ve siyasi örgütlerde faal olan yurttaşların kendisini “polis” veya “devlet görevlisi” olarak tanıtan kişilerce kaçırılması, yasadışı olarak alıkonması, işkence ve kötü muameleye maruz kalması; (ii) resmi gözaltı işlemi sırasında yasadışı olarak uygulanan ajanlık dayatması; (iii) sendikalı kamu çalışanlarının sendikal faaliyetlerine misilleme anlamına gelecek şekilde görev yerlerinin değiştirilmesi (“sürgün”) veya başka idari yaptırımlara maruz bırakılması; (iv) sivil ve siyasi örgütlerin hükümet yetkilileri tarafından hedef gösterilmesi.

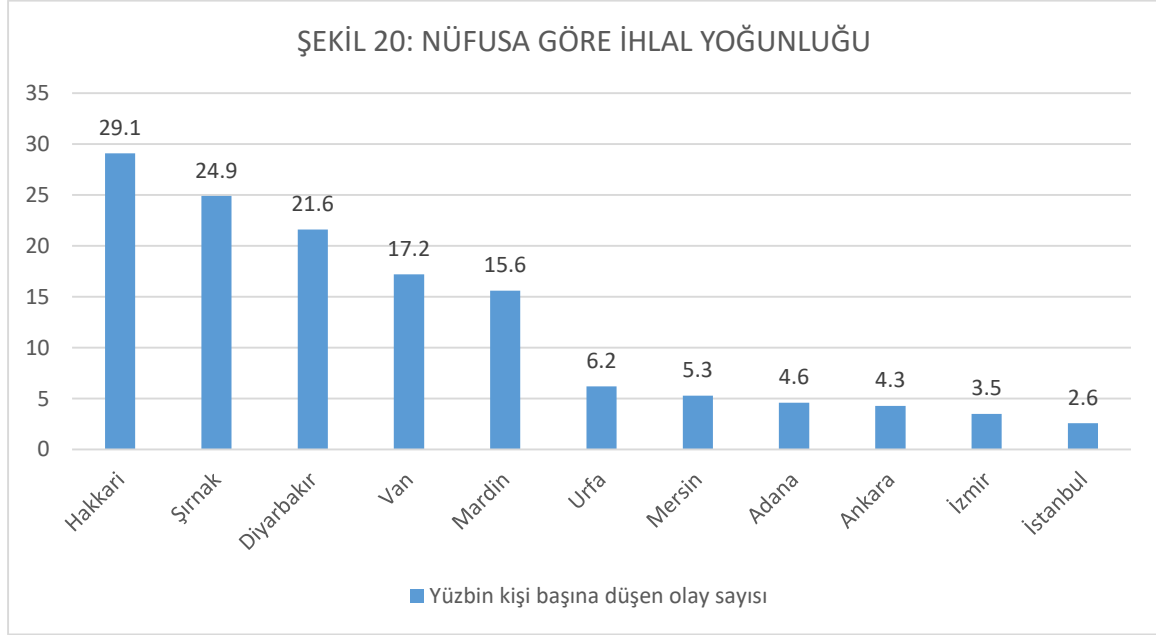
Örgütlenme özgürlüğü ihlallerinin yıllara göre dağılımına (Şekil 18) baktığımızda 2016'nın açık ara en fazla ihlal yaşanan yıl olduğunu görüyoruz. Bu durumun başlıca nedeni OHAL ilanını takiben 2016 yılında çok sayıda kuruluşun (1.480 dernek, 104 vakıf, 22 federasyon ve konfederasyon, 19 sendika) kanun hükmünde kararname (KHK) ile kapatılmış olması. Öte yandan, KHK ile kapatma dışındaki ihlal bildirimleri incelendiğinde, örgütlenme özgürlüğüne yönelik ihlallerin OHAL sonrasında da hız kesmeden devam ettiği, hatta 2019 itibarıyla açıkça arttığı görülüyor. OHAL'in Temmuz 2018'de resmen sona ermesi, örgütlenme özgürlüğüne yönelik ihlallerde —KHK ile

kapatma işlemleri haricinde— kayda değer bir azalma yaratmamış durumda. Diğer bir deyişle, Türkiye’de demokratik yurttaşlık alanı ve bu alanın temel aktörü durumunda olan sivil ve siyasal örgütler halihazırda OHAL benzeri bir kuşatma altındalar.

Örgütlenme özgürlüğüne ilişkin en sık ihlal bildirilen iller (Şekil 19) İstanbul, Ankara ve İzmir’in yanı sıra özellikle Kürt nüfusun yoğun olduğu şehirler. Bu illerin Türkiye nüfusuna oranı ile veritabanımızdaki toplam “ihlal pastası”ndan aldıkları payı karşılaştırdığımızda nüfusunun çoğunluğu Kürtlerden oluşan illerde örgütlenme özgürlüğü ihlallerinin metropollere ve Türkiye’nin geri kalanına göre çok daha yoğun olduğunu gözlemledik. Örneğin İstanbul’un Türkiye nüfusuna oranı % 18.7 iken veritabanımızdaki ihlallerin %

7.4'ü İstanbul'da gerçekleşmiş durumda. Buna karşılık, Diyarbakır'ın Türkiye nüfusuna oranı % 2.1, fakat "ihlal pastası"ndan aldığı pay % 6.9. Aşağıdaki grafik (Şekil 20) illere göre her yüzbin kişi başına düşen ihlal sayısını, diğer bir deyişle il nüfusuna göre örgütlenme özgürlüğü ihlallerinin o ildeki yoğunluğunu gösteriyor. Bu verilerden hareketle diyebiliriz ki başta Hakkari, Şırnak, Diyarbakır, Van ve Mardin olmak üzere Kürtlerin çoğunlukta olduğu iller, 2015-2019 yılları arasında Türkiye'de örgütlenme özgürlüğünün açık ara en yoğun biçimde ihlal edildiği iller olmuştur.

İl nüfusuna göre ihlal yoğunluğu hesaplanırken TÜİK'in 31 Aralık 2019 [nüfus verileri](#) esas alınmıştır.

ŞEKİL 21: İHLALLERE EN SIK MARUZ KALAN ÖRGÜTLER

Örgütlenme özgürlüğü ihlallerine hedef olan örgütlere baktığımızda, en fazla ihlale maruz kalan iki örgütün Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) olduğunu görüyoruz. Yukarıdaki grafik (Şekil 21) veritabanımızdaki bildirimlere göre en sık ihlale maruz kalan 50 örgütün adını içeriyor. Her örgütün adı 2015-2019 yılları arasında maruz kaldığı ihlal sayısına nispetle daha büyük veya daha küçük resmedilmiş durumda. Diğer bir deyişle, bir örgüt adının daha büyük harflerle gösterilmesi, o örgüte yönelik ihlal sıklığının daha yüksek olduğu, yani o örgütün daha fazla hedef alındığı anlamına geliyor. Grafiğin bütünü, veritabanımızdaki bildirimlerin analizine uygun olarak, (1) siyasi partilerin örgütlenme özgürlüğü ihlallerine diğer örgütlere nazaran daha sık maruz kaldıklarını ve (2) en sık hedef alınan siyasi partilerin açık arayla HDP ve DBP olduğunu gösteriyor.

Kapatılan örgütler

2015-2019 arasındaki beş yıllık dönemde tüzel kişiliğe sahip toplam 1.788 örgüt Türkiye’de kamu makamları tarafından kapatıldı. Bu örgütlerden sadece 19’u mahkeme kararı ile kapatılırken, 1.769 kapatma işlemi ise mahkeme kararı olmaksızın olağanüstü hal KHK’leri ile tesis edildi. KHK ile kapatılan dernek, vakıf, sendika, federasyon ve konfederasyonların mal varlıklarına devlet tarafından el kondu. 188 dernek ve 20 vakıf hakkındaki kapatma kararı daha sonra yine olağanüstü hal KHK’leri ile kaldırıldı, ancak bu örgütlerin kapatma kararından nasıl etkilendikleri (örneğin üye kaybedip etmedikleri) ve faaliyetlerini sürdürüp sürdürmedikleri bilinmiyor. Örgütlenme özgürlüğü açısından bir facia niteliğinde olan KHK’yle toplu kapatma işlemlerinin bilançosu aşağıdaki tabloda görülebilir.

TABLO 5: KAPATILAN ÖRGÜTLER

Örgüt türü	Kapatma yolu	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Dernek	Mahkeme	3	2	2	8	1	16
Vakıf	Mahkeme	1	-	-	2	-	3
Dernek	KHK	-	1.480	106	12	-	1.598
Vakıf	KHK	-	104	25	-	-	129
Sendika	KHK	-	19	-	-	-	19
Federasyon	KHK	-	18	1	-	-	19
Konfederasyon	KHK	-	4	-	-	-	4
Toplam		4	1.647	134	22	1	1.788

KHK ile kapatılan örgütlerin sayımında OHAL işlemleri İnceleme Komisyonu verileri esas alınmıştır.¹

¹ Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu tarafından hazırlanan 2020 yılı faaliyet raporu için bkz. https://ohalkomisyonu.tccb.gov.tr/docs/OHAL_FaaliyetRaporu_2020.pdf. Krş. İnsan Hakları Ortak Platformu, *Olağanüstü Hal Uygulamaları Güncelleştirilmiş Durum Raporu* (17 Nisan 2018), <https://www.ihop.org.tr/?p=6596>.

Hükümet tarafından 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimiyle ilişkilendirilen ve “milli güvenliğe tehdit oluşturduğu” ileri sürülerek KHK'yle kapatılan sivil toplum kuruluşları arasında insan hakları örgütleri de vardı. Örneğin başta işkence ve kötü muamele olmak üzere çeşitli biçimlerde devlet şiddetine maruz kalan kişilere ve toplumun en savunmasız kesimlerine gönüllü avukatlık desteği sunan Çağdaş Hukukçular Derneği (ÇHD) ve Özgürlükçü Hukukçular Derneği (ÖHD) 22 Kasım 2016'da 677 sayılı KHK ile kapatıldılar. Keza çocuk haklarının korunması için mücadele eden ve çocukların mağduru olduğu davaların takipçisi olan Gündem Çocuk Derneği de aynı KHK ile kapatıldı.

KHK'lerle kapatılan dernekler arasında aynı zamanda çok sayıda kadın derneği, öğrenci dernekleri, yoksullukla mücadele dernekleri, tutuklu ve hükümlü yakınlarının dayanışma dernekleri, Kürt dilini ve kültürünü geliştirmeye yönelik çalışmalar yapan dernekler ve Alevi örgütleri de bulunuyordu.

Öte yandan, çok daha az sayıda olmakla birlikte, mahkeme kararıyla kapatılan dernekler de olduğunu belirtmek gerek. Kapatma kararının mahkeme tarafından alınması, yargı gücünün örgütlenme özgürlüğünü sınırlandırırken gözetmesi gereken ilkelere² uygun hareket edildiği anlamına gelmiyor elbette. Yan kutuda aktardığımız bildirim, örgütlenme özgürlüğünün mahkeme kararlarıyla nasıl ortadan kaldırıldığına ilişkin örneklerden sadece biri.

Mayıs 2016: Kapatılan dernek

Mardin Dernekler Müdürlüğü, Ocak 2016'da Şemikan Birliği Derneği'nin kapatılması istemiyle Midyat 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'ne başvurdu. Derneğin “sağlıkla, uluslararası ilişkilerle, yolsuzlukla, çevreyle, dinle, nüfus hareketleriyle, göçle ve yoksullukla uğraşmak” suretiyle kuruluş amacına aykırı hareket etmesi, adında “birlik” kelimesini kullanması ve dernek yönetiminde eş başkanlık uygulaması kapatma isteminin gerekçesi olarak sunuldu. Şemikan Birliği Derneği Mayıs 2016'da Midyat 1. Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından kapatıldı.

Polis operasyonları

Türkiye'de örgütlenme özgürlüğü ihlallerinin önemli bir bölümünü savcılıkların başlattığı ceza soruşturmaları kapsamında düzenlenen polis operasyonları oluşturuyor. Operasyonların 2015-2019 yılları arasındaki beş yıllık süre zarfında TİHV Dokümantasyon Merkezi tarafından tespit edilebilen örgütlenme özgürlüğü ihlallerinin yaklaşık üçte birine tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Bu başlık altında değerlendirdiğimiz ihlal bildirimleri, hem sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve siyasi partilerin bürolarına düzenlenen baskınları hem de söz konusu kurumların üye ve yöneticilerine yönelik ev baskınlarını içeriyor.

Veritabanımızdaki bildirimler 221 olayda sivil toplum örgütleri, sendikalar ve siyasi partilere; 1.733 olayda ise bu örgütlerde üye ve yönetici olarak faaliyet gösteren kişilerin evlerine polis baskını düzenlendiğini ve söz konusu baskınlarda 1.791'i yönetici pozisyonunda olmak üzere çok sayıda kişinin sivil ve siyasal alandaki örgütsel çalışmalarını nedeniyle gözaltına alındığını ortaya koyuyor. Bu bildirimler arasında, gözaltına alınan

² Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, *Guidelines on Freedom of Association* (2015), <https://www.osce.org/files/f/documents/3/b/132371.pdf>.

kişilerin gerek operasyon sırasında gerekse gözaltı süresince fiziksel şiddete, işkence ve diğer kötü muameleye uğradığı çok sayıda vaka var.

Sivil toplum örgütleri, sendikalar ve siyasi partilerde ulusal veya yerel düzeyde yönetici konumunda faaliyet gösteren kişilere yönelik devlet baskısı, örgütlenme özgürlüğü açısından özel bir dikkatle takip edilmeli. Zira bu kişilere yönelen baskıcı pratikler kişilerin haklarının ihlal edilmesinin yanı sıra ilgili kurumların karalanması ve suçlaştırılmasına, örgütsel kapasitelerinin zayıflatılmasına ve üye tabanlarına gözdağı verilmesine de hizmet ediyor.

TİHV Dokümantasyon Merkezi kayıtları, 2015-2019 yılları arasında siyasi parti, dernek ve sendikalarda yönetici konumunda olan toplam 1.791 kişinin polis baskınlarıyla gözaltına alındığını gösteriyor. Aşağıdaki tablolarda görüleceği üzere bu kişilerden 1.394'ü Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve Demokratik Bölgeler Partisi'nin (DBP) yöneticileri. Bu veriler, ağırlıklı Kürtlerin yaşadığı illerde örgütlenme özgürlüğü ihlallerinin metropollere ve diğer illere göre çok daha yoğun olduğu yönündeki tespitimizle bir arada değerlendirilmeli.

Ekim 2018: Polis şiddetine maruz kalan HDP yöneticisi

Diyarbakır merkezli bir soruşturma kapsamında gözaltına alınan ve daha sonra tutuklanan Halkların Demokratik Partisi (HDP) Diyarbakır İl Yöneticisi Sercan Doğan'ın evine yapılan baskın sırasında kendisinin ve oğlunun polisin fiziksel şiddetine maruz kaldığı öğrenildi. Sercan Doğan, tutulduğu cezaevinde kendisini ziyarete gelen avukatı aracılığıyla şu açıklamayı yaptı: "Kapımı çaldılar, açmak için kapıya yöneldim, kapıyı araladım ve karşımda yüzü maskeli polisleri gördüm. Müsait olmadığımı biraz beklemelerini söyledim fakat kapıyı iterek beni yere attılar (...) Oğlum uyuyordu, bağırmaları duyunca uyandı koridora geldi, polisler onu da hemen yere yatırıp darp etmeye başladılar. Bir yandan biri benim sırtıma basıyor, bir yandan oğluma vuruyorlardı. Oğlum çok kısa süre önce mide ameliyatı geçirdi. Bunu polislere söylememe rağmen vurmaya devam ettiler. Sürekli tehdit ve hakaret ediyorlardı. Beni alıp emniyete götürdüler. O sırada oğlum evde darp edilmiş halde yalnız kaldı."

TABLO 6: ÖRGÜT TİPİNE GÖRE POLİS BASKINIYLA GÖZALTINA ALINAN YÖNETİCİLER

	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Siyasi parti yöneticileri	150	290	450	334	318	1.542
Dernek yöneticileri	16	20	59	36	30	161
Sendika yöneticileri	38	9	19	11	11	88
Toplam	204	319	538	361	359	1.791

TABLO 7: POLİS BASKINIYLA GÖZALTINA ALINAN SİYASİ PARTİ YÖNETİCİLERİ

	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
HDP ve DBP	146	283	390	295	280	1.394
Ezilenlerin Sosyalist Partisi		6	30	6	19	61
Devrimci Parti			13	8	7	28
Emek Partisi			2	10	5	17
Özgürlük ve Dayanışma Partisi	4	1	2	4	1	12
CHP			7	2	2	11
Kürdistan Komünist Partisi				4	1	5
Sosyalist Yeniden Kuruluş P.			3	1		4
Saadet Partisi			1		2	3
İyi Parti			1	1		2
Hak ve Özgürlükler Partisi				2		2
Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi					1	1
Özgürlük ve Sosyalizm Partisi				1		1
Türkiye Komünist Partisi			1			1
Toplam	150	290	450	334	318	1.542

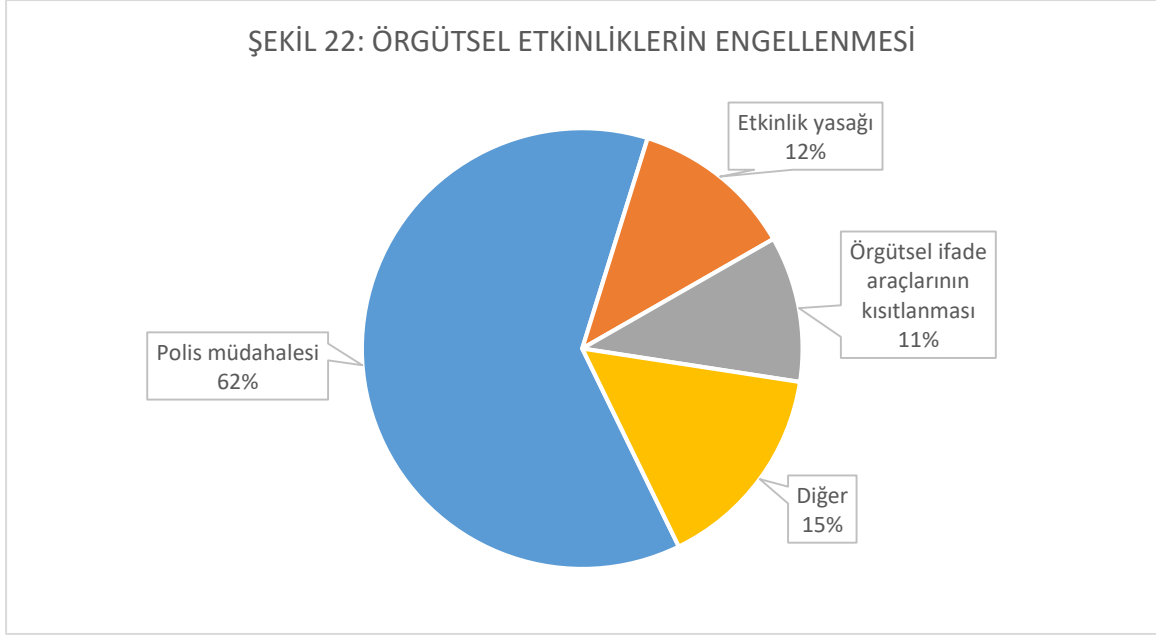
Örgütsel etkinliklerin engellenmesi

TİHV Dokümantasyon Merkezi'nin günlük insan hakları raporlarında yaptığımız tarama, örgütlenme özgürlüğünün aynı zamanda örgütsel etkinliklerin engellenmesi yoluyla da ihlal edildiğini ortaya koyuyor. Örgütsel etkinliklerin engellenmesi çeşitli biçimlerde gerçekleşiyor ve farklı aktörler eliyle icra ediliyor (Şekil 22).

Öncelikle, bu çalışmanın 4. bölümünde incelediğimiz etkinlik yasaklarının sadece toplanma ve gösteri yapma özgürlüğü açısından değil, aynı zamanda örgütlenme özgürlüğü açısından da tahripkar sonuçlara yol açtığını belirtelim, zira her örgüt kendi somut varlığını kolektif eylem ve etkinlikler yoluyla yeniden üretir. Nitekim mülki idare amirlerinin koyduğu özel etkinlik yasakları incelendiğinde Newroz, 8 Mart, Onur Yürüyüşü gibi döngüsel kitle eylemlerinin yanı sıra spesifik örgütlerin gündeme bağlı olarak düzenlemek istedikleri basın açıklaması, miting, gösteri, oturma eylemi, imza kampanyası, anma töreni, konser ve benzeri örgütsel etkinliklerin de yasaklandığı görülüyor. Veritabanımızdaki bildirimler, genel etkinlik yasaklarından ve döngüsel kitle eylemlerinin yasaklanmasından ayrı olarak, 2015-2019 yılları arasında valilik ve kaymakamlıklar tarafından en az 59 kere spesifik bir örgütsel etkinliğe yönelik yasaklama kararı alındığını gösteriyor.

Dernek, sendika, meslek odası ve siyasi partilerin açık alanlarda gerçekleştirdiği barışçıl toplantı ve gösteri mahiyetindeki örgütsel etkinliklere yönelik en yaygın ve sistematik ihlal türünü ise polis müdahaleleri oluşturuyor.

ŞEKİL 22: ÖRGÜTSEL ETKİNLİKLERİN ENGELLENMESİ

Müdahaleler, bazı durumlarda eylemin başlamadan önce engellenmesine yönelik bir seyir izlerken (örneğin sendika binası önünde toplanan işçilerin yürüyüşe geçmemesi için sokağın kuşatılması), çoğu durumda ise başlamış bir etkinliğin zor yoluyla sonlandırılması ve etkinlik amacıyla toplanmış kişilerin fiziksel şiddet kullanımıyla dağıtılması şeklinde gerçekleşiyor. Kaldı ki polisin fiilen müdahalede bulunmadığı durumlarda bile eylem için seçilen mekanın ağır silahlı ve kalabalık polis timleriyle, TOMA ve Akrep gibi müdahale araçlarıyla kuşatılması, barışçıl toplantı ve gösteriler yoluyla örgütsel etkinlikte bulunmak isteyen grupları suçlu gibi gösterme ve caydırma amacı taşıyor.

Örgütsel etkinliklerin engellenmesi aynı zamanda ifade araçlarına yönelik çok çeşitli kısıtlamalar yoluyla gerçekleşiyor. Hemen belirtelim ki bu bağlamda “ifade araçları” ile kastedilen şey tüm ifade biçimleri değil, örgütsel etkinliklerde kullanılan ve örgütlerin kendi sözlerini topluma iletmelerine yarayan bildiri, pankart, afiş gibi araçlar. Bu tür örgütsel ifade araçları bazı durumlarda mahkeme kararıyla, bazı durumlarda mülki idare amirleri ve savcılıkların talimatıyla, bazı durumlarda da polisin keyfi uygulamasıyla yasaklanıyor ve/veya toplatılıyor, böylece örgütsel etkinlikler *sözün içeriğine yönelik kısıtlamalarla* sekteye uğrattılıyor.

Ağustos 2018

İHD ve kayıp yakınlarının Batman’da yapmak istedikleri oturma eylemi Batman Valiliği tarafından “başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması ve kamu esenliğinin sağlanması” gerekçesiyle yasaklandı.

Aralık 2019

Diyarbakır’da “Ranta, talana, faize, israfa, savaşa değil emekçiye bütçe” yazılı pankartla miting alanına girmek isteyen KESK üyeleri polis tarafından engellendi. Pankarttaki “savaş” kelimesinin kesilerek çıkarılmasından sonra miting alanına giriş izni verildi.

Yargısal taciz, tutuklama ve ceza davaları

Örgütlenme özgürlüğüne yönelik yargısal tacizlerde en sık başvuru suçlamalar “terör suçları” kapsamında yer alıyor. Anayasa’ya ve ilgili mevzuata uygun olarak kurulmuş yasal örgütlerin üyeleri ve yöneticileri, “silahlı örgüt üyeliği” (Türk Ceza Kanunu md. 314) ve “terör örgütü propagandası” (Terörle Mücadele Kanunu md. 7/2) ile suçlanıyorlar ve göstermelik yargılamalar sonrasında ağır hapis cezalarına mahkum ediliyorlar. Örgütsel açıklama ve etkinlikler ayrıca “Cumhurbaşkanına hakaret” ve “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasasına muhalefet” gerekçesiyle de rutin biçimde suçlaştırılıyor. Örgütlenme özgürlüğünün hem ifade özgürlüğüyle hem de toplantı ve gösteri özgürlüğüyle doğrudan ilişkili olduğunu bizzat bu suçlama listesi de gösteriyor. Veritabanımızdaki bildirimlere göre, söz konusu suçlamalar yoluyla en yoğun ve sistematik baskıya maruz kalan gruplar Halkların Demokratik Partisi (HDP) ile Demokratik Bölgeler Partisi’nin (DBP) üyeleri ve yöneticileri.

Öte yandan, “terör suçları” kapsamında hedef alınan grupların HDP ve DBP ile sınırlı olmadığını, insan hakları örgütlerinden çeşitli konularda çalışan sivil toplum kuruluşlarına ve meslek odalarına kadar çok sayıda kurumun da aynı yolla suçlaştırıldığını ayrıca belirtelim. Öyle ki “terör suçları” siyasal alandaki çoğulculuğu ortadan kaldırmamanın, insan hakları örgütlerine gözdağı vermenin ve genel olarak sivil toplumdaki eleştirel sesleri sindirmenin başat araçlarından biri haline gelmiş durumda.

Kanunda istisnai bir tedbir olarak öngörülen “tutuklama”nın neredeyse rutinleşmiş bir biçimde kullanılması ve kişilerin haklarında iddianame dahi düzenlenmeden uzun süre

cezaevinde tutulması yukarıda tasvir ettiğimiz yargısal taciz tablosunu daha da ağırlaştırıyor. Keyfi tutuklamalar ve uzun tutukluluk süreleri insan hakları savunucularına, hükümet politikalarını eleştiren sivil toplum aktörlerine ve muhalif siyasetçilere karşı bir misilleme, sindirme ve cezalandırma aracı olarak kullanılıyor.

Türk Tabipler Birliği’ne “terör propagandası” suçlaması

Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Afrin’e yönelik “Zeytin Dalı Operasyonu” sırasında yayınladıkları **Savaş bir halk sağlığı sorunudur** başlıklı bildiri nedeniyle Türk Tabipler Birliği (TTB) Merkez Konseyi üyesi 11 doktor evleri basılarak gözaltına alınmışlardı. TTB Merkez Konseyi üyeleri hakkında “terör örgütü propagandası yapmak” ve “halkı kin ve düşmanlığa tahrik etmek” suçlamalarıyla dava açıldı. Dava sonucunda 10 kişi 1 yıl 8 ay, bir kişi ise 3 yıl 3 ay 22 gün hapis cezasına çarptırıldı. Hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını reddeden hekimlerin cezaları ertelenmedi.

TABLO 8: ÖRGÜT TİPİNE GÖRE TUTUKLANAN YÖNETİCİLER

	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Siyasi parti yöneticileri	69	166	162	104	89	590
Dernek yöneticileri	5	8	12	7	4	36
Sendika yöneticileri		2	1			3
Toplam	74	176	175	111	93	629

TABLO 9: SİYASİ PARTİLERE GÖRE TUTUKLANAN YÖNETİCİLER

	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
HDP ve DBP	67	159	151	94	86	557
Ezilenlerin Sosyalist Partisi		5	9	5	1	20
Devrimci Parti				2	2	4
Özgürlük ve Dayanışma P.	2	1				3
Emek Partisi				2		2
Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi		1				1
Saadet Partisi			1			1
Partiya Kürdistanî			1			1
İyi Parti				1		1
Toplam	69	166	162	104	89	590

Gezi Davası ve Osman Kavala'nın bitmeyen tutukluluğu

Sivil toplum çalışmalarıyla tanınan iş insanı Osman Kavala 1 Kasım 2017'de "Gezi eylemlerinin yöneticisi olmak", "anayasal düzeni değiştirmeye teşebbüs" ve "hükümeti ortadan kaldırmaya teşebbüs" iddialarıyla tutuklandı. İddianame 1 yıl 4 ay sonra hazırlandı ve aralarında Kavala'nın yanı sıra gazeteci, sanatçı ve sivil toplum aktörlerinin olduğu 16 kişinin "Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ortadan kaldırmaya veya görevlerini yapmasını kısmen veya tamamen engellemeye teşebbüs" ile suçlandığı Gezi Davası 24 Haziran 2019'da başladı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), 10 Aralık 2019'da, Osman Kavala'nın makul şüphe olmadan siyasi sebeplerle tutuklanması ve Anayasa Mahkemesi'nin başvurusu makul bir sürede incelememesi nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ihlal edildiğine karar vererek Kavala'nın serbest bırakılmasına hükmetti. Ancak AİHM'in bu kararına rağmen Kavala tahliye edilmedi. Aksine, 15 Temmuz soruşturması kapsamında yeni suçlamalara maruz kaldı. Kavala'nın tek tutuklu sanığı olduğu Gezi Davası hala sürüyor.

<https://www.sessizkalma.org/defender/gezi-davasi/>

Büyükada Davası ve insan hakları savunucularının suçlaştırılması

Bir eğitim çalışmayı için İstanbul Büyükada'da toplanan, farklı sivil toplum örgütlerine mensup 10 insan hakları savunucusu, çalıştay sürerken 5 Temmuz 2017'de düzenlenen polis baskısıyla gözaltına alındı. 17 Temmuz 2017'de, "örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işlemek" ve "silahlı terör örgütüne üyelik" suçlamalarıyla savcılığa çıkarıldılar. 10 hak savunucusundan 8'i tutuklanırken, 2'si adli kontrol şartıyla serbest bırakıldı. İddianame yaklaşık üç ay sonra açıklandı. İddianamede, başka bir soruşturma kapsamında 9 Haziran 2017'den beri "örgüt üyeliği" suçlamasıyla tutuklu bulunan Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı Av. Taner Kılıç da şüpheli olarak yer alıyordu. İstanbul 35. Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülen, ulusal ve uluslararası düzeyde tepkilere ve kampanyalara yol açan davanın karar duruşması 3 Temmuz 2020'de yapıldı. Dört hak savunucusu hakkında "örgüt üyeliği" ve "örgüte yardım" iddiasıyla toplam 14 yıl 4 ay hapis cezası verilirken yedi hak savunucusu beraat etti.

<https://www.sessizkalma.org/defender/buyukada-davasi/>

Seçmen iradesinin yok sayılması

Örgütlenme özgürlüğü ihlallerinin Kürt yurttaşların çoğunlukta olduğu illerde metropollere ve diğer illere göre çok daha yoğun bir biçimde gerçekleştiğini, keza ağırlıkla Kürt yurttaşların örgütlendiği Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve Demokratik Bölgeler Partisi'nin (DBP) açık ara Türkiye'de en fazla ihlale maruz kalan örgütler olduğunu yukarıda sunduğumuz çeşitli veriler eşliğinde belirttik. Bu genel tabloya eklenmesi gereken ve Türkiye'nin demokrasiden ne denli uzaklaştığını göstermesi bakımından özellikle önem taşıyan bir ihlal kategorisi daha var: HDP ve DBP'nin yasal partiler olarak katıldıkları yerel ve genel seçimlerde kazandıkları ulusal temsil (milletvekilliği) ve yerel yönetim (belediye başkanlığı, belediye ve il genel meclis üyeliği) yetkilerinin gasp edilmesi ve böylece seçmen iradesinin açıkça yok sayılması. Bu kategorideki ihlal verilerini kronolojik notlarla birlikte aşağıda sunuyoruz.

Yerel yönetimlere kayyum atanması

30 Mart 2014'teki yerel seçimler sonucunda Demokratik Bölgeler Partisi 102 belediye kazandı (11 Temmuz 2014'te isim değişikliğine giderek DBP adını alan parti, seçime Barış ve Demokrasi Partisi adıyla girmişti). DBP'nin kazandığı belediyeler arasında 3 büyükşehir belediyesi (Diyarbakır, Mardin, Van), 8 il belediyesi (Ağrı, Batman, Bitlis, Tunceli/Dersim, Hakkâri, Iğdır, Siirt, Şırnak), 67 ilçe ve 24 belde belediyesi bulunuyordu.

OHAL kapsamında 1 Eylül 2016'da çıkarılan 674 sayılı KHK'nin 38. maddesiyle Belediye Kanunu değiştirildi ve belediye başkanı, başkan vekili veya meclis üyelerinin "terör suçları" sebebiyle görevden uzaklaştırılması veya tutuklanması halinde ilgili kişinin yerine idare tarafından kayyum atanması hükme bağlandı. Söz konusu düzenlemeyi takiben 11 Eylül 2016'dan itibaren (49'u 2016'da 46'sı ise 2017'de olmak üzere) toplam 95 DBP'li belediye başkanı görevden alınarak yerlerine kayyum atandı. Bu belediye başkanlarından 93'ü tutuklandı.

31 Mart 2019'daki yerel seçimler sonucunda Halkların Demokratik Partisi 3 büyükşehir, 5 il, 45 ilçe ve 12 belde belediyesi olmak üzere toplamda 65 belediye başkanlığı kazandı. Ancak seçimi takip eden günlerde, OHAL döneminde KHK ile kamu görevinden ihraç edilmiş oldukları gerekçesiyle HDP'li 6 belediye başkanına mazbata verilmedi. Aynı uygulama toplam 49 belediye veya il genel meclisi üyesi için de tekrarlandı. Mazbata verilmeyen bu kişilerden 47'si HDP, 1'i CHP, 1'i de TKP adayı olarak seçilmişti.

19 Ağustos 2019'da Diyarbakır, Mardin ve Van'ın HDP'li büyükşehir belediye başkanları görevden alınarak yerlerine il valileri kayyum olarak atandı. Sonrasında devam eden görevden almalar sonucu 2019'da toplam 32 HDP'li belediye başkanı ve 55 HDP'li belediye veya il genel meclisi üyesi görevden alınarak yerlerine kayyum ataması yapıldı. 26 HDP'li belediye başkanı tutuklandı. Yine 2019'da 1 CHP'li belediye başkanı görevden alınarak tutuklandı ve yerine İçişleri Bakanlığı tarafından kayyum atandı. HDP'li belediye başkanlarının görevden alınması 2020 yılında da devam etti ve 16 belediyeye daha kayyum atandı.

TABLO 10: KAYYIM ATANAN DBP VE HDP BELEDİYELERİ³

	Büyükşehir	İl	İlçe	Belde	Toplam
30 Mart 2014 yerel seçimlerinde DBP'nin kazandığı belediye	3	8	67	24	102
11 Eylül 2016'dan itibaren kayyım atanan DBP'li belediye	3	7	63	22	95
31 Mart 2019 yerel seçimlerinde HDP'nin kazandığı belediye	3	5	45	12	65
19 Ağustos 2019'dan itibaren kayyım atanan HDP'li belediye	3	5	33	7	48

Milletvekillerinin tutuklanması ve düşürülen milletvekillikleri

20 Mayıs 2016'da TBMM istisnai bir anayasa değişikliğine imza atarak Anayasa'ya bir "geçici madde" eklenmesini onayladı. Söz konusu değişiklik, milletvekili dokunulmazlığının bir kereye mahsus olmak üzere ve halihazırda hakkında fezleke düzenlenmiş olan milletvekilleri açısından kaldırılmasını öngörüyordu. Venedik Komisyonu tarafından da işaret edildiği üzere, yapılan değişiklik aslında "şahsa yönelik anayasal mevzuat" mahiyetindeydi, zira "genel tabirler kullanılarak hazırlanmış olsa da, gerçekte tek tek kim oldukları bilinen 139 milletvekili ile ilgili"ydi ve dolayısıyla "anayasa değişikliği prosedürünün kötüye kullanılması" anlamına geliyordu.⁴

TBMM'de temsil edilen partilerden sadece HDP bu anayasa değişikliğine karşı çıktı. HDP sözcüleri, ilgili düzenlemenin HDP'li milletvekillerini suçlulaştırma ve siyasi etkinliklerinden ötürü cezalandırma amacına yönelik olduğunu dile getirdiler. Söz konusu anayasa değişikliğinden önceki üç ay zarfında HDP milletvekilleri hakkında savcılıklar tarafından hazırlanan fezleke sayısının sıradışı bir biçimde artması,⁵ keza anayasa değişikliği sonrasında çok sayıda HDP milletvekilinin maruz kaldığı tutuklamalar ve ceza yargılamaları bu iddiayı destekleyen somut olgulardır (Tablo 11).

Nitekim 2016 yılının Kasım ve Aralık aylarında HDP'nin Eş Genel Başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ'ın da aralarında olduğu 13 HDP milletvekili tutuklanarak cezaevine kondu. 2017 yılında 3 HDP milletvekili ve 1 CHP milletvekili daha tutuklandı. 2017 ve 2018 yıllarında toplam 11 HDP'li milletvekilinin vekilliği düşürüldü.

³ Bu çalışma kapsamında oluşturduğumuz veritabanı 2015-2019 yıllarını kapsadığı için 2020'deki kayyım atamaları veritabanındaki bildirimlere dahil edilmemiş, fakat Tablo 10'daki sayılara eklenmiştir.

⁴ Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu), "Türkiye Anayasa'nın 83. Maddesinin İkinci Fıkrasının Askıya Alınması Hakkında Görüş" (2016), § 73, <http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2016/11/Venedik-Komisyonu-Yasama-Dokunulmazlığı-Görüşü.pdf>.

⁵ Bu konuda özellikle bkz. HDP, "Demokratik Siyasete Özgürlük Raporu" (2017), s.6, <https://www.hdp.org.tr/tr/demokratik-siyasete-ozgurluk-raporumuz/11119/>.

TABLO 11: MİLLETVEKİLLERİNE YÖNELİK İHLALLER

	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Gözaltı		13	52	3	1	69
Tutuklama		13	4			17
Ceza davası		6	51	7	10	74
Mahkumiyet	1		18	11	5	35
Vekillik düşürme			6	5		11

Sivil şiddet saldırıları

TİHV Dokümantasyon Merkezi kayıtları, örgütlenme özgürlüğüne yönelik ihlallerin sadece resmi makamlar ve devlet görevlileri eliyle değil, aynı zamanda sivil şiddet saldırıları yoluyla da gerçekleştiğini ortaya koyuyor. Bu başlık altında sınıflandırdığımız ihlal bildirimleri:

- kişilerin örgütsel mensubiyetleri nedeniyle maruz kaldığı saldırıları,
- örgüt binalarına yönelik saldırıları,
- siyasi partilerin seçim çalışmalarına yönelik saldırıları içeriyor.

İlgili bildirimler incelendiğinde sivil şiddet saldırılarının nadiren spontan bir biçimde geliştiği, çoğu durumda ise önceden hazırlıklı ve kalabalık “linç grupları” tarafından icra edildiği görülüyor. Saldırıya uğrayanların muhalif gruplar olduğu birçok olayda polislin saldırganlara müdahale etmediği ya da müdahalenin ancak saldırıya uğrayan gruplar kendilerini savunmaya başladığı noktada gerçekleştiği bildiriliyor. Sivil şiddet saldırılarına ilişkin aşağıda sunduğumuz nicel verilerde öne çıkan üç nokta var. İncelediğimiz bildirimler (1) örgütlere ve örgütlü kişilere yönelik en fazla sayıda sivil şiddet saldırısının 2015 yılında gerçekleştiğini, (2) sivil şiddet saldırılarına en sık maruz kalan örgütün HDP olduğunu ve (3) sivil şiddet saldırılarının seçim dönemlerinde arttığını gösteriyor.

Haziran 2015: HDP mitingine saldırı

Erzurum’da 4 Haziran 2015’te HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş’ın katılımıyla düzenlenen seçim mitingi öncesinde ve sonrasında mitinge katılanlara karşı ırkçı saldırılar düzenlendi. Miting öncesinde alanın çevresinde başlayan hareketlilik mitingin bitmesinin ardından dağılan gruplara yönelik fiziki saldırılara dönüştü. Polisin ırkçı gruplara müdahale etmediği fakat saldırganlara tepki gösteren HDP taraftarlarına gaz bombası kullandığı saldırılarda çok sayıda kişi yaralandı. Mitinge katılanlara ait araçları da ateşe veren saldırganlar bir minibüsü içinde aracın şoförü Aydın Taşkesen varken ateşe verdi. Aracı taşlanarak kaza yaptırılan ve ardından linç edilmeye çalışılan Aydın Taşkesen’in daha sonra ateşe verilen minibüsün içine konulduğu öğrenildi. Kafasının 8 yerinde ve kolunda kırıklar oluşan Aydın Taşkesen’in vücudunda da ikinci derece yanık olduğu ayrıca hayati tehlikesinin devam ettiği belirtildi. Silah, bıçak, satır ve taşların kullanıldığı saldırılar nedeniyle 17 kişinin yaralandığı belirtildi.

TABLO 12: YILLARA GÖRE SİVİL ŞİDDET SALDIRILARI

	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Örgüt binasına saldırı (siyasi parti ve diğer)	73	22	12	13	8	128
Örgütlü kişilere saldırı (siyasi parti ve diğer)	64	2	33	25	19	143
Seçim çalışmasına saldırı (siyasi parti ve diğer)	89	0	11	38	19	157
Toplam	226	24	56	76	46	428

TABLO 13: MARUZ KALAN SİYASİ PARTİLERE GÖRE SİVİL ŞİDDET SALDIRILARI

	Parti binasına saldırı	Seçim çalışmasına saldırı	Toplam
HDP	89	105	194
AKP	10	18	28
CHP	4	18	22
DBP	7		7
İyi Parti	1	4	5
Özgürlük ve Dayanışma P.	4		4
Saadet Partisi		3	3
Birleşik Haziran Hareketi		2	2
MHP		2	2
Yeşiller ve Sol Gelecek P.		1	1
Sosyalist Demokrasi Partisi	1		1
Ezilenlerin Sosyalist Partisi	1		1
Emek Partisi	1		1
Kürdistan Sosyalist Partisi	1		1

TABLO 14: SİVİL ŞİDDET SALDIRILARINDA KULLANILAN ARAÇLAR

	Kullanıldığı olay sayısı
Taş, sopa, kesici alet	97
Ateşli silah	44
Kundaklama	29
Ses bombası	7
Molotof	6
Bomba	5

Turkey's Civic Space under Siege

Executive Summary

This report explores the shrinking of civic space in Turkey with a particular focus on the violations of freedoms of expression, media, assembly and association over a 5-year period from 2015 to 2019. It aims to offer both empirical data regarding the infringements on civic space and analytical insight into the context and patterns of these violations, thereby revealing their widespread, systematic and radically destructive nature. In what follows, we begin with a clarification about the central concept of the report, “civic space”, and explain the methodology of the empirical research. Then we elaborate on the political context and present the key findings.

1. Civic space

Civic space is a relatively new concept, closely related to the much more familiar “civil society” but *not identical* to it. United Nations Office of the High Commissioner of Human Rights (OHCHR) offers a helpful definition that captures their relation and difference:

“Civic space is the environment that enables civil society to play a role in the political, economic and social life of our societies. In particular, civic space allows individuals and groups to contribute to policy-making that affects their lives, including by accessing information, engaging in dialogue, expressing dissent or disagreement, and joining together to express their views.”¹

The definition makes it clear that the concept refers to the *enabling conditions* (“the environment”) by means of which individuals and groups effectively engage in public processes of opinion and will formation.

It is not difficult to understand why in today’s world we need such a concept apart from “civil society”. We need it because the political pressure on civil society has remarkably evolved over the last two decades.² More often than not, governments across the world employ new and subtle techniques of oppression which do not abolish civil society as such, but undermine its legitimacy, capacity and efficacy. In other words, civil society formally continues to exist but lacks the substantive environment without which it cannot fulfill its function properly. Hence the need for a separate concept —civic space— that highlights enabling conditions rather than the formal existence of civil society.

¹ United Nations Office of the High Commissioner of Human Rights, “Protecting and expanding civic space”, <https://www.ohchr.org/EN/Issues/CivicSpace/Pages/ProtectingCivicSpace.aspx>.

² Antoine Buyse, “Squeezing civic space: restrictions on civil society organizations and the linkages with human rights”, *The International Journal of Human Rights* 22/8 (2018), s. 966-988.

In the present report, we essentially endorse the foregoing perspective but work with a somewhat wider conception of civic space than the OHCHR definition. In particular, we bring the concept to bear not only on civil society but also on political parties and their activities as well. Since political parties are an essential medium of civic engagement, the shrinking of civic space has a considerable impact on them, especially on opposition parties. Repressive measures against their members and activities, in turn, foster the deformations of civic space in myriad ways. Thus, the inclusion of political parties into the conceptual scope of civic space seems to us analytically important.

2. Methodology

The research adopts a rights-based approach, taking the freedoms of expression, media, assembly and association as the normative ground of civic space. Accordingly, in the study of shrinking civic space, we focus on the violations of these freedoms in Turkey, particularly over a 5-year period from 2015 to 2019.

Our primary source of data is the daily human rights reports released by the HRFT Documentation Centre. Based on the survey of 35 media outlets and HRFT's own sources, these daily reports are the most detailed, thematically and geographically comprehensive source of information regarding human rights abuses in Turkey. Since these reports are released in text format, however, they are not per se quantitatively processable. Therefore, in order to study the unjustified restrictions targeting civic freedoms between the years 2015-2019 in such a way as to identify trends and patterns over time, we surveyed the reports one by one, and compiled an original dataset containing 9,750 incidents in which civic freedoms are reported to be violated.

The dataset is organized along 52 variables, which, in turn, fall in five main categories:

- date and place;
- rights under attack (freedoms of expression, media, assembly and association);
- specific depictives of the incident such as the event type (e.g. peaceful protest), the modality of violation (e.g. police intervention), the ground of restriction if any (e.g. insulting the President);
- variables regarding the effects of restrictions/violations and those affected (e.g. number of persons affected, targeted groups, physical violence, killing, injury, detention, arrest, trial, etc.);
- presence of special groups among the affected (e.g. human rights defenders, journalists, civil society actors, party representatives, etc.).

Drawing on this original dataset, we analyzed the trends and patterns in the violations of the right to civic freedoms since 2015, geographical distribution of these violations, targeted social groups, over-time and regional differences in the type and intensity of violations, and their consequences.

3. Political context

There is considerable disagreement among students of Turkish politics regarding how to date the country's authoritarian turn. The very search for turning points also comes in for criticism as a fallacy.³ In a sense, such disagreement is hardly surprising given the incremental nature of the autocratization process and the multiplicity of factors that fostered it over time. For the purposes of this study, we take the post-election period in 2015 as a critical juncture, leading to the rapid and drastic closure of civic space. To avoid misunderstanding, this is *not* to say that Turkey was not already in an incremental process of autocratization before 2015. Our point is rather that with the abrupt failure of negotiations for a peaceful solution to Turkey's longstanding Kurdish question and the resurgence of armed clashes following the general elections in June 2015, the incremental autocratization process rapidly evolved into a whole new phase, whereby processes of "deconstitutionalization" and "securitization" interlocked with and entrenched one another.

Let us briefly clarify the terms. "Deconstitutionalization" refers to a process in which the constitution is stripped of its binding force as a result of deliberate and systematic breaches by constitutional organs refusing to comply with certain constitutional provisions as they see fit without facing legal consequences.⁴ The constitution neither ceases to exist nor falls into complete desuetude, but due to intense practices of "constitutional bad faith" it loses its capacity to effectively restrain political power. As for "securitization", it refers to discursive and institutional practices by means of which political issues are redefined as a matter of existential threat to national security and thereby taken out of the sphere of public debate and ordinary democratic politics.⁵ When successful, it helps to justify the de facto use of emergency powers in relation to the "securitized" issues and/or groups, and enables the "securitizing actor" to act in ways that would be otherwise impermissible.

In the aftermath of the June 2015 elections and with the end of peace talks, securitization in Turkish politics swang into full gear and encompassed the entire public sphere, while at the same time firmly interlocking with the deconstitutionalization process that had been already underway. The more the constitution lost its capacity to restrain the exercise of political power, the easier it became to criminalize opposition and to use counterterrorism measures against dissenting voices in civil and political society. That is, deconstitutionalization facilitated the securitization of civic space and democratic politics. The effective process of securitization, in turn, provided decision makers and public authorities with a convenient pretext to set aside the law as they saw fit. That is, securitization legitimized deconstitutionalization. The outcome of this self-entrenching

³ Sinan Erensü and Ayça Alemdaroğlu, "Dialectics of Reform and Repression: Unpacking Turkey's Authoritarian 'Turn'", *Review of Middle East Studies* 52/1 (2018), pp. 16-28.

⁴ İbrahim Kaboğlu, "The Dilemma of Constitutional Fetishism and De-constitutionalization", *Anayasa Hukuku Dergisi* 2/4 (2013), pp. 10-12; Kemal Gözler, "1982 Anayasası Hala Yürürlükte Mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir Deneme", <http://www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma-v4.pdf> (2016).

⁵ Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998). See also Zeynep Özen, Güldem Özatağan, Feride Aksu Tanık, Hanifi Kurt, *Türkiye'de Güvenikleştirme Söylem ve Pratikleri* (Izmir: HRFT, 2021), https://tihvakademi.org/wp-content/uploads/2021/12/Guveniklestirme_Soylem_ve_Pratikleri.pdf.

cycle was a sort of autocratic rule, in which constitutional norms were not altogether suspended but applied or omitted ad hoc, depending on political decision and alleged necessities of national security. During the state of emergency from July 2016 onwards, this de facto regime grew into a full-fledged institutional reality with the unbridled abuse of emergency powers.

4. Silencing criticism: attacks on freedoms of expression and media

Our dataset contains 2,779 incidents, in which freedoms of expression and media came under attack between the years 2015-2019. Reported violations targeted various venues of expression, including printed and digital media outlets (54%), social media (30%), cultural and artistic events (5%) as well as other venues (11%).

Almost all *forms* of expression—including oral and written utterances, visual and artistic performances, cultural and political symbols, even certain clothes and colors, particularly those which are allegedly associated with Kurdish separatism—are exposed to violation. As for the *content* of expressions, dissident political discourse and symbols are the major targets. That is to say, infringements on freedoms of expression and media are politically motivated, aiming to repress dissident voices along with pluralism in civil and political society.

Criminal investigations and prosecutions targeting freedom of expression are common. The most frequently brought charges are “making propaganda on behalf of a terrorist organization” (Anti-Terror Law Article 7/2) and “insulting the President” (Turkish Penal Code Article 299). That these two accusations come to the foreground in practices of judicial harassment against freedom of expression is no coincidence. While the former mirrors the central role of securitization in Turkey’s extant political regime, the latter mirrors the personalization of power.

Journalism is systematically criminalized. According to the reported cases in our dataset, over the five years from 2015 to 2019:

- 1,118 media workers (journalists and other media employees) were detained,
- 281 media workers were arrested,
- 311 media workers were sentenced to 1,592 years and 7 months imprisonment in total.

Social media is under strict control. Not only “politically undesirable” social media contents are digitally censored, but also social media users sharing politically undesirable content are frequently detained in house raids and get arrested. In practices of judicial harassment, prosecutors often regard the social media accounts of civic activists as a pretext for incriminating them.

- 4,684 social media users were detained in at least 578 police operations.
- 2,357 persons were arrested on account of the social media content they shared.

5. Repressing protest: attacks on freedom of assembly

According to our dataset, the freedom of assembly came under attack in 4,771 incidents from 2015 to 2019. A great majority of these incidents (83.5%) were protest events; but among the reported cases there were also attacks on other kinds of civil and political meetings, funeral ceremonies, cultural and artistic events along with numerous pre-emptive bans on public gatherings.

The frequency distribution by year reveals that there is a regular increase in the violations of freedom of assembly. While 520 attacks were reported in 2015, the number of reported attacks reached up to 1,815 in 2019. Similarly, 3,621 persons were detained for participating in peaceful assemblies in 2015, whereas in 2019 the number of persons detained for participating in peaceful assemblies reached up to 5,271.

Violations and restrictions on freedom of assembly took place in a variety of ways, most notably through police interventions and operations (82%), but also through practices of judicial retaliation (6.2%) and pre-emptive bans (10%).

Unleashed and unlawful police violence is a recurring aspect of attacks. In many cases police intervention to public gatherings clearly exceed the use of authorized force and take the form of arbitrary and retaliatory violence, amounting to torture (e.g. the use of electric shock batons on persons who have been already detained and restricted in a police bus). According to the reported cases in our dataset:

- 4,450 persons were exposed to physical violence by police in various protests;
- 90 persons were injured by police fire, including targeted tear gas capsules;
- 19 persons were killed either by direct police fire or as a result of police violence (e.g., heart attack due to intense tear gas).

Apart from frequent and arbitrary police violence, pre-emptive bans issued by local governors constitute another major obstacle to freedom of assembly. The extant legislation in Turkey (Law no. 2911 and Law no. 5442) allows local governors to restrict particular events in advance (“specific bans”) or even suspend all assemblies within their jurisdiction (“general bans”) under legally described exceptional circumstances and for a maximum period of 30 days. In practice, however, governors extremely abuse their authority both by disregarding the circumstances stipulated in the law (hence issuing arbitrary bans) and by imposing bans one after another every 30 days (hence premanently suspending the right). The most extreme example is the protest ban in the eastern city of Van, which was first imposed on November 21, 2016, and has been uninterruptedly renewed since then.

- From 2015 to 2019, local governors in Turkey issued 229 “general bans”, ranging from 2 days to 30 days, and 250 “specific bans” which suspended particular events.
- The frequency distribution by year clearly shows that the number of bans increased every year. Local governors issued one general and 13 specific bans in 2015, whereas in 2019 the number of general bans reached up to 139 and that of specific bans reached up to 66.

6. Criminalizing civic engagement: attacks on freedom of association

Our dataset contains 5,498 incidents, in which freedom of association came under attack between the years 2015-2019. Violations and restrictions unfolded in a variety of ways including police operations (35.5%), closure of civil organizations (32.5%), practices of judicial harassment (9.5%), restrictions on organizational activities (9%), civil violence against political parties and their members (7.8%), and other restrictions (5.7%).

During the state of emergency from July 2016 to July 2018, a total 1,769 civil organizations (1,598 associations, 129 foundations, 19 unions and 23 federations) were permanently closed by means of executive emergency decrees —i.e., without due process of any sort— and their assets were confiscated. Among them were also women’s associations, student clubs, anti-poverty associations, solidarity groups of prisoners’ families, and prominent associations of human rights defenders such as Çağdağ Hukukçular Derneği, Özgürlükçü Hukukçular Derneği and Gündem Çocuk.

The frequency distribution by year reveals that 2016 (with 2,300 cases) was the worst year in terms of the restrictions on freedom of association. Yet, it is important to keep in mind that 1,645 of these cases were the aforementioned closure decisions based on emergency decrees. Once the closure decisions are bracketed for a fair comparison of other restrictions before and after the official end of the emergency rule in July 2018, it turns out that the number of reported attacks on freedom of association is even slightly higher in 2019 (843 cases). This, in turn, suggests that —apart from the closures by executive decrees— civil and political organizations in Turkey are still under an emergency-like siege.

According to the aggregate numbers in our dataset, a total of 15,070 persons were detained for their engagement in civil and political organizations from 2015 to 2019. 1,791 of them were holding an executive position in an association, union or political party. The by far most frequently targeted groups were the pro-Kurdish political parties, Halkların Demokratik Partisi (HDP) and Demokratik Bölgeler Partisi (DBP). Of their local and national executives, 1,394 were detained, and 557 were arrested.

Elected leaders, mayors and deputies of HDP and DBP are also systematically targeted. From November 2016 onwards, 16 HDP deputies, including the former co-leaders Selahattin Demirtaş and Figen Yüksekdağ were arrested. In the 2014 local elections, DBP had won 102 municipalities; from September 2016 onwards, however, the Ministry of Interior removed 95 DBP mayors for alleged security reasons and appointed in their place “trustees”. Same thing happened following the 2019 local elections, in which HDP won 65 municipalities. 48 HDP mayors were again removed by the Ministry of Interior.

The geographical distribution of reported cases suggest that restrictions on freedom of association are much more intense in the south-eastern cities of Turkey, where the majority of population consists of Kurds, and where HDP and DBP have the majority vote. For instance, the number of reported cases over the 5-year period from 2015 to 2019 per 100,000 persons is 2.6 in İstanbul, 3.5 in İzmir, and 4.3 in Ankara; whereas the same number is 29.1 in Hakkari, 24.9 in Şırnak, and 21.6 in Diyarbakır.

Appendix 1: Aggregate effects of the reported cases

As result of attacks on freedoms of expression and media from 2015 to 2019:

- 6,479 persons were detained,
- 2,801 persons were arrested,
- 727 persons were sentenced to a total of 27,448 months imprisonment,
- 184 media outlets were closed,
- 137 persons were injured,
- 5 journalists were killed.⁶

As result of attacks on freedom of assembly from 2015 to 2019:

- 20,071 persons were detained,
- 662 persons were arrested,
- 999 persons were sentenced to a total of 13,370 months imprisonment,
- 4,450 persons were exposed to physical violence by police,
- 90 persons were injured by police fire,
- 19 persons were killed either by direct police fire or as a result of police violence,
- 1,022 persons were injured in bombing attacks,
- 141 persons were killed in bombing attacks.⁷

As result of attacks on freedom of association from 2015 to 2019:

- 15,070 persons were detained,
- 2,709 persons were arrested,
- 551 persons were sentenced to a total of 32,523 months imprisonment,
- 1,788 organizations were closed (1,769 by emergency decrees, 19 by court decisions),
- 120 elected mayors were arrested,
- 17 deputies were arrested.

⁶ Syrian journalists İbrahim Abdulkadir, Firas Hammadi, Naji El Jerf and Muhammed Zahir el Şerkat were murdered in Turkey in 2015 by ISIS assassins. Saudi journalist Jamal Khashoggi was murdered in the İstanbul Consulate of Saudi Arabia in October 2018.

⁷ Three mass gatherings were targeted by bombing attacks in 2015: HDP meeting in Diyarbakır on June 5; SGDF (Federation of Socialist Youth Associations) meeting in Suruç on July 20; Labor, Peace and Democracy meeting in Ankara on October 10.

Appendix 2: Charts

